

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МИКОЛАЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА
КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ

АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Миколаїв

10-11 травня 2019 р.

МАТЕРІАЛИ
ІХ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
«СТАРОФЛОТСЬКІ КАЗАРМИ»**

100-річчю проголошення
Акту Злуки Української Народної Республіки та
Західноукраїнської Народної Республіки
присвячується

АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ:

ІСТОРИЧНА НАУКА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

**МАТЕРІАЛИ
ІХ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

10-11 травня 2019 р.

Миколаїв
МНУ імені В.О. Сухомлинського
2019

УДК 902 : 908 : 929 : 93/94 : 327

ББК 63

А 82

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (протокол № 13 від 08 травня 2019 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ДАНИЛЕНКО В.М. (член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор), РИЖЕВА Н.О. (доктор історичних наук, професор), ПАРХОМЕНКО В.А. (доктор історичних наук), ТРИГУБ О.П. (доктор історичних наук, професор), ТОДОРОВ І.Я. (доктор історичних наук, професор)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

КІЯН О.І. (доктор історичних наук, професор)

ПОНОМАРЬОВА І.С. (доктор історичних наук, професор)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: ГОСПОДАРЕНКО О.В.

А-82 Аркасівські читання: історична наука на сучасному етапі розвитку української державності. Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції (10-11 травня 2019 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2019. – 134 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень учасників ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Аркасівські читання: історична наука на сучасному етапі розвитку української державності». Конференція присвячена 100-річчю проголошення Акту Злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки.

Публікації присвячені актуальним питанням археології, історії, історії міжнародних відносин, етнології, історіографії та краєзнавства

Для археологів, істориків, археологів, краєзнавців, вчителів історії та учнів ЗОШ, викладачів і студентів ВНЗ, а також для тих, хто цікавиться історією.

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за подану інформацію несуть автори.

УДК 902 : 908 : 929 : 93/94 : 327

ББК 63

© МНУ імені В.О. Сухомлинського

© Автори статей

З М І С Т

АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

Бойко Ярослав <i>Разделение труда и структура занятости у восточных славян Южной Украины на рубеже XIX-XX вв.</i>	7
Герасімов В'ячеслав, Смирнов Олександр <i>Знахідка античного вітрильника в акваторії Чорного моря у 2018 році</i>	15
Горбенко Кирило, Жирок Юрій <i>Нові дослідження на території городища Дикий Сад</i>	17
Гребенников Виктор <i>История изучения поселений эпохи поздней бронзы междуречья Тилигула и Березани</i>	20
Зеленецька Вікторія <i>Вплив глобалізації на культуру етносів світу</i>	22
Кущев Андрей <i>К вопросу об участии Ольвии в Римско-боспорской войне (45-49 гг.)</i>	23
Крутілов Валерій, Смирнов Олександр <i>Сакральний об'єкт теменосу Березанського поселення</i>	25
Кучер Віталій <i>Проблеми культурно-релігійного відродження етнічних меншин Миколаївщини у кінці XX – на початку XXI ст.</i>	26
Ласінська Маріанна <i>Діяльність Миколаївського наукового археологічного центру на початку XXI століття</i>	28
Смирнов Олександр, Апунович Олександра, Чолобова Яна <i>Археологічні дослідження (розвідки) лабораторії археології та етнології МНУ імені В.О. Сухомлинського на території Херсонської області у 2018 році</i>	30
Смирнов Леонід, Бондаренко Денис <i>Археологічні розвідки на території Очаківського району Миколаївської області у 2018 році</i>	33
Хрящевська Людмила <i>Удосконалення норм права у нормативно-правових актах пам'яткоохоронного законодавства</i>	35

ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Байраммадова Енеджан <i>Стратегічні напрями боротьби США з наркотрафіком і наркоторгівлею у Латиноамериканському регіоні</i>	40
Барсук Елена <i>Об этногенетической концепции ВКЛ (XV-XVII вв.) как форме исторической памяти</i>	41
Богданова Тетяна <i>ЮСМКА як новий етап північноамериканської інтеграції</i>	44
Бондаренко Дмитро <i>Монархічна контрреволюція у Центральній і Східній Європі у 1918-1919 роках: досвід Фінляндії, України й Угорщини</i>	46

Вовчук Людмила <i>Українсько-кримські дипломатичні відносини у 1918 р. (на матеріалах газети «Відродження»)</i>	48
Волик Сергій <i>Історіографія українсько-польських відносин середини 40-х – початку 50-х років ХХ століття</i>	49
Господаренко Оксана <i>Формування історичної пам'яті як складова навчання майбутніх вчителів історії</i>	51
Гузенко Юрій <i>Бій російського пароплава «Веста» з турецьким панцерником «feth-i-bulend»: спроба реконструкції подій</i>	52
Довбня Ольга <i>Релігійний аспект політичних репресій в УСРР/УРСР (1918-1989 рр.) у вітчизняній історіографії ХХІ століття</i>	54
Іванова Тетяна <i>Словацький національно-визвольний рух в умовах Європейської революції 1848-1849 рр.</i>	57
Качан Дарина <i>Тема Великого терору 1937-1938-х рр. на сторінках мемуарної та художньої літератури радянського періоду</i>	58
Кузовков Володимир, Чежия Давид <i>Римсько-іранські відносини у середині VI ст. та мирна угода 562 року</i>	60
Лимар Маргарита <i>Роль Дуайта Ейзенхауера в історії Європейської інтеграції</i>	62
Лисенко Майя <i>Сільськогосподарські товариства та влада: еволюція взаємовідносин (1861-1917 рр.)</i>	64
Місяць Марія <i>Феномен гібридної війни у теоріях війн четвертого покоління</i>	66
Мирун Владислав <i>Ярлики золотоординських і кримських ханів литовським князям</i>	68
Нефьодов Дмитро <i>Робітництво повоєнної УРСР у науковому доробку діаспорного історика І. Майстренка</i>	70
Осипенко Олександр <i>Економічна політика румунської адміністрації на окупованих теренах південно-західної України у 1941-1944 рр. в зарубіжній історіографії</i>	71
Осмоловська Олена <i>Вільям де Морган: середньовічні традиції у стилі модерн</i>	73
Побережець Ганна <i>Політична діяльність В. Чорновола на шляху до Європейської інтеграції</i>	75
Рижева Надія <i>Соціально-економічні реалії Півдня України у 60-ті роки ХХ ст.</i>	77
Романець Наталя <i>Репресії як інструмент забезпечення інформаційної блокади українського села в умовах голодомору 1933 р.</i>	78
Сазонов Михайло <i>Образ «ворога народу» на сторінках газети «Правда» у добу Великого терору 1937-1938 рр.</i>	81
Тихоненко Ірина <i>Проблема Пуштуністану у пакистансько-афганських відносинах: історична ретроспектива</i>	83

Федоренко Михайло <i>УНР і БНР: причини поразки та порівняльний аналіз</i>	86
---	----

КРАЄЗНАВСТВО

Апостолова Оксана <i>Діяльність Миколаївської «Просвіти» у напрямку популяризації українських національних традицій 1907-1917 років</i>	90
Артамонов Вадим <i>Аналіз історичних джерел щодо визначення періоду заснування села Мигія</i>	92
Бобіна Олег <i>«Русский мир» і сепаратизм як контрреволюція: до 5-ої річниці боротьби з сепаратистськими виступами у Миколаєві</i>	95
Дорошенко Оксана <i>У стилі художника Дмитра Єребакана</i>	97
Дробний Віктор <i>Сільський некрополь. Постановка проблеми</i>	99
Забиянов Евгений <i>К вопросу исторического развития Свято-Николаевского храма села Троицкого Беляевского благочинного округа Одесской епархии</i>	101
Іванова Ганна <i>Махновщина на Миколаївщині</i>	103
Коваль Геннадій <i>Контакты Густава Александра Эйфеля с Николаевской городской думой по водопроводному вопросу и башня Шухова в Николаеве</i>	105
Ковальський Юрій <i>Споруди на Сіверсовому редуті</i>	108
Левченко Лариса <i>Жінки у медичній практиці в ХІХ – на початку ХХ ст. (на прикладі міста Миколаїв)</i>	110
Маринченко Ганна <i>Періодична преса про релігію та релігійне життя у 1954-1957 рр. (за матеріалами південних областей УРСР)</i>	116
Маркова Вікторія <i>Пам'ятка історії місцевого значення – Миколаївський некрополь. Проблеми догляду й охорони</i>	118
Мирончук Анатолій <i>До питання про реконструкцію наукового доробку А.В. Флоровського (1884-1968)</i>	120
Ревенко Віра <i>Будівництво житлових будинків за типовими проектами у селах південної України у повоєнний період</i>	122
Тригуб Олександр <i>Оперативні розробки Миколаївського НКВС по «німецькій операції»: рік 1938-й</i>	125
Цубенко Валерія <i>Перше (Старе) одеське кладовище: історіографія проблеми</i>	127
Щербин Марина <i>Педагогический потенциал исторических традиций гражданско-патриотического воспитания</i>	129
Якубова Тетяна <i>Книгознавчі відомості зі сторінок журналу «Kwartalnik historyczny» як джерело знань з історії Волині та Західної України</i>	131

АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

РАЗДЕЛЕНИЕ ТРУДА И СТРУКТУРА ЗАНЯТОСТИ У ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН ЮЖНОЙ УКРАИНЫ НА РУБЕЖЕ XIX-XX ВВ.

Ярослав Бойко

Институт фундаментальных исследований социально-экономической истории Украины,
ведущий научный сотрудник
Украина, 18020, г. Черкассы, ул. Ю. Ильенко, 130/77
e-mail: skif@uch.net

Развитие общества и сознания, как известно, тесно связано с длительной трансформацией количественных и качественных характеристик человеческого мозга, результатом эволюции которого стала способность человека хранить, умножать и передавать из поколения в поколение разнообразный социальный опыт. Способы и формы его передачи в процессе исторического развития периодически меняются и совершенствуются, что обусловлено, с одной стороны, повышением эффективности общественного труда, а с другой – развитием и усложнением социальных связей.

Накапливаемый и передаваемый человеком опыт привел в процессе эволюции к зарождению разнообразных форм культурной жизни и становлению древних цивилизаций, культура которых стала фундаментом ускоренного развития человечества, а также примером построения социально сбалансированных моно и мультикультурных сообществ.

Степень развития того или иного общества на различных этапах эволюции определяется, во многом, наличием, численностью и размерами его протогородов и городских поселений, а также уровнем развития системы общественного разделения труда, с выделением из нее городской, как определяющей, с присущим ей высоким уровнем специализации, кооперации и конкуренции. Указанные факторы, наряду со спросом, задают первичное ускорение развитию производительных сил и производственных отношений, формируют облик городской агломерации, потенциал которой является базой расширенного воспроизводства и общественного прогресса в целом независимо от времени и места.

Необходимо сказать, что городская система общественного разделения труда лежит в основе формирования уникальной и многогранной городской культуры, включающей, помимо материальной и гуманитарной составляющих, обширный спектр сложных социально-экономических отношений, получивших, со временем, отражение в нормах права.

Устойчивое развитие городской культуры приводит, обычно, к повышению производительности труда, росту объемов общественного продукта, усложнению его структуры, повышению качества и улучшению уровня жизни населения. Упадок ее, как правило, сопровождается обратными явлениями и процессами.

Появление и рост избыточного продукта в процессе развития производительных сил рождает устойчивый обмен и задает толчок развитию торговли, особенно городской, которая выделяется, со временем, в отдельный вид деятельности, стимулирующий, в свою очередь, общественное производство, в том числе, посредством прямых инвестиций.

Рассуждая о степени удовлетворения общественных потребностей на различных этапах социально-экономической эволюции, следует сказать, что она зависела, в конечном счете, от уровня развития производительных сил, способа распределения и характера перераспределения общественного продукта, что определялось, как правило, исторически сложившимися формами и отношениями собственности, действующей системой власти, а также внешними факторами и обстоятельствами непреодолимой силы.

Социально-экономическое развитие общества, как отмечалось выше, пребывает в тесной взаимосвязи с эволюцией самого человека, который столкнулся, на определенном этапе исторического развития, с необходимостью разделения функциональных обязанностей среди соородичей и потребностью в разделении труда в границах общины, что обуславливалось первоначально половозрастными, физическими и прочими факторами, а со временем, осознанием необходимости развития производительных сил в связи с расширенным демографическим воспроизводством и растущими потребностями населения.

В связи с вышеизложенным, важное место в изучении экономической истории государства и

его отдельных административно-территориальных единиц, с присущими им природно-географическими характеристиками, занимает анализ воспроизводства и размещения трудовых ресурсов, сложившегося разделения труда, структуры занятости населения, развития производительных сил и производственных отношений, форм собственности, способа производства, а также исторически сложившейся системы культурных координат.

Следует заметить, что степень разделения труда и структура занятости населения являются ключевыми показателями уровня развития производительных сил и экономики страны как в региональном, так и в общенациональном масштабах.

В сообщении ставится задача осветить сложившееся разделение труда и структуру занятости у восточных славян Южной (степной) Украины, в прошлом Центральной Новороссии (включавшей Екатеринославскую, Херсонскую и Таврическую губернии), на рубеже XIX-XX вв., а также раскрыть особенности размещения экономически активного восточнославянского населения на ее территории, превратившейся после 1861 г. в крупнейший центр торгового земледелия, а также в «стальное сердце» Российской империи.

Рынок труда в регионе в пореформенное время формировался из числа местного безземельного и малоземельного населения, а также за счет селившихся на территории края самовольных переселенцев и приходивших на заработки сезонных мигрантов. Численность последних в урожайные годы нередко превышала, на переломе веков, миллионный рубеж.

На территории Южной Украины, численность населения, за период с 1858 по 1897 год возросла с 2,9 млн. чел до 6,3 млн. чел., т.е. в 2,2 раза (по X ревизии (переписи – Я.Б.) мужчины составляли 46%, женщины – 54%, в конце века, соответственно – 51,7% и 48,3%).

Численность экономически активного (занятого) населения Юга Украины, за указанный период, выросла с 733,1 тыс. чел. до 1,7 млн. чел. обоего пола, т.е. в 2,3 раза, а удельный его вес составил 27,7% от всех жителей региона (мужчины составляли 23,2%, женщины – 4,5%). Иждивенцев насчитывалось 4,6 млн. чел. (см. таблицу 1).

Численность занятых *восточных славян*, проживавших в сельской и городской местности Южной Украины превышала 1,3 млн. чел. об.п., что составляло 76,4% от всего занятого населения региона. В частности, украинцы составляли почти 794,7 тыс. чел. (45,6%), русские – 521,3 тыс. (29,9%) и белорусы – 14,6 тыс. чел. (0,9%). Удельный вес занятых, входивших в состав этногруппы, составлял 21,1% от всех жителей рассматриваемой территории. Подавляющее количество занятых восточных славян проживало в сельской местности, где они составляли 930,1 тыс. чел. (69,9%), в городах их численность достигала 400,5 тыс. чел. (30,1%). Все занятые мужчины, входившие в указанную этногруппу, составляли 1,1 млн. чел. или 83,1%, женщины – 224,9 тыс. чел. (16,9%). В сельской местности занятые мужчины составляли 811,4 тыс. чел. (61%), женщины – 118,7 тыс. чел. (8,9%), в городах, соответственно – 294,3 тыс. чел. (22,1%) и 106,2 тыс. чел. (8%). Размещение в разрезе губерний представлено в таблице 2.

Удельный вес занятых *восточных славян*, проживавших в *сельской местности* Юга Украины, относительно всего занятого сельского населения региона, составлял 81,5%, доля украинцев составляла 60,5%, русских – 20%, белорусов – 1%.

Удельный вес занятых *восточных славян*, обитавших в *44 городах* Юга Украины, относительно всех занятых горожан региона, составлял 66,5%, в том числе, русских – 48,6%, украинцев – 17,4%, белорусов – 0,5%.

Занятые украинцы, на Юге Украины, превышали численность занятых русских, в целом, в 1,5 раза, в сельской местности – в 3 раза. В городской же местности, русские превышали численность украинцев в 2,8 раза.

Нужно сказать, что значительная часть занятого *городского населения* Юга Украины проживала в трех губернских центрах (107,2 тыс. чел. или 17,8%), и составляла 6,1% от всего занятого населения региона. Все занятые мужчины, в указанных городах, составляли 80,6 тыс. чел. (75,2%), женщины – 26,6 тыс. (24,8%). Из приведенных данных видно, что удельный вес всех занятых женщин в губернских городах, относительно мужчин, был значительно выше в сравнении с соотношением, существовавшим между ними в сельской местности и во всех городах Юга вместе взятых.

Численность занятых *восточных славян*, обитавших в *губернских городах* Юга Украины превышала 70 тыс. чел., что составляло 65,5% от всего занятого их населения и 17,5% от всего занятого городского населения региона. В частности, русские составляли 50 тыс. (46,6%), украинцы – 19,1 тыс. (17,9%), белорусы – 1 тыс. чел. (1%). Занятые мужчины, входившие в состав

Таблица 1

Территориальное размещение и удельный вес экономически активного (занятого) населения губерний Северного Причерноморья (Новороссии) на рубеже XIX-XX вв. (в тыс. чел.)¹

Губерния, регион	Занятых в уездах (без городов)				Занятых в городах				Занятых в губернии/регионе									
	муж.	жен.	об.п.	%	муж.	жен.	об.п.	%	муж.	жен.	об.п.	%						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1. Херсонская ...	394,29	22,5	55,34	22,1	449,63	22,5	270,07	41,4	88,92	42,5	358,99	41,6	664,36	27,7	144,26	31,4	808,62	28,3
%	48,8	-	6,8	-	55,6	-	33,4	-	11,0	-	44,4	-	82,2	-	17,8	-	100,0	-
%	14,4	-	2,0	-	16,4	-	9,9	-	3,3	-	13,2	-	24,3	-	5,3	-	29,6	-
%	20,3	-	2,8	-	23,1	-	34,2	-	11,3	-	45,5	-	-	-	-	-	-	-
2. Екатеринослав.	350,71	20,1	50,68	20,3	401,39	20,0	81,93	12,6	25,75	12,3	107,68	12,5	432,64	18,0	76,43	16,6	509,07	17,8
%	68,9	-	9,9	-	78,8	-	16,1	-	5,1	-	21,2	-	85,0	-	15,0	-	100,0	-
%	16,6	-	2,4	-	19,0	-	3,9	-	1,2	-	5,1	-	20,5	-	3,6	-	24,1	-
%	18,7	-	2,7	-	21,4	-	34,0	-	10,7	-	44,7	-	-	-	-	-	-	-
3. Таврическая ...	255,73	14,6	33,65	13,4	289,38	14,5	107,30	16,4	27,87	13,3	135,17	15,7	363,03	15,1	61,52	13,4	424,55	14,8
%	60,2	-	7,9	-	68,1	-	25,3	-	6,6	-	31,9	-	85,5	-	14,5	-	100,0	-
%	17,7	-	2,3	-	20,0	-	7,4	-	1,9	-	9,3	-	25,1	-	4,2	-	29,3	-
%	22,1	-	2,9	-	25,0	-	37,1	-	9,6	-	46,7	-	-	-	-	-	-	-
I. Центральная Новороссия*	1000,73	57,2	139,67	55,8	1140,40	57,0	459,30	70,4	142,54	68,1	1601,84	69,8	1460,03	60,8	282,21	61,4	1742,24	60,9
%	57,4	-	8,0	-	65,4	-	26,4	-	8,2	-	34,6	-	83,8	-	16,2	-	100,0	-
%	15,9	-	2,2	-	18,1	-	7,3	-	2,3	-	9,6	-	23,2	-	4,5	-	27,7	-
%	20,1	-	2,8	-	22,9	-	34,8	-	10,8	-	45,6	-	-	-	-	-	-	-
4. Область Войска Донского	426,48	24,4	68,13	27,2	494,61	24,7	108,04	16,5	42,75	20,4	150,79	17,5	534,52	22,2	110,88	24,1	645,40	22,5
%	66,0	-	10,6	-	76,6	-	16,8	-	6,6	-	23,4	-	82,8	-	17,2	-	100,0	-
%	16,6	-	2,7	-	19,3	-	4,2	-	1,7	-	5,9	-	20,8	-	4,4	-	25,2	-
%	19,0	-	3,0	-	22,0	-	33,9	-	13,4	-	47,3	-	-	-	-	-	-	-
5. Бессарабия ...	322,54	18,4	42,61	17,0	365,15	18,3	85,32	13,1	23,98	11,5	109,30	12,7	407,86	17,0	66,59	14,5	474,45	16,6
%	68,0	-	9,0	-	77,0	-	18,0	-	5,0	-	23,0	-	86,0	-	14,0	-	100,0	-
%	16,7	-	2,2	-	18,9	-	4,4	-	1,2	-	5,6	-	21,1	-	3,4	-	24,5	-
%	19,6	-	2,6	-	22,2	-	29,1	-	8,2	-	37,3	-	-	-	-	-	-	-
II. Новороссия	1749,75	100,0	250,41	100,	2000,16	100,0	652,66	100,0	209,27	100,0	861,93	100,0	2402,41	100,0	459,68	100,0	2862,09	100,0
%	61,1	-	8,8	0	69,9	-	22,8	-	7,3	-	30,1	-	83,9	-	16,1	-	100,0	-
%	16,2	-	2,3	-	18,5	-	6,0	-	2,0	-	8,0	-	22,2	-	4,3	-	26,5	-
%	19,74	-	2,8	-	22,6	-	33,8	-	10,8	-	44,6	-	-	-	-	-	-	-

1 Таблица 1 составлена Я.В. Бойко. Расчеты автора по источникам: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Распределение населения по видам главных занятий и возрастным группам по отдельным территориальным районам. - СПб, 1905. - Т. 1. - Табл. XX. - С. 420-435; то же. - Т. XIII. - С. 142; Т. XLVII. - С. 198-199; Т. XLII. - С. 186; Т. III. - С. 152; Т. XIII. - С. 154-155. - СПб, 1904-1905 гг.

2 Процентное отношение занятых от всего населения губернии.

3 Процентное отношение занятых от всего населения губернии.

4 Процентное отношение занятых от всего городского населения.

* В состав Центральной Новороссии входили Екатеринославская, Херсонская и Таврическая губернии.

Таблиця 2

Територіальне розміщення і удельний вес економічески активного (занятого) восточнославянського населення Южної України (Центральной Новороссии) на рубеже XIX–XX вв. 1

Регион/ губернія	Занятых в уездах (без городов)						Занятых в городах						Занятых в регионе / губернии					
	муж.	%	жен.	%	об. п.	%	муж.	%	жен.	%	об. п.	%	муж.	%	жен.	%	об. п.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Юж. Украина.	1000,73	100,0	139,67	100,0	1140,40	100,0	459,30	100,0	142,54	100,0	601,84	100,0	1460,03	100,0	282,21	100,0	1742,24	100,0
%	57,4	-	8,0	-	65,4	-	26,4	-	8,2	-	34,6	-	83,8	-	16,2	-	100,0	-
Вост. славяне:	811,4	81,1	118,7	85,0	930,1	81,5	294,3	64,1	106,2	74,5	400,5	66,5	1105,7	75,7	224,9	79,7	1330,6	76,4
%	61,0	-	8,9	-	69,9	-	22,1	-	8,0	-	30,1	-	83,1	-	16,9	-	100,0	-
украинцы	601,5	60,1	88,7	63,5	690,2	60,5	77,5	16,9	27,0	19,0	104,5	17,4	679,0	46,5	115,7	41,0	794,7	45,6
%	75,6	-	11,2	-	86,8	-	9,8	-	3,4	-	13,2	-	85,4	-	14,6	-	100,0	-
русские	199,5	19,9	29,0	20,7	228,4	20,0	214,0	46,6	78,8	55,3	292,8	48,6	413,5	28,3	107,8	38,2	521,3	29,9
%	38,2	-	5,6	-	43,8	-	41,1	-	15,1	-	56,2	-	79,3	-	20,7	-	100,0	-
белорусы	10,5	1,1	1,1	0,8	11,5	1,0	2,7	0,6	0,3	0,2	3,1	0,5	13,2	0,9	1,4	0,5	14,6	0,9
%	71,6	-	7,3	-	78,9	-	18,8	-	2,3	-	21,1	-	90,4	-	9,6	-	100,0	-
Херсонская ..	394,29	100,0	55,34	100,0	449,63	100,0	270,07	100,0	88,92	100,0	358,99	100,0	664,36	100,0	144,26	100,0	808,62	100,0
%	48,8	-	6,8	-	55,6	-	33,4	-	11,0	-	44,4	-	82,2	-	17,8	-	100,0	-
Вост. славяне:	318,2	80,7	46,2	83,5	364,4	81,0	172,5	63,9	63,7	71,7	236,3	65,8	490,7	73,9	109,9	76,2	600,6	74,3
%	53,0	-	7,7	-	60,7	-	28,7	-	10,6	-	39,3	-	81,7	-	18,3	-	100,0	-
украинцы	266,9	67,7	37,7	68,0	304,5	67,7	42,0	15,6	14,4	16,2	56,4	15,7	308,9	46,5	52,0	36,1	360,9	44,7
%	73,9	-	10,4	-	84,4	-	11,6	-	4,0	-	15,6	-	85,6	-	14,4	-	100,0	-
русские	47,1	11,9	8,1	14,7	55,2	12,3	129,3	47,9	49,2	55,3	178,5	49,7	176,4	26,6	57,3	39,7	233,7	28,9
%	20,2	-	3,5	-	23,6	-	55,3	-	21,1	-	76,4	-	75,5	-	24,5	-	100,0	-
белорусы	4,2	1,1	0,4	0,8	4,6	1,0	1,2	0,4	0,1	0,2	1,4	0,4	5,4	0,8	0,6	0,4	6,0	0,7
%	70,3	-	7,1	-	77,4	-	20,2	-	2,4	-	22,6	-	90,5	-	9,5	-	100,0	-
Екатериносл.	350,71	100,0	50,68	100,0	401,39	100,0	81,93	100,0	25,75	100,0	107,68	100,0	432,64	100,0	76,43	100,0	509,07	100,0
%	68,9	-	9,9	-	78,8	-	16,1	-	5,1	-	21,2	-	85,0	-	15,0	-	100,0	-
Вост. славяне:	308,6	88,0	45,4	89,7	354,1	88,2	57,3	67,0	20,6	79,8	77,9	72,3	365,9	84,6	66,0	86,4	431,9	84,8
%	71,5	-	10,5	-	82,0	-	13,3	-	4,7	-	18,0	-	84,7	-	15,3	-	100,0	-
украинцы	222,4	63,4	35,4	69,8	257,7	64,2	20,0	24,4	9,5	36,8	29,5	27,4	242,3	56,0	44,9	58,7	287,2	56,4
%	77,4	-	12,3	-	89,7	-	7,0	-	3,3	-	10,3	-	84,4	-	15,6	-	100,0	-
русские	82,3	23,5	9,7	19,2	92,0	22,9	36,1	44,1	10,9	42,5	47,1	43,7	118,4	27,4	20,7	27,1	139,1	27,3
%	59,2	-	7,0	-	66,2	-	25,9	-	7,9	-	33,8	-	85,1	-	14,9	-	100,0	-
белорусы	4,0	1,1	0,3	0,7	4,3	1,1	1,2	1,5	0,1	0,5	1,3	1,2	5,2	1,2	0,5	0,6	5,7	1,1
%	70,5	-	5,7	-	76,2	-	21,4	-	2,4	-	23,8	-	91,9	-	8,1	-	100,0	-
Таврическая	255,73	100,0	33,65	100,0	289,38	100,0	107,30	100,0	27,87	100,0	135,17	100,0	363,03	100,0	61,52	100,0	424,55	100,0
%	60,2	-	7,9	-	68,1	-	25,3	-	6,6	-	31,9	-	85,5	-	14,5	-	100,0	-
Вост. славяне:	184,6	72,2	27,1	80,4	211,7	73,1	64,4	60,0	21,9	78,7	86,3	63,9	249,0	68,6	49,0	79,6	298,0	70,2
%	61,9	-	9,1	-	71,0	-	21,6	-	7,4	-	29,0	-	83,6	-	16,4	-	100,0	-
украинцы	112,2	43,9	15,6	46,5	127,9	44,2	15,5	14,4	3,2	11,5	18,7	13,8	127,7	35,2	18,8	30,6	146,5	34,5
%	76,6	-	10,7	-	87,3	-	10,5	-	2,2	-	12,7	-	87,1	-	12,9	-	100,0	-
русские	70,1	27,4	11,1	32,9	81,2	28,0	48,6	45,3	18,7	67,0	67,3	49,8	118,7	32,7	29,7	48,4	148,4	35,0
%	47,2	-	7,5	-	54,7	-	32,7	-	12,6	-	45,3	-	79,9	-	20,1	-	100,0	-
белорусы	2,3	0,9	0,3	1,0	2,6	0,9	0,3	0,3	0,06	0,2	0,4	0,3	2,6	0,7	0,4	0,6	3,0	0,7
%	76,2	-	10,7	-	86,9	-	11,2	-	1,9	-	13,1	-	87,3	-	12,7	-	100,0	-

1 Таблица 2 составлена Я.В. Бойко. Расчеты автора по материалам Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г.

**Размещение и удельный вес занятого восточнославянского населения
в губернских центрах Южной Украины на рубеже XIX-XX вв. ¹**

Регион, губерния	Численность и удельный вес занятого населения (в тыс. чел.):										
	в губерниях		в городах		в губернских центрах (городах)						
	об. п.	%	об. п.	%	муж.	%	жен.	%	об. п.	%	% ²
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
I. Южная Украина	1742,24	100,0	601,84	100,0	80,6	100,0	26,6	100,0	107,2	100,0	100,0
%	100,0	-	34,6	-	4,6	-	1,5	-	6,1	-	-
%	-	-	100,0	-	13,4	-	4,4	-	17,8	-	-
Вост. славяне:	1330,6	76,4	400,5	66,5	50,1	62,2	20,1	75,4	70,2	65,5	100,0
%	100,0	-	30,1	-	3,8	-	1,5	-	5,3	-	-
%	-	-	100,0	-	12,5	-	5,0	-	17,5	-	-
украинцы	794,7	45,6	104,5	<u>17,4</u>	13,0	16,2	6,1	23,0	19,1	<u>17,9</u>	100,0
%	100,0	-	13,2	-	1,6	-	0,8	-	2,4	-	-
%	-	-	100,0	-	12,5	-	5,8	-	18,3	-	-
русские	521,3	29,9	292,8	<u>48,6</u>	36,1	44,8	13,9	52,1	50,0	<u>46,6</u>	100,0
%	100,0	-	56,2	-	6,9	-	2,7	-	9,6	-	-
%	-	-	100,0	-	12,3	-	4,8	-	17,1	-	-
белорусы	14,6	0,9	3,1	<u>0,5</u>	0,9	1,2	0,1	0,3	1,0	<u>1,0</u>	100,0
%	100,0	-	21,1	-	6,4	-	0,6	-	7,0	-	-
%	-	-	100,0	-	30,5	-	2,9	-	33,4	-	-
1. Херсонская*	808,62	100,0	358,99	100,0	18,8	100,0	7,1	100,0	25,9	100,0	24,2
%	100,0	-	44,4	-	2,3	-	0,9	-	3,2	-	-
%	-	-	100,0	-	5,2	-	2,0	-	7,2	-	-
Вост. славяне:	600,6	74,3	236,3	65,8	13,0	69,1	5,6	78,9	18,6	71,7	26,5
%	100,0	-	39,3	-	2,2	-	0,9	-	3,1	-	-
%	-	-	100,0	-	5,5	-	2,4	-	7,9	-	-
украинцы	360,9	44,7	56,4	<u>15,7</u>	3,8	19,9	1,6	23,2	5,4	<u>20,8</u>	28,0
%	100,0	-	15,6	-	1,0	-	0,5	-	1,5	-	-
%	-	-	100,0	-	6,6	-	2,9	-	9,5	-	-
русские	233,7	28,9	178,5	<u>49,7</u>	9,2	48,6	3,9	55,4	13,1	<u>50,5</u>	26,2
%	100,0	-	76,4	-	3,9	-	1,7	-	5,6	-	-
%	-	-	100,0	-	5,1	-	2,2	-	7,3	-	-
белорусы	6,0	0,7	1,4	0,4	0,09	0,5	0,02	0,3	0,1	0,4	10,0
%	100,0	-	22,6	-	1,7	-	0,3	-	2,0	-	-
2. Екатериносл.	509,07	100,0	107,68	100,0	42,8	100,0	13,7	100,0	56,5	100,0	52,7
%	100,0	-	21,2	-	8,4	-	2,7	-	11,1	-	-
%	-	-	100,0	-	39,8	-	12,7	-	52,5	-	-
Вост. славяне:	431,9	84,8	77,9	72,3	27,1	63,2	10,1	74,1	37,2	65,8	52,9
%	100,0	-	18,0	-	6,3	-	2,3	-	8,6	-	-
%	-	-	100,0	-	34,7	-	13,0	-	47,7	-	-
украинцы	287,2	56,4	29,5	<u>27,4</u>	7,1	16,6	4,0	29,4	11,1	<u>19,7</u>	58,0
%	100,0	-	10,3	-	2,5	-	1,4	-	3,9	-	-
%	-	-	100,0	-	24,1	-	13,6	-	37,7	-	-
русские	139,1	27,3	47,1	<u>43,7</u>	19,2	44,7	6,0	44,2	25,2	<u>44,6</u>	50,3
%	100,0	-	33,8	-	13,8	-	4,3	-	18,1	-	-
%	-	-	100,0	-	40,7	-	12,8	-	53,5	-	-
белорусы	5,7	1,1	1,3	1,2	0,8	1,9	0,1	0,5	0,9	1,5	86,0
%	100,0	-	23,8	-	14,4	-	1,1	-	15,5	-	-
3. Таврическая	424,55	100,0	135,17	100,0	18,9	100,0	5,9	100,0	24,8	100,0	23,1
%	100,0	-	31,9	-	4,5	-	1,4	-	5,9	-	-
%	-	-	100,0	-	14,0	-	4,4	-	18,4	-	-
Вост. славяне:	298,0	70,2	86,3	63,9	10,1	53,1	4,4	74,3	14,5	58,2	20,6
%	100,0	-	29,0	-	3,4	-	1,5	-	4,9	-	-
%	-	-	100,0	-	11,7	-	5,1	-	16,8	-	-
украинцы	146,5	34,5	18,7	<u>13,8</u>	2,2	11,6	0,5	7,7	2,7	<u>10,7</u>	14,0
%	100,0	-	12,7	-	1,5	-	0,3	-	1,8	-	-
%	-	-	100,0	-	11,8	-	2,4	-	14,2	-	-
русские	148,4	35,0	67,3	<u>49,8</u>	7,9	41,4	3,9	66,5	11,8	<u>47,4</u>	23,5
%	100,0	-	45,3	-	5,3	-	2,6	-	7,9	-	-
%	-	-	100,0	-	11,6	-	5,9	-	17,5	-	-
белорусы	3,0	0,7	0,4	0,3	0,03	0,1	0,01	0,1	0,04	0,1	4,0
%	100,0	-	13,1	-	1,0	-	0,3	-	1,3	-	-

¹ Таблица 3 составлена Я.В. Бойко, расчеты автора по материалам Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г.; ² Межгубернское размещение восточных славян.

* Общая численность занятых проживавших в г. Одесса составляла 204,6 тыс. чел. обоюбого пола (57 % от всех занятых горожан Херсонской губернии – Я.В.), среди которых русские составляли 108,3 тыс. (52,9 %), украинцы – 19,3 тыс. (17,8%), белорусы – 0,9 тыс. (0,8%).

Таблиця 4

**Разделение труда и структура занятости у восточных славян
Южной Украины (Центральной Новороссии) на рубеже XIX-XX вв.¹**

Группы занятий	Занятые на Юге Украины (в Центральной Новороссии)									
	Всего		Восточные славяне (в тыс. чел. об. п.)							
	в регионе		украинцы		русские		белорусы		итого	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Администр., суд и полиция	11,4	0,65	2,5	0,31	7,5	1,45	0,1	0,75	10,1	0,76
%	100,0	-	21,7	-	66,1	-	1,0	-	88,8	-
2. Обществ. и сосл. служба	5,5	0,32	2,1	0,26	2,5	0,47	0,05	0,31	4,6	0,35
%	100,0	-	37,9	-	44,6	-	0,8	-	83,3	-
3. Частн. юридич. деятелън. ...	0,9	0,05	0,07	0,01	0,6	0,47	0,002	0,01	0,7	0,05
%	100,0	-	7,2	-	64,2	-	0,2	-	71,6	-
4. Вооруженные силы	73,9	4,24	19,3	2,43	30,7	5,89	0,3	2,0	50,3	3,78
%	100,0	-	26,1	-	41,6	-	0,4	-	68,1	-
5. Богосл. правосл. вероисп. ...	6,5	0,38	2,4	0,30	3,9	0,75	0,04	0,29	6,3	0,48
%	100,0	-	36,5	-	59,9	-	0,6	-	97,0	-
6. Богосл. др. христ. вероисп.	0,2	0,01	0,007	0,001	0,03	0,01	-	-	0,04	0,004
%	100,0	-	3,0	-	14,6	-	-	-	17,6	-
7. Богосл. не христ. вероисп.	1,2	0,07	-	-	0,01	0,002	-	-	0,01	0,001
%	100,0	-	-	-	1,1	-	-	-	1,1	-
8. Долж. лиц церквей, кладб.	2,5	0,15	0,5	0,07	0,5	0,09	0,01	0,07	1,0	0,08
%	100,0	-	21,3	-	18,7	-	0,4	-	40,4	-
9. Учебная, воспит. деятелън.	14,1	0,81	1,9	0,24	6,0	1,15	0,08	0,51	8,0	0,60
%	100,0	-	13,7	-	42,3	-	0,5	-	56,5	-
10. Наука, литерат., искусство	2,3	0,13	0,2	0,03	1,1	0,21	0,004	0,03	1,3	0,10
%	100,0	-	9,0	-	47,8	-	0,2	-	57,0	-
11. Врачеб., санитар. деятелън.	8,3	0,48	1,4	0,18	4,2	0,81	0,05	0,31	5,7	0,43
%	100,0	-	17,4	-	51,1	-	0,6	-	69,0	-
12. Служба при благотв. учреж.	0,5	0,03	0,09	0,01	0,4	0,07	0,005	0,03	0,5	0,03
%	100,0	-	16,8	-	67,5	-	0,9	-	85,2	-
13. Частн. сл., присл., поденщ.	227,2	13,04	79,4	10,0	106,1	20,35	1,8	12,17	187,3	14,08
%	100,0	-	35,0	-	46,7	-	0,8	-	82,4	-
14. Жив. с кап., недвиж. и т.п.	36,2	2,08	6,3	0,79	18,3	3,51	0,1	0,82	24,7	1,86
%	100,0	-	17,3	-	50,5	-	0,3	-	68,2	-
15. Жив. за счет казны и т.п.	28,6	1,64	7,9	1,0	13,6	2,61	0,1	0,75	21,6	1,62
%	100,0	-	27,7	-	47,5	-	0,4	-	75,6	-
16. Лишен. свободы, отб. наказ.	4,1	0,24	1,3	0,17	2,0	0,37	0,04	0,25	3,3	0,25
%	100,0	-	32,2	-	47,5	-	0,9	-	80,6	-
17. Земледелие	815,4	46,80	562,7	70,81	116,7	22,38	6,5	44,75	685,9	51,55
%	100,0	-	69,0	-	14,3	-	0,8	-	84,1	-
18. Пчеловодство и шелковод.	0,3	0,02	0,2	0,02	0,09	0,02	0,005	0,03	0,3	0,02
%	100,0	-	56,9	-	29,4	-	1,6	-	87,9	-
19. Животноводство	17,9	1,03	12,2	1,55	2,8	0,53	0,1	0,93	15,1	1,14
%	100,0	-	68,1	-	15,5	-	0,7	-	84,3	-
20. Лесовод., лесн. промыслы ..	2,1	0,12	0,5	0,06	0,7	0,12	0,02	0,12	1,2	0,09
%	100,0	-	23,4	-	30,7	-	0,9	-	55,0	-
21. Рыболовство и охота	6,3	0,36	3,2	0,41	2,7	0,51	0,04	0,30	5,9	0,44
%	100,0	-	51,2	-	42,1	-	0,7	-	94,0	-
22. Добыча руд, полез. ископ. ..	29,7	1,70	8,5	1,07	19,1	3,66	0,8	5,64	28,4	2,14
%	100,0	-	28,8	-	64,3	-	2,8	-	95,8	-
23. Выплавка металлов	1,7	0,10	0,2	0,03	1,1	0,21	0,09	0,58	1,4	0,11
%	100,0	-	13,7	-	64,1	-	5,0	-	82,8	-
24. Обработка волокн. веществ	5,3	0,31	1,4	0,18	1,8	0,34	0,04	0,27	3,2	0,24
%	100,0	-	26,6	-	33,3	-	0,8	-	60,7	-
25. Обработка прод. животнов.	5,0	0,28	0,8	0,11	1,9	0,36	0,1	0,74	2,8	0,21
%	100,0	-	17,0	-	37,4	-	2,2	-	56,6	-
26. Обработка дерева	26,5	1,52	5,5	0,69	12,3	2,35	0,2	1,65	18,0	1,35
%	100,0	-	20,7	-	46,4	-	0,9	-	68,0	-
27. Обработка металлов	52,6	3,02	11,3	1,42	25,1	4,81	1,0	6,65	37,3	2,80
%	100,0	-	21,4	-	47,6	-	1,9	-	70,9	-
28. Обр. минеральн. веществ ...	3,9	0,22	1,5	0,19	1,6	0,31	0,07	0,51	3,2	0,24
%	100,0	-	37,9	-	41,5	-	1,9	-	81,4	-
29. Произв. химич. и производ.	2,2	0,13	0,3	0,04	1,0	0,19	0,01	0,08	1,3	0,10
%	100,0	-	15,1	-	44,6	-	0,5	-	60,2	-
30. Винокур., пиво, медовар. ...	1,7	0,10	0,4	0,05	0,7	0,13	0,02	0,15	1,1	0,08
%	100,0	-	22,8	-	41,6	-	1,3	-	65,7	-
31. Произв. др. напитков	0,7	0,04	0,07	0,01	0,2	0,04	0,007	0,05	0,3	0,02
%	100,0	-	9,4	-	28,5	-	1,0	-	38,9	-
32. Обр. раст., живот. продукт.	21,5	1,24	4,4	0,55	8,3	1,60	0,1	0,81	12,8	0,96
%	100,0	-	20,3	-	38,7	-	0,6	-	59,5	-
33. Табак и изделия из него	2,3	0,13	0,04	0,005	0,6	0,11	0,003	0,02	0,6	0,05
%	100,0	-	1,7	-	26,0	-	0,1	-	27,8	-

Таблица 4 (окончание)

1	2-В	3	4-У	5	6-Р	7	8-Б	9	10-И	11
34. Производство полиграфич.	4,2	0,24	0,2	0,02	1,4	0,27	0,004	0,03	1,6	0,12
%	100,0	-	3,7	-	33,8	-	0,1	-	37,6	-
35. Пр-во мед., муз., быт. INSTR.	1,5	0,09	0,03	0,004	0,3	0,05	0,001	0,01	0,3	0,02
%	100,0	-	2,0	-	18,9	-	0,07	-	20,9	-
36. Ювелир. дело, живоп. и т.п.	2,4	0,14	0,3	0,04	0,8	0,15	0,01	0,06	1,1	0,08
%	100,0	-	12,3	-	33,2	-	0,4	-	46,0	-
37. Изготовление одежды	63,2	3,63	12,4	1,56	17,1	3,28	0,2	1,56	29,7	2,23
%	100,0	-	19,5	-	27,1	-	0,4	-	47,0	-
38. Строит. и ремонт. работы	42,0	2,41	7,6	1,0	26,3	5,05	0,8	5,29	34,7	2,61
%	100,0	-	18,0	-	62,7	-	1,8	-	82,6	-
39. Пр-во карет, дерев. судов	1,0	0,06	0,1	0,01	0,7	0,13	0,001	0,01	0,8	0,06
%	100,0	-	10,8	-	66,6	-	0,1	-	77,5	-
40. Пр-ва не вош. в др. группы	11,6	0,67	2,1	0,26	7,1	1,37	0,2	1,20	9,4	0,71
%	100,0	-	18,0	-	61,5	-	1,5	-	81,0	-
41. Водные сообщения	8,1	0,46	2,3	0,29	4,3	0,83	0,03	0,18	6,7	0,50
%	100,0	-	29,0	-	53,7	-	0,3	-	83,1	-
42. Железные дороги	22,5	1,29	6,7	0,85	13,5	2,58	0,8	5,45	21,0	1,58
%	100,0	-	30,0	-	59,8	-	3,5	-	93,4	-
43. Извозный промысел	17,0	0,97	3,3	0,42	7,9	1,51	0,09	0,62	11,3	0,85
%	100,0	-	19,7	-	46,5	-	0,5	-	66,7	-
44. Ост. сухопут. ср. передв.	3,8	0,22	0,6	0,08	1,6	0,31	0,01	0,08	2,2	0,17
%	100,0	-	16,4	-	41,9	-	0,3	-	58,6	-
45. Почта, телегр., телефон	3,2	0,18	0,5	0,06	2,3	0,44	0,06	0,40	2,9	0,21
%	100,0	-	15,1	-	72,0	-	1,8	-	88,9	-
46. Кредит., коммерч. завед.	1,4	0,08	0,06	0,007	0,8	0,15	-	-	0,8	0,06
%	100,0	-	4,1	-	54,1	-	-	-	58,2	-
47. Торговое посредничество ...	4,4	0,25	0,09	0,01	0,9	0,17	0,003	0,02	1,0	0,07
%	100,0	-	2,1	-	20,3	-	0,1	-	22,4	-
48. Торговля вообще	13,8	0,79	1,7	0,22	3,4	0,65	0,08	0,53	5,2	0,39
%	100,0	-	12,6	-	24,6	-	0,6	-	37,7	-
49. Торг. живым скотом	2,3	0,13	0,4	0,05	0,4	0,07	0,003	0,02	0,8	0,06
%	100,0	-	17,3	-	15,3	-	0,1	-	32,8	-
50. -/- зернов. продуктами	12,7	0,73	0,4	0,05	1,7	0,33	0,01	0,07	2,1	0,16
%	100,0	-	3,3	-	13,4	-	0,1	-	18,8	-
51. -/- др. продуктами с/х	34,0	1,95	3,5	0,44	9,2	1,77	0,08	0,53	12,8	0,96
%	100,0	-	10,4	-	27,1	-	0,2	-	37,7	-
52. -/- строит. матер., топливом	4,7	0,27	0,5	0,06	1,2	0,22	0,02	0,16	1,7	0,13
%	100,0	-	10,7	-	24,4	-	0,5	-	35,7	-
53. -/- предм. дом. обихода	1,8	0,10	0,2	0,02	0,6	0,11	0,006	0,04	0,8	0,06
%	100,0	-	9,4	-	32,1	-	0,3	-	41,9	-
54. -/- машин., оруж., мет. изд.	1,7	0,10	0,1	0,01	0,5	0,09	0,002	0,01	0,6	0,04
%	100,0	-	6,4	-	26,5	-	0,1	-	33,0	-
55. -/- тканями, одеждой	13,1	0,75	0,7	0,08	3,0	0,57	0,04	0,29	3,7	0,27
%	100,0	-	5,0	-	22,7	-	0,3	-	28,0	-
56. -/- шкурами, мехами и др. ..	1,8	0,11	0,2	0,02	0,4	0,08	0,007	0,05	0,6	0,05
%	100,0	-	9,2	-	23,1	-	0,4	-	32,6	-
57. -/- предм. иск., роск., культура	1,2	0,07	0,08	0,01	0,5	0,09	0,004	0,03	0,5	0,04
%	100,0	-	6,7	-	38,8	-	0,3	-	45,9	-
58. -/- остальными предметами	2,3	0,13	0,2	0,03	0,7	0,14	0,01	0,07	1,0	0,07
%	100,0	-	10,2	-	32,3	-	0,4	-	43,0	-
59. -/- разносная и развозная	3,5	0,20	0,6	0,08	0,7	0,14	0,01	0,10	1,4	0,10
%	100,0	-	17,7	-	20,9	-	0,4	-	39,0	-
60. Тракторы, гост., мебл. комн.	9,5	0,55	0,9	0,11	5,1	0,98	0,05	0,37	6,1	0,45
%	100,0	-	9,1	-	53,9	-	0,6	-	63,5	-
61. Торговля питейная	5,1	0,30	1,5	0,18	2,2	0,42	0,04	0,25	3,7	0,28
%	100,0	-	28,5	-	42,8	-	0,7	-	72,0	-
62. Прачечные, бани и т.п.	10,7	0,61	2,1	0,27	6,3	1,21	0,03	0,19	8,4	0,63
%	100,0	-	19,8	-	58,7	-	0,3	-	78,8	-
63. Люди неопределен. профес.	8,8	0,51	3,3	0,42	3,0	0,58	0,08	0,53	6,4	0,48
%	100,0	-	37,5	-	34,2	-	0,9	-	72,5	-
64. Проституция	1,4	0,08	0,2	0,03	0,8	0,16	0,003	0,02	1,0	0,08
%	100,0	-	15,8	-	60,5	-	0,2	-	76,5	-
65. Не указавшие занятий	8,7	0,50	3,1	0,39	2,9	0,56	0,04	0,27	6,0	0,45
%	100,0	-	35,5	-	33,1	-	0,4	-	69,0	-
Всего	1742,2	100,0	794,7	100,0	521,3	100,0	14,6	100,0	1330,6	100,0
%	100,0	-	45,6	-	29,9	-	0,8	-	76,4	-

¹ Таблица 4 составлена Я.В. Бойко. Расчеты автора по источникам: Распределение населения по видам главных занятий и возрастным группам по отдельным территориальным районам. – СПб, 1905. – Т. 1. – Табл. XX. – С. 420–435; Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. XIII. – С. 142–143, 146–147; Т. XXI. – С. 186–187, 192–193; Т. XLVII. – С. 198–199, 206–207. – СПб., 1904; Распределение рабочих и прислуги по группам занятий и по месту рождения... – СПб., 1905. – С. 18–35.

Таблица 5

Половозрастной состав экономически активного (занятого) населения губерний Центральной Новороссии в конце XIX в.¹

Возраст занятых	Количество занятых (душ обоого пола)							
	Херсонская		Екатерино-славская		Таврическая		Центральная Новороссия	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. До 12 лет	12089	1,50	6496	1,28	5852	1,38	24437	1,40
%	49,47	-	26,58	-	23,95	-	100,0	-
мальчиков	5527	0,69	2704	0,53	2626	0,62	10857	0,62
девочек	6562	0,61	3792	0,75	3225	0,76	13580	0,78
2. 13-14 лет	13809	1,71	8758	1,72	6970	1,64	29537	1,70
%	46,75	-	29,65	-	23,60	-	100,0	-
мальчиков	7039	0,87	4191	0,82	3724	0,88	14954	0,86
девочек	6770	0,84	4567	0,90	3246	0,76	14583	0,84
3. 15-16 лет	24598	3,04	18191	3,57	13992	3,30	56781	3,26
%	43,32	-	32,04	-	24,64	-	100,0	-
юношей	13118	1,62	9172	1,80	7905	1,86	30195	1,73
девушек	11480	1,42	9019	1,77	6087	1,44	26586	1,53
4. 17-19 лет	49087	6,07	37366	7,34	28466	6,70	114919	6,60
%	42,71	-	32,52	-	24,77	-	100,0	-
юношей	29406	3,640	25007	4,91	19048	4,48	73461	4,22
девушек	19681	2,43	12359	2,43	9418	2,22	41458	2,38
5. 20-39	370282	45,79	232929	45,75	210032	49,47	813243	46,68
%	45,53	-	28,64	-	25,83	-	100,0	-
мужчин	323049	39,95	208430	40,94	189479	44,63	720958	41,38
женщин	47233	5,84	24499	4,81	20553	4,84	92285	5,30
6. 40-59	248327	30,71	148751	29,22	118351	27,88	515429	29,58
%	48,18	-	28,96	-	22,96	-	100,0	-
мужчин	213016	26,34	133403	26,21	105345	24,82	451764	25,93
женщин	35311	4,37	15348	3,01	13006	3,06	63665	3,65
7. 60 лет и более	89968	11,13	56283	11,06	40574	9,56	186825	10,72
%	48,16	-	30,13	-	21,72	-	100,0	-
мужчин	72927	9,02	49523	9,73	34685	8,17	157135	9,02
женщин	17041	2,11	6760	1,33	5889	1,39	29690	1,70
8. Не указавшие	457	0,06	298	0,06	309	0,07	1064	0,06
%	42,95	-	28,01	-	29,04	-	100,0	-
мужчин	275	0,03	211	0,04	217	0,05	703	0,04
женщин	182	0,02	87	0,02	92	0,02	361	0,02
9. Всего	808617	100,0	509072	100,0	424547	100,00	1742236	100,0
%	46,41	-	29,22	-	24,37	-	100,0	-
мужчин	664357	82,16	432641	84,97	363029	85,51	1460027	83,80
женщин	144260	17,84	76431	15,03	61518	14,49	282199	16,20

¹Таблица 5 составлена Я.В. Бойко. Расчеты автора по источникам: Распределение населения по видам главных занятий и возрастным группам по отдельным территориальным районам. – СПб, 1905. – Т. 1. – Табл. XX. – С. 420–435; Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. XIII. – С. 140–141; Т. XLI. – С. 184–185; Т. XLVII. – С. 196–197. – СПб., 1904; Распределение рабочих и прислуги по группам занятий и по месту рождения на основании данных первой всеобщей переписи населения Российской Империи 28 января 1897. – СПб., 1905. – С. 18-35.

этногруппы, составляли в губернских центрах региона 50,1 тыс. чел. (71,4%), женщины – 20,1 тыс. (28,6%). Доля занятых женщин, в указанных городах, составляла более четверти от занятых мужчин и была самой высокой в сравнении с соотношением, существовавшим между ними в сельской и городской местности региона (данные в разрезе губерний изложены в таблице 3 – Я.Б.).

Детальные данные о хозяйственной и другой общественно-значимой деятельности восточных славян Юга Украины, изложенные в прилагаемой таблице 4, свидетельствуют о том, что по

количеству економічно активного населення в 56-ти (87,7%) із 65-ти приведених напрямлень діяльності, домінувало руське населення, а в 8-ми (12,3%) – преобладали українці.

Українці, як етнос, на території розглядаваного регіону, зіграли вирішальну роль в розвитку сільськогосподарського сектору економіки і супутніх промислів, руські ж преуспіли в створенні промислового сектору і відповідної інфраструктури, домінували на транспорті, в будівництві, торгівлі, а також в інших сферах трудової діяльності. Білоруси, не зважаючи на малочисленність, внесли в свою чергу, важливий внесок в розвиток цілого ряду напрямлень господарської діяльності. Удельний вага білорусів, зайнятих добувкою корисних копалин, обробкою металів, будівництвом, на залізничних дорогах, серед усіх зайнятих соплеменників, крім того, був вище, ніж у зайнятого такої ж діяльністю руського і українського населення.

Відомий інтерес для вивчення якісного складу виробничих сил, в частині їх головної складової, а також динаміки її розвитку, представлений в таблиці 5, половозрастна структура зайнятого населення регіону, свідечуюча, з однієї сторони, про перевагу чоловічої праці, обумовленої, в багатьох, рівнем технологічного розвитку, а з іншої сторони про раціональне використання наявних трудових ресурсів в суспільному виробництві краю.

Всі вищевикладене вказує на провідну роль східних слов'ян в створенні кінця ХХ століття збалансованого народногосподарського комплексу на розглядаваній території, яка трансформувалася з часом, поряд з іншими регіонами, в незалежне, багатонаціональне державство з розвинутою економікою, відсутністю безробіття і високими соціальними стандартами, являвшеюся п'ятою, серед європейських економік середини 80-х років ХХ століття.

Підводячи підсумок, слід сказати, що вищевикладені статистичні дані і висновки щодо розподілу праці і структури зайнятості у східних слов'ян Південної України, в минулому Центральної Новоросії кінця ХІХ століття, можуть бути використані як вихідні дані і фундамент при вивченні їх ролі в розвитку виробничих сил і зайнятого ними місця в системі суспільного розподілу праці Наддніпрянської України ХХ – початку ХХІ століття. В процесі роз'яснення вказаних питань, поряд з іншими джерелами, можуть бути активно використані матеріали всесоюзних і всьукраїнських переписів населення.

ЗНАХІДКА АНТИЧНОГО ВІТРИЛЬНИКА В АКВАТОРІЇ ЧОРНОГО МОРЯ У 2018 РОЦІ

В'ячеслав Герасімов¹, Олександр Смирнов²

¹ Інститут археології Варшавського університету, докторант
Республіка Польща, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927, Warszawa
e-mail: 1deepquest1@gmail.com

² Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, старший викладач
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: smyrnovl@ukr.net

У польовому сезоні 2018 р. Чорноморською міжнародною підводною археологічною експедицією Інституту археології НАН України були проведені підводні археологічні роботи на чорноморському шельфі у районі Тендрівської коси, на території Херсонської області та Кінбурнської коси на території Миколаївської області, з метою укладання карти підводних археологічних об'єктів та отримання археологічних матеріалів для типологічного аналізу та поповнення музейних збірок. Результатом досліджень стала також проведена батиметрична зйомка акваторії прибережних районів. Роботи на об'єктах обмежувались розвідками, проспекціями поверхні дна за допомогою гідролокатора бічного огляду (ГБО) та фото і відеозйомкою з метою більш точної ідентифікації об'єктів і визначення ступеню їх збереженості та збору підйомного матеріалу.

Кінбурнська коса – піщана коса, розташована в Очаківському районі Миколаївської області за 4,0-7,5 км від м. Очакова. Займає крайню північно-західну частину Кінбурнського півострова між Чорним морем і Дніпровсько-Бузьким лиманом. Довжина – 8,5 км, ширина у кореневій час-

тині – 3,8 км. Головними рисами коси є її плоскорівнинність. Безпосередня близькість Кінбурнської коси до таких античних поселень як Борисфен (Березань) та Ольвія, а також її вигідне розташування щодо стародавніх морських шляхів у цій частині басейну Чорного моря, швидше за все послужили підставою для розміщення тут святилища Ахілла. Підтвердженням його існування на косі в античні часи може служити одне з перших археологічних свідчень, виявлених у 1885 році рибалками кам'яний вівтар циліндричної форми з грецьким написом присвяченим Ахіллу, що датується IV – початком III ст. до н.е.

Більшість дослідників тримаються думки, що саме з Кінбурнською косою слід ототожнювати давній топонім «Гілея» (грец. *Лая*), що означає «Країна лісів», чисельні згадки про який містяться в античних джерелах. Наприклад, даючи опис цього району Геродот пише: «Коли він (Анахарсій) прибув у Скіфію, то заглибився у так звану Гілею (ця країна розташована поблизу Ахіллесового шляху і вся вона заросла різноманітними деревами)» (Herod, IV, 76, 4).

Розвідки були зосереджені в акваторії біля північно-західного краю Кінбурнської коси. Крім візуальних розвідок, групами аквалангістів (по дві-чотири особи) методом смугового пошуку, були проведені непроникаючі розвідки дна акваторії. Використовувалися ехолот і гідролокатор бокового огляду. В окремих пунктах, у місцях виявлення керамічного матеріалу, проводилася його фіксація за допомогою буйків і GPS-навігатора. У результаті проведених досліджень вдалося скласти батиметричну мапу північно-західній частині коси. У початковий період дослідження обмежилися картографуванням і фотофіксацією підйомного матеріалу.

Були виявлені та зафіксовані підводні об'єкти для подальших досліджень, у ході цих робіт було виявлено та розчищено затонуле античне вітрильне судно кінця IV – початку III ст. до н.е. Зафіксовано місце корабельної аварії. Дана ділянка знаходиться у декількох кілометрах на схід від краю коси з морської сторони, на віддаленні від берега в 700 м й являє собою піщане дно з перепадом глибини від 3 м 70 см до 4 м і з ухилом близько 175°, на глибинах у 4-5 м відзначений плавний перепад глибин до 6 м, далі починається плоске піщане дно, яке плавно знижується до глибини 10 м. На північний захід акваторія обмежена виступаючим у море мисом, краєм коси, небезпечним у навігаційному відношенні.

Площа обстеження ділянки донної поверхні у місці аварії корабля склала 900 кв. м. (30x30 м). У ході візуальних розвідок даної ділянки було виявлено підйомний матеріал як на березі, так і під водою. Вдалося виявити фрагмент корпусу судна довжиною у 9,45 м *in situ* з баластним камінням, керамічний матеріал з вантажу, свинцеву обшивку й елементи конструкції античного вітрильника. Після розчищення збереженої частини корпусу корабля від піску за допомогою гідроежектора, була проведена його відео та фото документація. Баласт заповнюючий кильову частину днища представлений дрібною окатоною галькою круглих і овальних форм, розміром від 9 до 15 см. Подібна галька добре знайома авторам з гірських районів чорноморського узбережжя Криму, Кавказу, Середземномор'я.

В акваторії України до сих пір було виявлено та досліджено лише 3-4 затонулих судна такого віку. Це корабельна аварія кінця IV – початку III ст. до н.е. виявлена біля озера Донузлав на глибині 4-5 м в Криму й обстежена В.Д. Блаватським і Б.Г. Петерсом у 1964-1965 рр. У 2011 р. в акваторії о. Зміїний, на глибині 34 м одеською підводно-археологічною експедицією під керівництвом Олександра Терещенка було виявлено судно IV-III ст. до н.е. з добре збереженими вантажем. У 2012 р. в акваторії Кінбурнської коси, всього в 2 км від місця проведених досліджень у 2018 р. було знайдено й обстежено затонуле судно V ст. до н.е. експедицією під керівництвом Сергія Воронова й Олександра Смирнова на глибині 6 м. Роботи були обмежені фотофіксацією та підйомом декількох екземплярів амфорної тари, результати, на жаль, досі не опубліковані.

За межами України кораблів аналогічного періоду відомо також небагато. Найбільш вивченими є: корабельна аварія III ст. до н.е. у Гран-Конглюе, Франція; корабельна аварія IV ст. до н.е. у Мазотос, о. Кіпр; корабельна аварія кінця V – початку IV ст. до н.е. у Портічело, Італія; корабельна аварія кінця V ст. до н.е. у Алоннесос, Греція; корабельна аварія кінця IV – початку III ст. до н.е. у Кіренії, о. Кіпр. В акваторії Чорного моря судно початку III ст. до н.е. було виявлено та досліджено біля міста Ереґлі у Туреччині (в античності Гераклея Понтійська) у 2011 р. глибоководною експедицією науково-дослідного судна «Наутілус» під керівництвом М. Бреннана на глибині 101 м.

Виявлене у 2018 р. в акваторії Кінбурнської коси затонуле античне судно, можна попередньо датувати кінцем IV – початком III ст. до н.е. на підставі керамічного матеріалу, виявленого у ході розчищення збереженої частини корпусу. Розвідувальні шурфи у безпосередній близькості

від корпусу судна показали наявність кераміки під шаром піску та спресованих черепашок. Це дає підстави вважати, що більша частина вантажу, що перевозилась, знаходиться під донними відкладеннями на відстані до 10-15 м навколо судна, а можливо і на більшій площі. Невелика глибина, близькість берегової лінії разом з приboями та штормами сприяли тому, що частини самого судна та його вантажу розтягнуло на велику площу та замило піском.

Більш чіткі межі місця аварії корабля дадуть подальші планомірні розкопки виявленого об'єкту. Збережена частина дерев'яного корпусу судна має солідні розміри (9,45 x 1,28 x ?) і є найбільш цікавою для подальших досліджень. Збережені технологічні отвори, цвяхи та сліди обробки дозволять у подальшому пролити світло на техніку суднобудування в античності та встановити тип затонулого судна. Дендрохронологічний аналіз допоможе дати більш вузьке датування деревини та можливе місце його побудови. Наявність великої кількості баластних каменів дозволяє сподіватися на геологічний аналіз і можливість встановити район їх походження, що також допоможе локалізації місця будівництва затонулого судна. У перспективі планується підйом збереженої дерев'яної частини об'єкта, її консервація та реставрація для створення окремої експозиції у музеї міста Миколаєва.

У сезоні 2019 року роботи на об'єкті планується продовжити. При його подальшому систематичному вивченні може бути отримана комплексна інформація про саму пам'ятку, а також можливо нові дані щодо античної навігації у Північно-Західному Причорномор'ї.

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД

Кирило Горбенко¹, Юрій Жирок²

¹ Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, старший викладач
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: dikysad@ukr.net

² Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент 2-го курсу
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: urchik2225@gmail.com

У 2018 році на території городища доби фінальної бронзи Дикий Сад (кінець 13-го – 11-те ст. до н.е.), розкопки проводилися експедицією Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Основні роботи проходили на території «цитаделі», де завершено дослідження приміщення № 10 та досліджено нове приміщення № 24 (рис. 1).

Приміщення № 10 практично квадратної форми (7,75x7,5 м, із заглибленням у материк на 0,65 м). Вірогідно, приміщення мало два рівні забудови: ранній (нижній рівень) і пізній (верхній рівень).

Нижній рівень відноситься до початку існування життя на городищі, що підтверджується й знайденими артефактами, зокрема, заготовками для «ковзанів» і керамічним посудом, що є характерним для раннього етапу існування городища. У цей час стіни приміщення були глинобитні з домішками середнього та мілкого вапняку. На рівні підлоги розташовувалося 16 ям (7 господарських, 3 господарсько-ритуальних, 6 стовпових). Серед зафіксованих артефактів: фрагменти керамічних посудин (горщики різних типів, банки, келихи, черпаки, миски, пласкі жаровні). Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного, сірого або коричневого кольору. Зовнішня поверхня темно-коричневого, сірого або чорного кольору; деякі посудини мають лощену поверхню (близько 5%). Посудини орнаментовано пружками, округлими й овальними вдавленнями тощо.

Верхній (другий) рівень приміщення (розкопки 2001-2003 рр.) виник внаслідок більш пізньої перебудови. На цьому етапі приміщення мало вже вапнякові фундаменти західної та східної стін, а також артефакти більш пізнього періоду існування городищ. Враховуючи характер і структуру заповнення й особливості глинистих завалів, можливо припустити, що дві стіни приміщення (північна та південна) були глинобитними. Північно-східна та західна стіни мали у фундаменті цокольні кам'яні конструкції (складалася з великих рваних по слою вапнякових каменів зі слабкими слідами обробки). На рівні підлоги (верхнього рівня) розташовувалося 7 ям господарського та ритуального призначення. Серед зафіксованих артефактів (рис. 2): бронзове шило, бронзовий шлак, фрагмент кам'яної зернотерки, кам'яні куранти та фрагменти ке-

рамічного посуду (горщики, келихи, миски). Формувальна маса груба з домішками жорстви та кварцового піску, у перетині однорідного чорного, сірого або коричневого кольору. Зовнішня поверхня коричневого, сірого або чорного кольору, столові посудини мають лощену поверхню (близько 10%). Посудини орнаментовано прокресленими лініями, округлим та овальним вдавленням тощо. Особливості архітектурної побудови й отримані артефакти дозволяють охарактеризувати приміщення № 10 як житлове, що існувало упродовж всього життя городища.

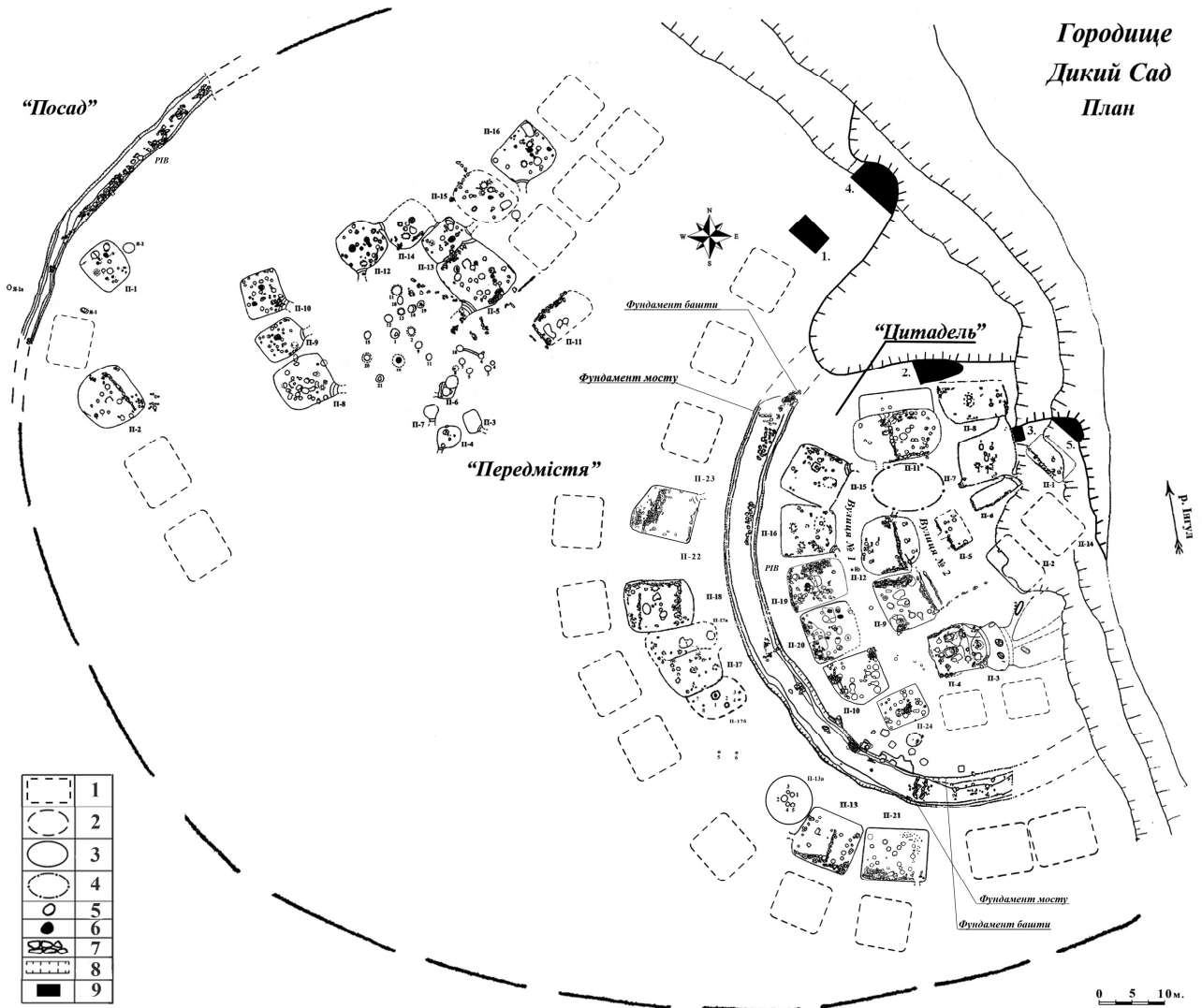

Рис. 1. План городища Дикий Сад: 1 – межі ймовірних об’єктів; 2 – межі городища; 3 – контури приміщень; 4 – центральна площа; 5 – ями; 6 – кострища; 7 – кам’яні кладки; 8 – рів; 9 – контури розкопів 1956 р.

Приміщення № 24 мало прямокутну форму (7,0х6,0 м, з заглибленням на 0,3 м). Враховуючи характер та структуру заповнення приміщення та особливості глинистих завалів, можливо припустити, що всі стіни приміщення були глинобитними з домішками середнього та мілкового вапняку. Основний матеріал знаходився практично у нижній частині заповнення в перемішку з вапняковим бутом. У східній частині зафіксовано багато фрагментів керамічного посуду, кісток тварин, панцир черепахи. У центральній частині – скупчення дрібного буту та людська (?) щелепа з молочними (?) зубами. Східний край приміщення – частково знищений сучасним перекопом. У північно-західному куті – фрагмент черепної коробки та стегнової кістки людини.

Рис. 2. Артефакти з приміщень № 10 та № 24.

Приміщення № 10: 1-5: заповнення приміщення (1 – заготівка «ковзана»; 2 – бронзове шило; 3, 4 – фрагменти керамічних посудин); 6-12: ями приміщення (6 – заготівка «ковзана» (яма № 8); 7 – фрагменти черпака (яма № 9); 8, 9, 10, 11 – фрагменти керамічних посудин (ями № 12, 13, 15); 12 – керамічне пряслице (яма № 15)).

Приміщення № 24: 13-23: заповнення приміщення (13-19 – фрагменти кераміки; 20 – заготівка «ковзана»; 21 – черешок бронзового кинджалу; 22 – бронзовий серп; 23 – кістяне пряслице); 24-30: ями приміщення (фрагменти керамічних посудин: 24-25 (яма № 6); 26-28 (яма № 8); 29 (яма № 12); 30 (яма № 25)).

У центральній частині приміщення, над вогнищами перекритими антропоморфними плитами, виявлено завал дрібного каміння, навколо та під камінням зафіксовано переважну частину знахідок (ритуальний комплекс?). Викладка витягнута за віссю Північний Схід-Південний Захід. Біля викладки знаходились дві стели, під ними – вогнище та ями. У цьому скупченні дрібного каміння – розвали керамічних посудин, кістки риби та плями вохри. Розміри центральної викладки за віссю Північний Схід-Південний Захід: 1,8x0,8 м. Загальна чисельність каменів – близько 106 шт. Серед знахідок багато кісток (ВРХ, риби, собаки, череп та щелепи, а також ціла мушля).

Найбільш яскраві (рис. 2) знахідки заповнення приміщення – бронзовий серп, фрагмент черешка бронзового кинджалу, кістяне прясло, донна частина горщика з отворами (5 отворів), стінки посудин з орнаментом (прокреслені лінії й овальні вдавлення), пласкі жаровні, заготівка «ковзана» з кістки коня. Підлога приміщення місцями просушена, в південно-західному куті – скупчення лиманної глини зеленого кольору. На рівні підлоги зафіксовано 1 вогнище та 27 ям (19 господарчих; 3 ритуальні та 5 стовпових). В ямах зафіксовано – фрагменти керамічного посуду: горщики з орнаментом у вигляді пружків, келихи з прокресленим орнаментом, миски, пласкі жаровні, кам'яні куранти, копита та кістки тварин (кінь, ВРХ, ДРХ), хребти та кістки риб, равлики. Частина ям забита вапняковим бутом (ями № 16, 19, 22, 25) або перекрита вапняковими плитами (ями № 17, 26). Особливості архітектурної побудови й отримані артефакти дозволяють охарактеризувати приміщення № 24 як житлово-ритуальне.

Усі артефакти, що зафіксовано у заповнені приміщення, є характерними для колекції матеріальних предметів Дикого Саду та відносяться до раннього етапу існування білозерської культури (тудоровський варіант).

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ПОСЕЛЕНИЙ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ МЕЖДУРЕЧЬЯ ТИЛИГУЛА И БЕРЕЗАНИ

Виктор Гребенников

Государственная инспекция по охране памятников культуры в Николаевской области,
научный сотрудник
Украина, 54001, г. Николаев, ул. Декабристов, 34/1
e-mail: grebennikov.v2017@ukr.net

Регион находится в восточной части Северного Причерноморья. Он представляет собой равнину изрезанную ложами лиманов, долинами небольших степных рек и древних балок. В эпоху поздней бронзы он был густо заселен племенами сабастиновской культуры и пришедшими им на смену белозерцами.

В административном плане этот регион включает в себя западные части Николаевского и Очаковского, а также Березанский районы Николаевской области.

Описанию памятников Северного Причерноморья посвящали свои труды многие авторы, начиная с XVI в. Среди них хотелось бы особо выделить исследователей-археологов В.Н. Ястребова, В.И. Гошкевича и И.В. Фабрициус. Все они в своих работах в большей или меньшей степени касались Тилигуло-Березанского межлиманья. Однако они описывали преимущественно памятники и находки античного и средневекового периодов. Лишь некоторые из находок В.Н. Ястребова и В.И. Гошкевич привязывали к «киммерийскому времени». Только И.В. Фабрициус в своей работе «Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР» уже четко относил часть описываемых находок из данного района к эпохе бронзы. Однако поселения этого периода там ещё не были определены.

Действительно научные исследования поселений эпохи поздней бронзы в этом районе начались уже после Второй мировой войны. Так, в 1949 г. сотрудником экспедиции ОАМ М.С. Синицыным были проведены разведки на Березанском лимане и небольшие раскопки поселения Викторовка III. В результате это поселение было отнесено к раннему периоду сабастиновской культуры. В следующем году разведки на Тилигульском лимане провел отряд Буго-Днепровской экспедиции ИА АН УССР под руководством Э.А. Сымоновича. На левом его берегу было открыто несколько поселений интересующей нас эпохи.

В 1957 г. разведки в степях Тилигуло-Березанского межлиманья провела Западно-Скифская

АРХЕОЛОГИЯ ТА ЕТНОЛОГИЯ

экспедиция ИА АН СССР под руководством Н.Н. Погребовой. Были обследованы разновременные поселения, открытые ранее местным краеведом Л.В. Кондрацким. Часть из них была отнесена к эпохе поздней бронзы. В последующие годы поселение у с. Анатольевка (Анатольевка-Клуня) было частично исследовано Н.Н. Погребовой, которая на основе найденного материала отнесла его к позднему этапу сабатиновской культуры.

В этот же период разведку у с. Нечаяное на р. Березань провела экспедиция ОАМ, в результате которой было обнаружено многослойное поселение, содержащее и материалы сабатиновской культуры.

В 1969 г. провел разведку в долине нижнего течения р. Березань и левого берега Березанского лимана от с. Даниловка до с. Черноморка отряд экспедиции НКМ под руководством Ю.С. Гребенникова. Было найдено несколько поселений, в том числе и поздней бронзы.

Сразу после своего создания в 1969 г., Южнобугская экспедиция ИА АН УССР под руководством Г.Т. Ковпаненко провела разведки на участках р. Чичиклеи и в верховьях р. Березань, где у с. Степовое в Лисичьей (Калистратовой) балке были начаты большие раскопки комплекса поселений сабатиновской культуры.

Рис. 1. Карта поселений поздней бронзы Тилигуло-Березанского междуречья

В середине 1970-х гг. много поселений по берегам причерноморских лиманов открыла Ольвийская периферийная экспедиция ИА АН УССР под руководством А.В. Буракова. Проводя поиск античных памятников в Березанском и Очаковском районах, её сотрудники попутно зафиксировали ряд объектов позднего периода бронзовой эпохи.

В нижнем течении р. Березань Ингульская экспедиция ИА АН УССР под руководством

О.Г. Шапошниковой провела в 1977 г. раскопки поселения сабастиновской культуры у с. Яблоня. В этом году экспедиция обследовала район Анчекракской балки и прилегающих к ней берегов Березанского лимана. В результате были проведены охранные раскопки на поселениях бело-зерской культуры Октябри и Каменка II.

В 1983 г. в районе озера Тузлы провел обследование разведочный отряд экспедиции НКМ под руководством И.А. Снытко. Было открыто несколько разновременных поселений, в том числе, и относящиеся к позднесабастиновскому периоду.

В 1995 г. совместной экспедицией НГУ-НКМ под руководством И.А. Снытко была проведена фронтальная разведка в Березанском районе. В ходе нее было открыто несколько поселений, стоянок и местонахождений, которые предварительно можно отнести к эпохе поздней бронзы.

В период 2006-08 годов низовья р. Цареги и окрестности с. Ташино обследовал В.Б. Гребенников, в результате чего было зафиксировано несколько разновременных поселений, среди которых и позднебронзового века.

В настоящее время Тилигуло-Березанский регион в археологическом плане изучен довольно хорошо, но это не исключает появления на его археологической карте, в ходе последующих разведок, новых объектов, в том числе и поселений поздней бронзы. Для примера укажем, что берега Тилигульского лимана были довольно тщательно обследованы различными экспедициями в течение 40 лет. Результаты их были опубликованы, однако уже в середине 1990-х годов появились вновь открытые памятники и процесс этот продолжается. На сегодняшний день накопился уже довольно значительный материал, который запущен в научный оборот. Также вышли каталоги по памятникам археологии Березанского, Николаевского и Очаковского районов Николаевской области. Там собраны все известные на территориях вышеуказанных районов археологические объекты. На наш взгляд, назрела необходимость на основе ранее опубликованных и последних материалов составить новую карту поселений эпохи поздней бронзы данной территории.

Сейчас на территории региона зафиксировано 72 поселения и стоянки (см. рис. 1) эпохи поздней бронзы, подавляющее большинство которых относится к сабастиновской культуре. Данная работа значительно дополнит археологическую карту Северного Причерноморья.

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА КУЛЬТУРУ ЕТНОСІВ СВІТУ

*Вікторія Зеленецька**

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
магістрант історичного факультету
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: dunarv8@meta.ua

На сучасному етапі розвитку цивілізації відбуваються помітні зміни у формах і ритмах життя. За останні десятиліття відбувається перегляд і корекція багатьох сторін людської життєдіяльності. Як відзначає В. Стьопін, у нинішній переломний момент розвитку людства, аби знайти вихід з глобальних криз породжених техногенною цивілізацією, доведеться пройти складний етап духовної революції – як в епоху Ренесансу. Першочерговим завданням стає створення нової системи цінностей, формування нового розуміння людини, раціональності поведінки влади та сили. Тому необхідно переосмислити чимало цінностей цивілізації, здійснивши своєрідну трансформацію у рамках всього світу.

Однією з головних ролей глобалізації є установа сучасного соціуму та світопорядку, реалізація ідеї цілісного світу, єдності людської спільноти. Процеси глобалізації позначаються на всіх сторонах життя матеріальної та духовної культури народів світу. Тому метою даного дослідження є вплив глобалізації на культуру етносів світу.

Варто погодитися із професором В.Б. Кувалдіним, який зауважує, що вихід людської діяльності за національні межі, створення транснаціональних форм її організації передбачає кардинальні зміни умов буття індивідів, соціальних груп і спільнот, народів і держав. Схожої точки зору

* Науковий консультант: к.і.н., доцент кафедри історії та археології Хрящевська Л.М.

дотримується і німецький дослідник Н. Еліас, який відзначає: «Вже чітко розпізнаються дані форми нового, всесвітнього етносу й, особливо, розширюється ідентифікація міжособистісних відносин». Тобто особливістю розвитку сучасної цивілізації є глобальні процеси, які охопили як політичне й економічне буття різних народів, так і всю їхню культуру. Філософ ХХ ст. М. Бубер стверджував, що світом культури керує відношення «Я – ти», а мислитель М. Бахтін підкреслював, що основою та сутністю культури є діалог. «Діалогічні відносини... це – майже універсальне явище, яке пронизує усю людську культуру, всі відносини та прояви людського життя... Де починається свідомість, там... починається діалог». Діалог обумовлює не лише мову, але й саму можливість людського мислення, оскільки будь-яка ідея завжди виникає як відповідь на іншу ідею. М. Бахтін підкреслював, що культура амбівалентна, так як завжди існує у формі діалогу «вищого і нижчого» – священного та земного тощо. На думку В. Біблера, амбівалентність означає здатність однієї культури до діалогу з іншими культурами.

Отже, у сучасному глобалізованому світі говорити про глобальні проблеми потрібно у контексті діалогу різних культур, культур як усіх тих матеріальних і духовних цінностей, що створив етнос, нація, народ чи то вся цивілізація за весь період свого існування.

На сьогодні багато сучасних дослідників намагаються знайти підходи до вирішення певних питань в умовах глобалізації. Так, лауреат Нобелівської премії з фізики І.Р. Пригожин, характеризуючи проблеми, що стоять перед сучасною цивілізацією, зауважує: «Завдання полягає в тому, щоб знайти вузький шлях між глобалізацією та збереженням культурного плюралізму, між насиллям та політичними методами вирішення проблеми, між культурою війни і культурою розуму...».

Тобто проблеми, які стоять перед людством ХХІ ст., мають загальноцивілізаційний характер. Людство знову повинно обирати шлях цивілізаційного розвитку. Важливо усвідомити цілісність людства та визначити нові цінності й ідеали. Саме зробивши цей крок людство зможе зупинити негативний вплив таких проблем як демографічну й енергетичну кризи, протистояння індустріальної людини з природою, а також зберегти, власне, культурну багатоманітність країн глобалізованого світу. Слушно зауважив І. Забелін «...наскільки швидко господарська діяльність людства набула планетарного масштабу – думати та піклуватися сьогодні доводиться вже про всю Землю: її просто так не покинеш!...». Подібна ціннісно-світоглядна установка сьогодні відноситься до всіх членів суспільства незалежно від їх соціального статусу, національності, приналежності до тієї чи іншої релігійної конфесії. Охоплені процесами глобалізації, всі народи та культури усталюють власний ритм і способи входження у глобальні процеси, намагаючись уберегти власні загальносоціальні та цивілізаційні характеристики, а також свою виняткову культурну своєрідність. Пошуки ефективної стратегії взаємодії різних країн і народів при посиленні цивілізаційних розбіжностей, дискретність шляхів еволюції різних культур, охоплених процесом глобалізації, стає основним завданням міжнародної політики кожної держави. Слід відзначити, що виділяють різні типи прояву самобутності в умовах глобалізаційного контексту: «самобутність в умовах відкритості» (мета – створити умови для співіснування, підготувати до діалогу); «самобутність як форма закритості» (мета – захист свого природного та соціокультурного простору, протиставлення своїх цінностей чужим); «самобутність, спрямована у майбутнє». Найбільше процесам глобалізації «чинить опір» духовна сфера життя: національно-культурний менталітет і художньо-естетична діяльність як складові компоненти культурної своєрідності та національної самосвідомості.

Отже, глобалізаційні процеси, поєднуючи зовнішній культурний простір посилюють його внутрішню диференціацію. У зв'язку з глобалізацією відбувається формування нової культурно – цивілізаційної парадигми.

К ВОПРОСУ ОБ УЧАСТИИ ОЛЬВИИ В РИМСКО-БОСПОРСКОЙ ВОЙНЕ (45-49 гг.)

Андрей Кущев

Магістр історії та археології
Україна, г. Николаев
e-mail: kushev.andrey@ukr.net

В первой половине I в. н.э. римские войска укрепились на Дунае. Образовавшаяся здесь провинция Мезия становится одной из баз расширения римской политики на северо-восток. Риму

важно было иметь на северо-восточной периферии опорные пункты для охраны своих границ. Империя видела таковыми базами причерноморские греческие города. В это время происходит усиление римского влияния на Северо-западное Причерноморье, Херсонес и Боспор.

В 45 г. на Боспоре начинается междоусобица, в которой Рим отстаивает свои интересы. После смерти Аспурга в 37 г. власть на Боспоре перешла к его старшему сыну – Митридату. Укрепившись на престоле, Митридат VIII старался проводить независимую от империи политику, в которой он ориентировался на местные варварские племена. Однако, не желая нарушать союзнических отношений с империей, он посылает в Рим своего брата – Котиса. Митридат рассчитывал на то, что эта поездка позволит ему укрепить отношения с Римом.

Находясь в Риме, Котис рассказал Клавдию о планах брата и обвинил его в подготовке войны против Рима. В ответ на это Клавдий посылает на Боспор войска под командованием А. Дидия Галла и Г. Юлия Аквиллы, а Котис объявляется царем. Бежавший Митридат заключил союз с сиракским царем Зорсином, а Котис – с царем аорсов Евноном. Конфликт закончился победой Котиса, а Митридат сдался аорсам, которые передали его римлянам.

Достоверно известно, что Херсонес принимал участие в войне на стороне Рима, желая избавиться от боспорской зависимости. В награду за это, по окончании войны, город получил от Рима право чеканить собственную золотую монету.

Эта война не могла не затронуть и Ольвию, потому что город имел важное значение в сети морских и сухопутных коммуникаций Северного Причерноморья. Однако участие Ольвии в этом конфликте исследователями долго оспаривалось, а памятники, связанные с этой войной, трактовались ими и по-разному. Так, В.А. Анохин предположил, что Ольвия принимала участие в войне на стороне Рима и проримского царя Котиса. Подобное мнение ранее высказывал и В.Ф. Гайдукевич, связав один из фрагментов ольвийского декрета с оказанием ольвиополитами почестей царю Котису. Однако упоминаемый в декрете титул ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΣ связывают и с Митридатом, воевавшим против Рима.

В контексте разрешения вопроса участия Ольвии в римско-боспорской войне важное значение имеют римские полевые лагеря, которые появляются на северной границе Ольвийского государства в 40-х – 60-х гг. I в. Прежде всего, речь идет о памятниках Дидова Хата III и Каменка V. Рассмотрим каждый памятник детальной.

Дидова Хата III открыта В.В. Рубаном в 1974 году и частично исследована им совместно с С.Б. Буйских. Размеры памятника – 65 x 65 м. В заполнении оборонительного рва и вала найдены фрагменты италийских амфор середины I века, фибулы, обломок свинцового жетона с надписью «LEG...», а также денарии Антония Пия и Марка Аврелия. Найденный здесь материал свидетельствует о том, что этот лагерь уже существовал в середине I века, а также использовался и в более позднее время – при Антонии Пие и Марке Аврелии.

Римский полевой лагерь Каменка V открыт в 2011 году Р.А. Козленко в ходе разведки в центральной части ольвийской периферии у северного оборонительного вала, закрывавшего проход на территорию ольвийской хоры. Археологические исследования памятника начаты в 2012 году. Его площадь – 7 га. С четырех сторон лагерь обнесен оборонительным валом и рвом. Ширина вала – 10-15 м. Ширина рвов по верху – от 4,8 м до 6,5 м. Внутри лагеря находится два внутренних укрепления, идентичных Дидовой Хате III. Площадь каждого из них – 65 x 65 м. В заполнении рвов найдены кости животных, астрагалы, фрагменты красноглиняных и светлоглиняных амфор середины I века. На территории памятника также найдены римские кованые железные гвозди и другие изделия. Особый интерес представляет найденная здесь медная монета типа Зевс/орел с монограммой ПА и надписью ΟΛΒΙΟ ΠΟΛΕΙΤΩΝ. В.А. Анохин датирует монеты этого типа 49-50 гг. Однако изношенность найденной монеты говорит о том, что она была в обороте не один год. Возможно, она была принесена на форт и в более позднее время, поэтому установить точное время возведения форта по одному только нумизматическому источнику не представляется возможным. Однако на основании керамического материала можно предположить, что лагерь Каменка V был возведен в 40-х – 60-х гг. I в.

Среди материала из Каменки V особо выделяются найденные здесь две стенки понтийских амфор, на которых процарапаны сарматские тамги.

Важно учитывать, что в указанное время ситуация в регионе определялась не Ольвией, а ее более сильными союзниками – Римом и сарматскими племенами аорсов, которые кочевали северо-западнее от Ольвии. Союз аорсов и Рима в войне с Митридатом не позволял Ольвии занимать нейтральное положение в этом конфликте. Найденные в Каменке V тамги это подтвер-

ждают. Их наличие на римском военном лагере говорит о том, что в это время были налажены контакты между римлянами, сарматами и Ольвией, на северной границе которой были возведены римские полевые лагеря.

Следует также отметить, что в 46 году по В.А. Анохину в городе была введена новая эра. Примерно в это же время новое летоисчисление принимают Херсонес и Тира. Местное летоисчисление появляется в античных центрах Причерноморья как отражение важных событий в жизни этих городов. Нет сомнений, что эти события связаны с Римом и, возможно, с римско-боспорской войной.

САКРАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ ТЕМЕНОСУ БЕРЕЗАНСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ.

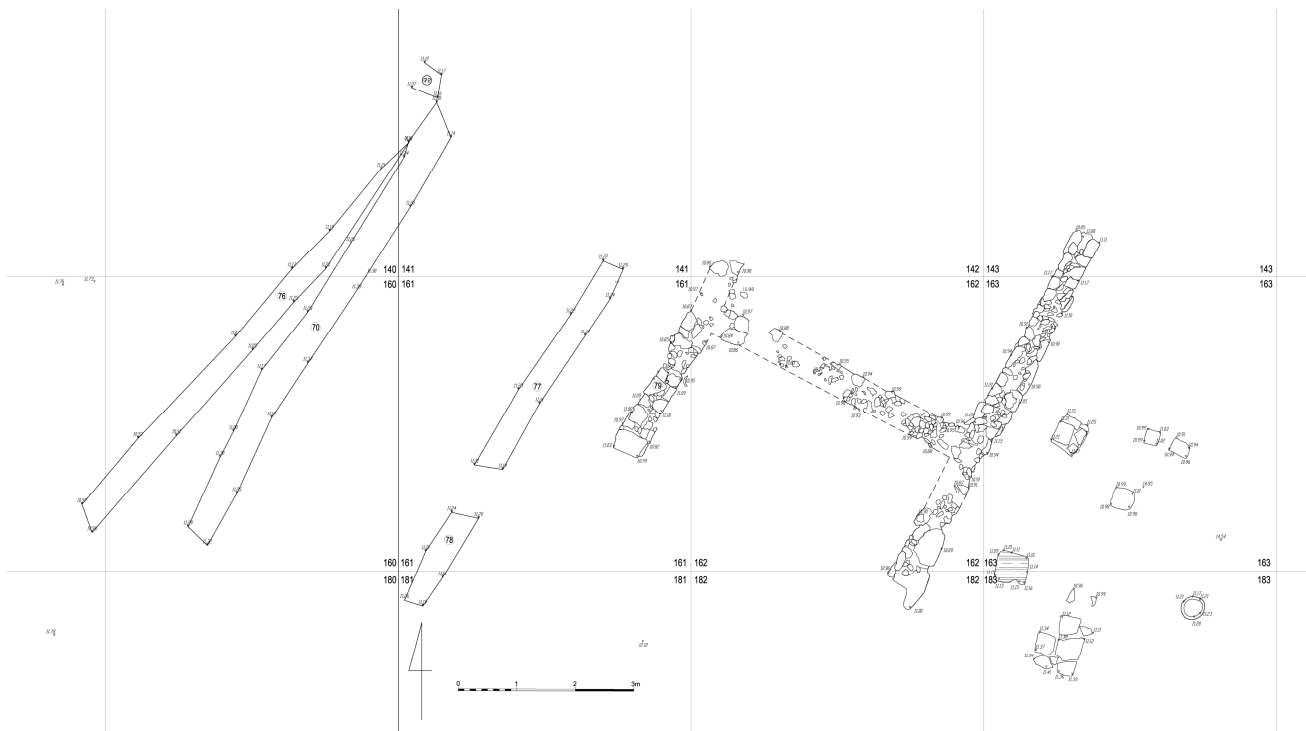
Валерій Крутілов¹, Олександр Смирнов²

¹ Інститут археології НАН України, молодший науковий співробітник
Україна, 04210, м. Київ, проспект героїв Сталінграду, 12
e-mail: krutilov70@ukr.net

² Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, старший викладач
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: smyrnovl@ukr.net

Розкоп «Т» («Теменос») розташований у центральному районі античного поселення на о. Березань. Він був відкритий В.В. Назаровим у 1996 р. на місці шурфу С.М. Мазараті 1984 р. На даний час розкрито близько 2000 м² площі, на якій виявлено залишки храмового комплексу кінця VI – початку V ст. до н.е. з храмом Афродіти, житлові квартали поза територією теменосу цього ж періоду, а також заглиблені у землю житла (землянки та напівземлянки) та господарські ями кінця другої – третьої чверті VI ст. до н.е.

Основним завданням археологічних досліджень на ділянці «Т» були планомірні розкопки території на захід від теменосу. Роботи проводилися 1998-1999 рр., продовжені у 2010-2011 та 2015 рр. і 2017-2018 рр.

План сакрального об'єкта Теменосу Березанського поселення.

Археологічні роботи 2017 р. були спрямовані на подальше дослідження одного з кварталів на схід від вулиці. Дослідження дали доволі неочікувані результати: замість залишків житлових споруд на дослідженій території було розкрито фундаментний і цокольний ряд будівлі са-

крального призначення. Рештки будівлі являють собою аналогічну храму Афродіти споруду та, вірогідно, також представляють собою храм в антах. Конструктивно храм складається з двох приміщень – пронаоса та наоса. У 2018 р. продовжено вивчення комплексу. При дослідженні пронаоса у флангових його частинах виявлені ями (ботроси?), закриті глиняними кришками та заповнені золою та великою кількістю кераміки – тарної, столової, кухонної, сакральної, яка датується кінцем VII ст. до н.е. – поч. VI ст. до н.е., що може підтвердити інтерпретацію об'єкту. Храм будувався на місці ботросів з урахуванням їх розташування та включення до сакрального об'єкту.

Кому був присвячений цей храм, поки що невідомо, але на сьогодні ми можемо стверджувати, що у центральній частині Березанського античного поселення у кінці VI – першій чверті V ст. до н.е. існувало декілька храмів (а можливо, і теменосів), які були присвячені різним богам і були побудовані на священних ділянках попереднього етапу існування полісу, ботросах, ритуальних ямах чи есхарах, перших ойкістів у Північному Причорномор'ї. Подальші роботи зможуть підтвердити або спростувати наше припущення й інтерпретацію, але керамічний комплекс досліджений у 2017-2018 роках з приміщення храму (?) та ботросів (?) вказують на правомірність наших наукових висновків.

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН МИКОЛАЇВЩИНИ У КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Віталій Кучер

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, аспірант
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: sventoslavkot@gmail.com

Після здобуття Україною незалежності нова влада проголосила всебічну підтримку культурно-релігійного розвитку етнічних меншин. На законодавчому рівні їх права захищають: Конституція України, «Декларація прав національностей України» від 01.11.1991 р., «Закон України про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 р. На території Миколаївської області проживають представники 133-х національностей. Проте, Миколаївщина зіштовхнулася з певними труднощами щодо розвитку культурно-релігійного відродження етнічних меншин.

Відзначимо, що нова українська влада не тільки засудила депортацію малих народів СРСР, але й попри складну соціально-економічну ситуацію в Україні почала створювати певні умови для розселення й облаштування депортованих народів. Так, на території Миколаївщини для компактного проживання німцям виділено 10 сільських районів області. У 1992 р. на території міста Миколаєва відновила свою діяльність євангелістсько-лютеранська церква Христа Спасителя. Кількість її парафіян сягає близько 200 осіб.

Зауважимо, що наприкінці ХХ ст. низький соціально-економічний розвиток краю спричинив скорочення кількості німецького населення через еміграцію на історичну батьківщину.

Варто звернути увагу на мікрорайон Миколаєва Тернівка, велику кількість населення якого становлять етнічні болгари. Так, на початку 1990-х рр. представники цієї народності зіштовхнулись із деякими труднощами. Це, перш за все, низький рівень усвідомлення етнічної мови як рідної. За даними перепису населення 1989 р. лише 35% населення визнали болгарську мову рідною, а у місцевій школі вона вивчалася лише на факультативному рівні. Причинами недостатнього вивчення тернівськими болгарами своєї національної мови стали: недостатня кількість навчального матеріалу, дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів, а також відсутність масової зацікавленості болгар у вивченні своєї національної мови. Тернівка у II половині ХХ ст. зіштовхнулася зі змінами етнічного характеру, позбувшись своєї болгарської самобутності. Причиною цього стало інтенсивне заселення мікрорайону українцями, росіянами, молдаванами й іншими народностями. Хоча на сучасних етапах створюються необхідні умови для відродження мови та культури етнічних болгар Миколаївщини, існує загроза переводу етнічної культури у показову площину через звуження етнічного середовища.

Говорячи про єврейське населення Миколаївської області, акцентуємо на тому, що атеїстична політика радянської влади трактувала будь-які національно-релігійні прояви євреїв як ознаку сіонізму. До 1989 р. на території Миколаївщини не існувало жодних єврейських націо-

нальних товариств та організацій, які б об'єднували усіх євреїв у регіоні. Однак, цього ж року створено першу єврейську організацію у місті Миколаєві – Товариство єврейської культури, що офіційно зареєстроване лише у червні 1990 р. У перший рік своєї роботи товариство у приміщенні школи № 7 створило недільну єврейську школу, де діяв власний ансамбль. Урочисте відкриття синагоги відбулося 4 серпня 1990 р. на вулиці Карла Лібкнехта, яка діяла на цьому місці до 1935 р. Миколаївська єврейська релігійна громада сповідує напрям юдаїзму – Хабад-Любавич. З 1996 р. у місті розпочав свою діяльність ізраїльський рабин Шолом Готтліб. Під його керівництвом створено національну школу та дитячий садок. У 1997 р. створено благодійний фонд, який спонсовано Об'єднаним єврейським розподільчим комітетом «Джойнт» (з 2005 р. має назву «Хесед Реїм» – «Милосердя братства»).

Варто наголосити, що процеси відродження єврейського національного руху також зіштовхнулися з низкою проблем. Відбулись розбіжності між релігійними та світськими діячами єврейського населення. Так, представники Хабаду відмовили товариству єврейської культури у розміщенні на території синагоги недільної школи та лекторію. І лише у серпні 2004 р. отримало власну будівлю, ставши Єврейським громадським центром. Також, не менш актуальною проблемою є те, що будівля старої синагоги міста, яка є пам'ятником історії та культури, опинилась у занедбаному стані й існує загроза її руйнації.

Звернемо увагу, що скрутне економічне становище у регіоні призвело до зменшення кількості етнічних меншин, представники яких масово емігрували на свою історичну батьківщину. Етнічна політика Ізраїлю, Німеччини, Болгарії, Румунії, Білорусі й ін. країн, куди прямували мігранти з Миколаївщини, спрямована на створення сприятливих соціально-економічних умов для повернення співвітчизників. Порівнюючи перепис населення 2001 р. з даними 1989 р. можна прослідкувати, що кількість євреїв зменшилась на 68,6%, білорусів – на 42,2%, поляків – на 34,1%, молдован – на 21,0%, болгар – на 20,5%, кримських татар на 17,5%, гагаузів – на 12,6%, німців – на 11,1%.

Зауважимо, що на Миколаївщині протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. спостерігався невисокий рівень міжетнічного напруження. Проте, конфліктів, зокрема антиєврейських акцій, не вдалося уникнути. Так, 24 лютого 2009 р. на розі вулиць Московської та Дунаєва спалюжено пам'ятний знак на честь Любавичеського рабе Менахема Мендел Шнеєрсона. А наступного року на фасаді місцевої синагоги зафіксовано антиєврейські написи та нацистську символіку.

Найбільш складною ситуація виявилась з ромським населенням краю. Роми, хоч і складають дуже маленький відсоток від усього населення регіону, проте території їхнього проживання визначаються як зони певної криміногенної напруженості. Так, у мікрорайоні Ялти Заводського району міста Миколаєва багато років відбуваються пограбування, побиття, наркоторгівля й інші види злочинів, як серед місцевих представників ромської національності, так і серед їх співвітчизників з інших населених пунктів області.

Варто наголосити, що на Миколаївщині, як і в цілому в Україні, представники ромської національності не мають ніяких обмежень за національною ознакою. Навпаки, проводиться просвітницька робота щодо геноциду ромського населення часів Другої світової війни та прищеплення толерантного ставлення до цієї національності. Постійно здійснюється обстеження матеріально-побутових умов проживання сімей з метою надання матеріальної допомоги. Ромські жінки отримують державну грошову допомогу за багатодітність. На Миколаївщині діє ромська громада «Ром-Подром» і музичний колектив «Бахталє».

Очевидним є факт, що велика кількість ромів, на відміну від інших національних меншин області, набагато менше піддаються соціалізації та добровільно обирають низький рівень життя у своїх громадах – таборах, де панують їх національні закони та порядки, які суперечать державним. Проте, причиною зростання криміногенного рівня серед місцевих представників цієї народності є не тільки низький рівень їх соціального становища, але й халатність місцевих правоохоронних органів щодо злочинних елементів серед ромів.

Спостерігається розвиток релігійного життя мусульманських народів Миколаївської області: азербайджанців, турків-месхетинців, кримських татар, чеченців та ін. Станом на кінець 2016 р. на території регіону діють 6 мусульманських громад, які є складовою Духовного управління мусульман України та 4 незалежні громади. Відкрито школу арабської мови. Місцеві представники мусульманської релігії знову отримали можливість здійснити паломництво до священного міста Мекка. Попри позитивні успіхи реалізації духовних потреб миколаївських мусульман не розв'язано питання про будівництво нової мечеті на місці зруйнованої у 1920-х рр.

Причиною цього є те, що територія розташування старої мечеті знаходиться у приватній власності.

Суттєвих конфліктів з мусульманськими народами області не спостерігалось. Але у 2010 р. Служба безпеки України виявила нелегальні склади з незаконною релігійною літературою екстремістського характеру організації «Нурджулар», діяльність якої зафіксовано й на території Миколаївщини. Цю організацію звинуватили у формуванні на території Туреччини бійців з України для участі у сирійському конфлікті.

Отже, етнічні меншини Миколаївської області отримали можливості для національно-культурного розвитку, який усіляко підтримується на державному рівні. На теренах Миколаївщини працює Рада національних товариств, функціонує у складі облдержадміністрації структурний підрозділ з питань міжнаціональних відносин – відділ у справах національностей облдержадміністрації. Станом на 2012 р. кількість національно-культурних організацій етнічних меншин області досягла 33. Миколаївська область стала домівкою для турків-месхетинців, чеченців, дагестанців, вірмен та інших народностей, які рятувалися від військових конфліктів на своїй батьківщині. Миколаївщина не відчула на собі гострих етнічних конфліктів. Проте, незадовільне соціально-економічне становище регіону сприяє зниженню чисельності національних меншин через від'їзд на історичну Батьківщину.

ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛАЇВСЬКОГО НАУКОВОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО ЦЕНТРУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Маріанна Ласінська

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, к.і.н., доцент кафедри історії
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: mariannalasinaska@gmail.com

Миколаївський науковий археологічний центр нараховує понад 200-річну історію свого існування. Пройшовши довгий і складний шлях формування протягом ХІХ – початку ХХІ ст., на сьогодні осередок археологічного знання на Миколаївщині складає розгалужену мережу наукових, освітніх, музейних інституцій, котрі об'єднують дослідників професіоналів та аматорів. Має власну наукову школу, яка нараховує кілька поколінь археологів.

Організація дослідницької роботи у галузі археології включає в себе:

- систему наукових закладів (Державна інспекція по охороні пам'яток культури в Миколаївській області при управлінні культури, національностей та релігій Миколаївської облдержадміністрації, очолювана Яценко С.М.; відділ охорони культурної спадщини управління з питань культури та охорони культурної спадщини Миколаївської міської ради, очолюваний Бондаренко І.А.; спеціально уповноважені міські та районні органи охорони культурної спадщини, ДП НДЦ «Лукомор'є» під керівництвом Горбенка К.В. й ін.);

- музейних установ (Миколаївський обласний краєзнавчий музей «Старофлотські казарми», Очаківський воєнно-історичний музей ім. О.В. Суворова (філія Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Старофлотські казарми», м. Очаків), Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія» й ін.);

- архівів (Державний архів Миколаївської області й ін.);

- закладів освіти (кафедра історії та археології й освітньо-наукова лабораторія археології та етнології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського; археологічні гуртки та спецкурси з археології та краєзнавства на базі МСШ «Академія дитячої творчості», Миколаївського юридичного ліцею й ін.).

Заклади освіти здійснюють свою археологічну роботу за трьома основними напрямками: викладацька діяльність, наукові дослідження й археологічна практика. Маємо зазначити, що до традиційних напрямків, сьогодні, додано: організацію літніх археологічних шкіл на базі Ольвійської експедиції, лекторіїв для широкого загалу на городищі доби фінальної бронзи Дикий Сад тощо. На Миколаївщині розвивається археологічний і краєзнавчий туристичний напрямок та екскурсійна діяльність. Здійснюється міжнародна співпраця у галузі археології Північно-Західного Причорномор'я з науковими й освітніми установами Європи та світу. Більшість досліджень археологічних пам'яток проводяться під егідою Інституту археології Національної

академії наук України. Форми дослідницької роботи включають у себе: фундаментальні та прикладні дослідження (теоретико-методологічні, аналітичні, джерелознавчі, пам'яткознавчі, історіографічні дослідження у галузі археології Нижнього Побужжя); польові та лабораторні роботи по вивченню старожитностей регіону; пам'яткоохоронну діяльність; просвітницьку та популяризаторську роботу; підготовку кадрів.

Вище перелічені заклади стали осередками об'єднання, як професійних археологів, науковців, краєзнавців, так і аматорів, волонтерів, кількість яких, завдяки популяризаторській роботі, поступово зростає. Підготовка фахівців-археологів здійснюється на базі Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, де навчаючись за спеціальністю 032 Історія та археологія студенти мають змогу обрати освітню програму «Археологія» й отримати ступінь магістра, по її завершенню з можливістю продовжувати навчання в аспірантурі. Серед професорсько-викладацького складу університету дослідження у галузі археології здійснюють: Горбенко К.В., Смирнов О.І., Господаренко О.В., Кузовков В.В., Рижева Н.О., Ласінська М.Ю. Історіографічний наробок науковців Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського у галузі археології є достатньо великим, включає в себе: монографії, науково-методичні видання, статті у наукових журналах та збірках матеріалів конференцій, публікації у пресі та мережі Інтернет. Окремо зазначимо про значущу категорію неопублікованих даних у вигляді щорічних археологічних звітів, які є невичерпним джерелом інформації про результати вивчення старожитностей на Миколаївщині. Всі вони зберігаються в архіві Інституту археології НАН України.

Дослідженням укріпленого поселення Дикий Сад у системі пам'яток Білозерської культури займається К.В. Горбенко, до авторства наукових публікацій котрого належать понад 100 робіт. Серед них монографії: «Поселения, грунтовые могильники и клады эпохи бронзы на территории Николаевской области (археологическая карта)» у співавторстві з Гребенниковим В.Б. (2010); «Степная Троя Николаевщины» у співавторстві зі Смирновим О.І. та Гребенниковим Ю.С. (1-е видання – 2009, 2-е розширене видання – 2010).

Вивченням античних старожитностей та інших різночасових археологічних пам'яток Нижнього Побужжя займається О.І. Смирнов, науковий доробок котрого також нараховує понад 100 публікацій у галузі археології: Смирнов А.И., Олейниченко Е.В. «Клад Ольвийских бронзовых монет конца IV – начала III века до н. э. (Предварительный анализ)» (2011), Островерхов А.С., Смирнов О.И. «Використання природничих та технічних методів при вивченні археологічних пам'яток: петрографія» (2012), Разумов С.Н., Смирнов А.И., Смирнов Л.И., Карнаух Е.Г. «Курганы бронзового века у села Тузлы в верховьях Березанского лимана» (2015) та т.ін.

Історіографією проблеми й історією досліджень археологічних пам'яток Нижнього Побужжя займається Ласінська М.Ю., яка є авторкою понад 60 наукових робіт, серед котрих: Ласінська М.Ю., Рижева Н.О. «Дослідження класичних старожитностей Нижнього Побужжя у XIX столітті: історіографія питання» (2016), Ласінська М.Ю. «Археологічні дослідження Нижнього Побужжя у часи Другої світової війни» (2018), Ласінська М.Ю., Варшавська М.Ю. «До історії співпраці Миколаївського юридичного ліцею та МНУ імені В.О. Сухомлинського в галузі історико-краєзнавчих та археологічних досліджень Миколаївщини» тощо.

Вагомі дослідження у галузі археологічного вивчення Миколаївщини з наступною публікацією їх результатів, також, здійснюють співробітники органів охорони культурної спадщини та музейних установ: Нікітін В.І., Снитко І.О., Гребенников В.Б., Гаркуша Н.М. та ін. Окремої уваги заслуговує серія монографій, присвячена долям та діяльності миколаївських археологів: Гребенников В.Б., Снитко І.О., Гаркуша Н.М. «В.Ф. Єлісеєв археолог і вихователь» (2018), Гребенников В.Б., Снитко І.О. «В.І. Нікітін – все свідоме життя в археології» (2018), Гребенников В.Б., Снитко І.О., Ковальський Ю.В. «В.М. Ключинцев – людина і вчений» (2018), Гребенников В.Б., Снитко І.О. «Ю.С. Гребенников понад півстоліття в археології» (2019).

Більшість археологів Миколаївського регіону об'єднані єдиною науковою школою, котра склалася ще на початку XX століття. До першого покоління належали археологи та краєзнавці: Ф.Т. Камінський, М.Д. Лагута, Г.П. Цвєтаєв та ін. Друге покоління пов'язане з продовженням і вдосконаленням ідей Ф.Т. Камінського, розвитком радянської археології та діяльністю новобудовних експедицій: В.І. Нікітін, В.Н. Станко, Ю.С. Гребенников, І.О. Снитко, Н.М. Гаркуша, В.М. Ключинцев, І.О. Смирнов та ін. До третього покоління належать: В.Б. Гребенников, К.В. Горбенко, О.І. Смирнов та ін. До останньої генерації належать наймолодші представники миколаївської школи: Л.І. Смирнов, Р.О. Козленко, Д.В. Бондаренко й ін. Всіх їх об'єднують нау-

кові зв'язки, спадкова передача археологічного знання, його вдосконалення з кожним новим поколінням та єдина концепція вивчення археологічних пам'яток Нижнього Побужжя. Сьогодні, окрім роботи в офіційних установах, археологів, також, об'єднує Всеукраїнська громадська організація «Спілка археологів України». Результати археологічних досліджень, окрім публікацій, проходять апробацію під час роботи міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, форумів тощо.

Важливою частиною археологічних досліджень лишається робота краєзнавців. Окрім представників державних установ і науковців, аматори, любителі старовини об'єднуються у краєзнавчі спілки, громадські об'єднання тощо. Часто їх діяльність пов'язана з регіональною археологією та дослідженням пам'яток у найвіддаленіших частинах області. Окрім проведення розвідкових робіт поціновувачі старовини публікують результати власних досліджень у вигляді електронних публікацій на краєзнавчих сайтах, форумах та у соціальних мережах. Зауважимо, що подібні краєзнавчі студії вкрай важливі, утім вимагають від непрофесійних дослідників тісної співпраці та координації дій з професійними археологами.

Значні напрацювання археологів Миколаївщини вимагають подальшого вивчення, аналізу та систематизації, зокрема, полишені поза увагою дослідників неопубліковані археологічні звіти, напрацювання краєзнавців, аматорів і т. ін. Складання довідкових видань, бібліографічних покажчиків для численних наукових робіт у вигляді публікацій статей у наукових журналах і збірниках матеріалів конференцій значно полегшить роботу нових генерацій дослідників. Активізації потребують дослідження у галузі історіографії й історії археології, оскільки лише при їх здійсненні наука отримує важливу опору для реалізації подальшого саморозвитку.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ (РОЗВІДКИ) ЛАБОРАТОРІЇ АРХЕОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛОГІЇ МНУ ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО НА ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2018 РОЦІ

Олександр Смирнов¹, Олександра Апуневич², Яна Чолобова³

¹ Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухолинського, старший викладач кафедри історії та археології, м.н.с. ОАСУ ІА НАН України, м.н.с. НІАЗ «Ольвія»
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: smyrnovl@ukr.net

² Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухолинського, студентка історичного факультету
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: alexapunevich@gmail.com

³ Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухолинського, студентка історичного факультету
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: cholobova97@gmail.com

Херсонщина, як і весь Південь України, багата на пам'ятки археології та історії різних епох. Перші археологічні розвідки на території сучасної Херсонської області пов'язані з діяльністю О. Чиркова, Г. Скадовського та П. Бурачкова. З 1890 р. і до початку ХХ ст. значну археологічну діяльність на Херсонщині здійснював В. Гошкевич. І хоча більшість розвідок, проведених дослідником на території Херсонській губернії, переважно знаходяться за межами сучасної Херсонської області, багато відкриттів стосується і її території.

У 1973 р. розпочався найбільш продуктивний етап у здійсненні професійних археологічних розвідок на Херсонщині. Він пов'язаний з проведенням археологічних досліджень М. Оленковським. За три з половиною десятиліття (по 2008 р.) під його керівництвом розвідками було охоплено усю територію Херсонської області. За цей період було обстежено усі пам'ятки, що були раніше виявлені іншими дослідниками; відкрито понад 400 стоянок, стійбищ, поселень, ґрунтових могильників, з яких біля 60 поставлено на державний облік та узяті під державну охорону; відкрито та поставлено на облік понад 2000 неохоплених раніше паспортизацією курганів. Подальші роботи проводилися силами наукових співробітників Управління охорони культурної спадщини Херсонської обласної державної адміністрації із залученням багатьох фахівців Інституту археології НАН України.

Навесні 2018 року співробітниками лабораторії археології та етнології МНУ імені В.О. Сухолинського була проведена наукова археологічна експертиза на території Олександрівської, Правдинської та Посад-Покровської сільських рад Білозерського району Херсонської області з

АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

метою з'ясування наявності (відсутності) археологічного культурного шару, встановлення площі його поширення, культурно-хронологічної приналежності.

На місцях встановлення опор під ЛЕП на земельній ділянці Олександрівської, Правдинської та Посад-Покровської сільських рад Білозерського району Херсонської області було проведено обстеження на предмет наявності підйомного археологічного матеріалу та пам'яток археології.

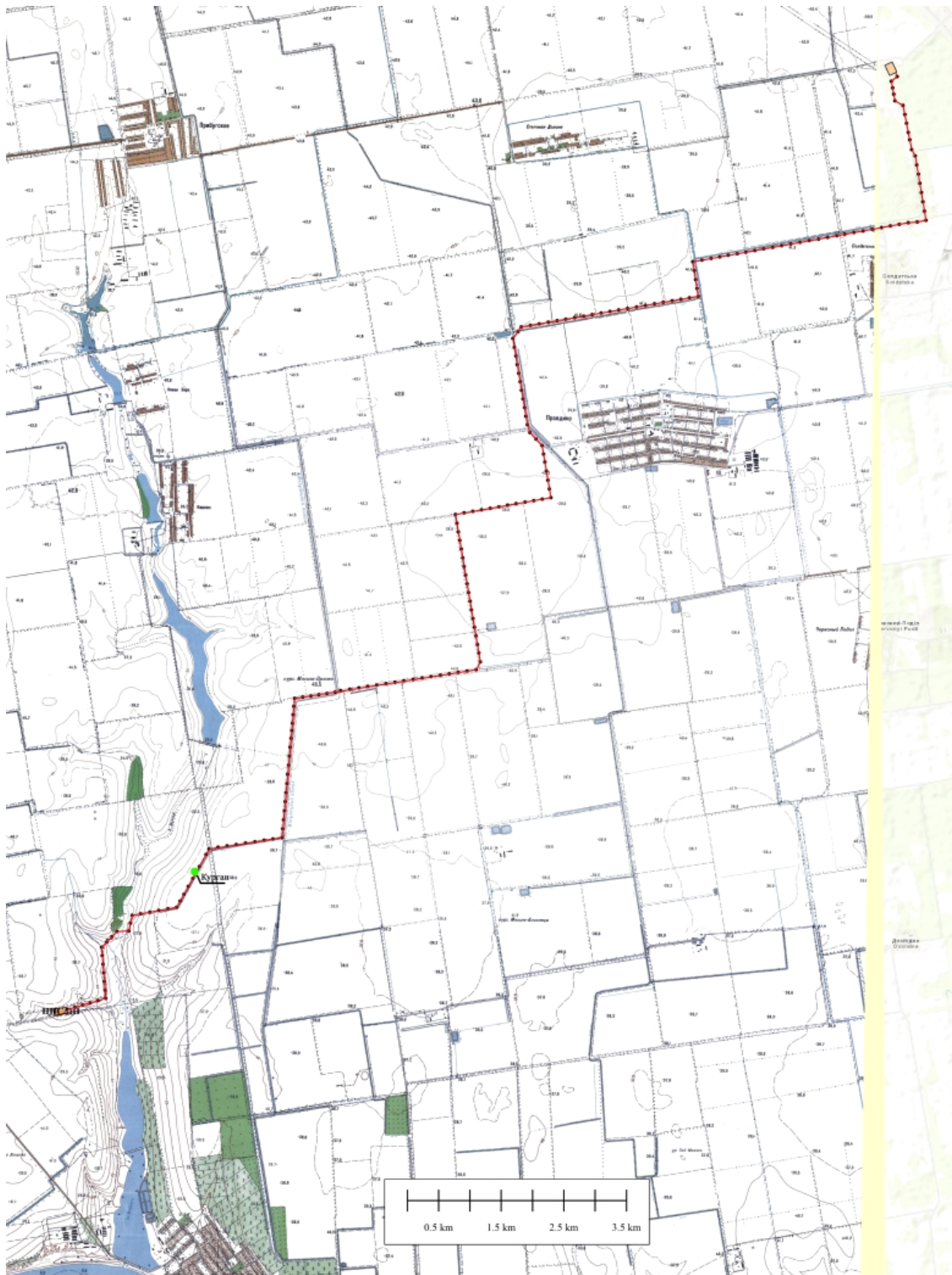

Рис. 1. Маршрут-схема ЛЕП та досліджуваної території.

Обстежувана ділянка складалась з вузької полоси для розміщення нових опор, але на великій протяжності.

Рельєф місць, що обстежувалися, у своїй більшості знаходяться у зонах сільськогосподарсь-

ких робіт (орні та засаджені злаковими культурами, соняшником, соєю поля), на схилах невеликих прибалків, плато та на деяких ділянках уздовж зрошувальної системи та поблизу вітрозахисних смуг (Правдинська та Посад-Покровська сільські ради).

По всіх територіях у рамках коридору проведені візуальні роботи та шурфування на ділянках запланованих будівельних робіт (земляних).

На території розміщення об'єктів Дніпро-Бузької вітроелектростанції було закладено понад 162 шурфів – по лінії Пн-Пд. Шурфування проводилося за чіткими координатами замовників: 1-2 шурфи під опору. Загальна площа проведеної розвідки склала 162 га.

Шурфування проводилося за загальноприйнятою науковою методикою. На орних територіях, земля укладалася пошарово на брезентову основу, а після робіт з фіксування шурфів, поверталася на місце з урахуванням нанесення мінімального пошкодження культур якими засаджені ділянки.

Загальна стратиграфія шурфів дуже виразна. На ділянках, які розташовані ближче до Дніпро-Бузького лиману, ґрунти бідні, на орних ділянках – оранка до 0,35 м (ґрунт – збитий суглинок ненасичений гумусом), яка переходить у глиняний материк (світлого кольору, подекуди з вапняковою жорствою). На ділянках, які не примикають до Дніпро-Бузького лиману (Правдинська та Посад-Покровська сільські ради) й уздовж каналів степових плато, стратиграфія має загальні риси: рілля (до 0,35 м), насичений гумусний шар (до 0,8 м), який плавно переходить у жовтоглиняний материк збитої структури. По лініях коридору проведення ПЛ 150 кВ – ПС «П.Покровська» – ПС «ЦПС ДБ ВЕС» і точок опор, археологічний матеріал і культурний шар не зафіксовано.

Рис. 2. Місцезнаходження виявленого кургану.

Виявлено та зафіксовано об'єкт археології – курган, поховальна складна архітектурна споруда. Координати якого: 46.672256 N 32.104417 E між опорою № 168 та № 169 ЛЕП. Курган на момент виявлення порушений оранкою та засаджений соняшником. На поверхні виявлені не виразні фрагменти стародавньої ліпної кераміки та дрібні кістки Вірогідно – людини чи тварини з поховальної тризни, або пошкодженого поховання. Матеріали з виявленої пам'ятки археології співробітниками НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України та лабораторії археології та етнології МНУ імені В.О. Сухомлинського направлені до Херсонської обласної державної адміністрації.

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ ОЧАКІВСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2018 РОЦІ

Леонід Смирнов¹, Денис Бондаренко²

¹ Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
фахівець лабораторії археології та етнології
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: gnom-8@ukr.net

² Миколаївський обласний Центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді,
методист екскурсійно-краєзнавчого відділу
Україна, 54055, м. Миколаїв, вул. Севастопольська, 63
e-mail: bondarenkod1987@gmail.com

За кількісними показниками пам'яток археології Очаківський район один із лідерів у Миколаївській області. На сучасному етапі їх нараховується понад 260. Розташований у південній частині Миколаївської області на Причорноморській низовині, яка представляє собою плоску рівнину, прорізану стародавніми балками, із заходу він межує з Березанським лиманом, зі сходу – з Бузьким, з півдня – з Дніпровським. Південна частина Очаківського району розташована на Кінбурнській косі. Загальна площа району 1,5 тис. кв. м.

На території Очаківського району знаходиться 106 поселень античного часу. Найвідомішою пам'яткою є давньогрецьке місто Ольвія та її некрополь. Перші античні поселення на території району були зафіксовані ще у XIX ст., але переважна більшість з них знайдена загонами Ольвійської периферійної експедиції у 1973-1977 рр. Значна частина їх сконцентрована у районах Аджигольської балки, села Чорноморка (кол. Бейкуш), Волоської коси, сіл Козирка та Прибузьке. Усі ці поселення відносяться до ольвійської хори (сільської округи), й їх існування можна поділити на чотири періоди: архаїчний (друга половина VI – перша половина V ст. до н.е.), класично-елліністичний (IV-III ст. до н.е.) та римський (I ст. до н.е. – середина III ст. н.е.).

Дослідження пам'яток археології Очаківського району античного часу можна поділити на 3 важливих періоди: дореволюційний, радянський та український, і в кожному з них визначаються окремі етапи. Наукове картографування старожитностей краю має також тривалу історію. Зв'язки міста-держави з поселеннями, розташованими біля нього по берегам Бузького, Дніпровського та Березанського лиманів, аналізувались ученими XIX – початку XX ст. (О.С. Уваров, В.В. Латишев, Б.В. Фармаковський, В.Н. Ястребов, В.І. Гошкевич та ін.). Питання територіальних володінь Ольвійського полісу досліджували Л.М. Славін, В.Д. Блаватський, Ф.М. Штігельман, Я.В. Доманський, С.І. Капошина, В.В. Лапін та ін.

Найчисельнішу та найдавнішу групу пам'яток археології, розташованих на землях Очаківщини, становлять кургани. Окремо можна виділити курганні некрополі античного часу, які створювали греки біля своїх поселень. В Очаківському районі, відповідно кількості поселень, їх повинно бути багато, але на сьогодні досліджено усього кілька пам'яток. Серед них вирізняється Ольвійський некрополь, який раніше налічував понад 160 курганів.

Кургани Очаківщини переважно не дуже високі. Зафіксовано всього кілька заввишки 4-5 м. Більшість – не досягає й 2 м, з огляду на те, що останніми десятиліттями вони інтенсивно розорювалися. Значна частина курганів через розорювання взагалі втратили свої насипи.

На території Очаківського району існують і суто ґрунтові могильники. За культурною належністю їх можна поділити на античні та черняхівські. Усі вони знаходяться поблизу поселень одного з ними часу та культури. Враховуючи це археологи часто поселення об'єднують з могильниками в єдині археологічні комплекси. Наприклад, Куцуруб, Козирка, Аджигольська балка та Чорноморка (Табірна коса).

На Очаківщині городища розташовані на уривчастих берегах лиманів й оперезані зі степу ярами, валами та ровами. На валах стояли, як привило, кам'яні або дерев'яні мури. У районі, крім Ольвії, відомі ще 4 городища – Дніпровське, Козирське, Питухівське й Очаківське. Вони існували з I ст. до н.е. до III ст. н.е.

На сьогодні на території Очаківського району знаходяться на обліку 205 курганів, 10 ґрунтових могильників (некрополів), 7 городищ (з Ольвією) і 136 поселень і літовок. В цілому район у плані археологічних розвідок досліджений досить повно, але це не виключає можливості відкриття нових пам'яток.

Так виявлення і дослідження пам'яток археології на території Очаківського району продовжувалось і на початку XXI ст. Розвідкові роботи проводили співробітники Державної інспекції по охороні пам'яток (І.О. Снитко й О.Г. Лобко), Науково-дослідницького центру «Лукомор'є» (О.І. Смирнов, Л.І. Смирнов), Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» (О.І. Смирнов, Д.В. Бондаренко, Р.О. Козленко), які відкрили кілька об'єктів античного часу. У 2010-2018 рр. розвідку окремих територій району провів Р.О. Козленко.

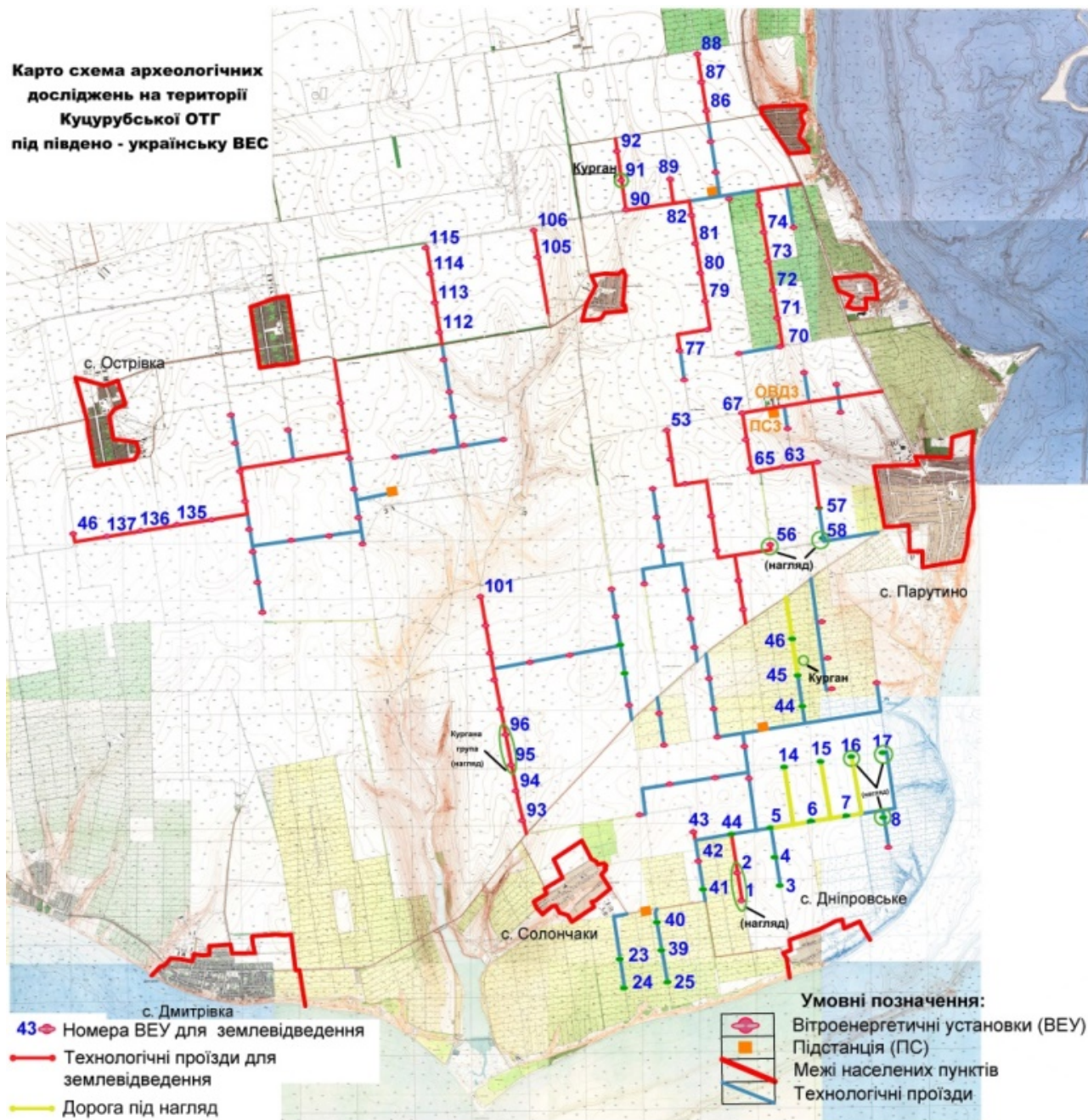

Рис. 1. Карто схема археологічних досліджень на території Куцурубської ОТГ Під Південноукраїнську ВЕС.

Упродовж 2018 року співробітниками НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України на землях Куцурубської ОТГ Очаківського району Миколаївської області була проведена наукова археологічна експертиза метою якої стало з'ясування наявності (відсутності) археологічного культурного шару, встановлення площі його поширення, культурно-хронологічної приналежності.

Земельна ділянка, яка розташована на землях Куцурубської ОТГ, була обстежена на предмет наявності підйомного археологічного матеріалу та пам'яток археології на місцях встановлення вітроелектростанцій і технічних проїздів до них. До адміністративної реформи ця територія

входила до складу Іванівської, Дмитрівської, Острівської, Парутинської сільських рад.

Щодо рельєфу, то місця, що обстежувалися, знаходяться у вітрозакисних полосах між сільськогосподарськими полями. По всіх територіях, у межах коридору між ВЕУ і технологічними дорогами до них, були проведені візуальні роботи та шурфування на ділянках запланованих будівельних робіт.

На території розміщення об'єктів Південноукраїнської ВЕС було закладено 120 шурфів – по лінії Пн-Пд. Загальна площа проведеної розвідки 111 га. Шурфування проводилося за загальноприйнятною науковою методикою.

Стратиграфія шурфів схожа: дерен до 0,05-0,07 м, гумус сірого кольору з домішками дерев'яного тліну, подекуди побутового сміття, жорстви у вигляді міленьких фракцій вапняку до 0,9-1,1 см, материкової глини жовтого та світло-жовтого кольору. На більшості території під ВЕУ культурного шару не встановлено. На місці проектування тумби № 91 виявлений курган. З огляду на це, будівництво тумби заборонене до повного дослідження пам'ятки або перенесення об'єкту будівництва. Біля тумб № 1, 2, 95, 96 були виявлені курганні групи. Будь-які роботи на цій території будуть проводитися під наглядом. Робота на тумбах № 56 і 58 також здійснюватиметься під наглядом у зв'язку з тим, що вони знаходяться поблизу ймовірних ґрунтових могильників (встановлено наявність вторинних ознак пам'ятки). Тумби № 16, 17, 8 та дороги між тумбами № 5-14; 6-15; 7-16 та № 45-46 так само знаходяться під наглядом (рис. 1).

Документація щодо усіх виявлених пам'яток археології передана до Управління культури Миколаївської обласної державної адміністрації для узгодження зі списком пам'яток і встановлення на державний облік у разі виявлення нових. Подальші роботи на вітрополі повинні не допустити втрати об'єктів археології унаслідок будівельних робіт.

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ПРАВА В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ ПАМ'ЯТКООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Людмила Хрящевська

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, к.і.н., доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Никольська, 24
e-mail: Ludahryashev30@gmail.com

Україна займає одне з провідних місць у світі за наявністю унікальних об'єктів археологічної спадщини та за різноманітністю археологічних культур. Вони охоплюють широкий хронологічний діапазон, який включає у себе всі відомі історичні періоди. Пам'ятки археології складають найбільшу групу серед різних видів об'єктів культурної спадщини (історії, архітектури та містобудування, монументального, садово-паркового мистецтва).

Відбувається активна інтеграція України до світового культурного простору, тому повноцінний і всебічний аналіз нормативних документів, пов'язаних з охороною археологічної спадщини, з метою виваженого використання та комплексного збереження – стратегічне, державної ваги гуманістичне та науково-практичне завдання. Наукове забезпечення діяльності у сфері правового збереження археологічної спадщини у контексті всієї системи сучасних процесів, що визначають розвиток суспільства, набуває надзвичайної актуальності.

Існує проблема неузгодженості норм права у різних нормативно-правових актах пам'яткоохоронного законодавства. У цьому контексті особливо актуальними є такі проблеми, як: недостатня розробка нормативно-правової бази; недосконала система обліку археологічних пам'яток; неефективні заходи боротьби з порушеннями норм охорони культурної спадщини; незадовільний стан пам'яток археології; проблеми їх класифікації, оцінки та збереження. Потребує вдосконалення механізм узгодження відповідних правових норм.

У відповідності до статті 2 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» законодавство України про охорону археологічної спадщини складається з Конституції України, Земельного кодексу України, Закону України «Про охорону культурної спадщини», міжнародних договорів України з питань охорони археологічної спадщини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Закону та інших нормативно-правових актів України.

У статті 11 Конституції України закріплено, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної,

культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Це означає, що саме за сприяння держави, її фінансової та законодавчо-організаційної підтримки можливий культурно-історичний розвиток української нації з врахуванням безцінних здобутків попередників. У частині п'ятій статті 54 Основного Закону зазначено, що культурна спадщина охороняється законом, а у шостій, що Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами. Ще в одній статті Основного Закону закладено обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66).

Звертає також увагу термінологічна непорядкованість у конституційних положеннях, в яких застосовуються такі категорії, як «культурна спадщина», «культурні цінності», «історичні пам'ятки», «пам'ятки історії», «інші об'єкти, які становлять культурну цінність», «культурні цінності народу». Вбачається також необхідним з'ясування дефініцій «охорона» та «збереження», оскільки у Конституції йдеться про охорону культурної спадщини законними засобами й обов'язок людини та громадянина не заподіювати шкоду культурній спадщині, а щодо культурних цінностей, то їх держава зобов'язана зберігати. До того ж у ст. 66 Конституції визначений обов'язок громадянина не заподіювати шкоду культурній спадщині, а щодо культурних цінностей такий обов'язок не встановлений. Така термінологічна плутанина ускладнює розуміння сутності суспільних, у тому числі й правових, відносин, які є предметом конституційно-правового регулювання. Слід при цьому брати до уваги те, що у вітчизняному законодавстві пам'ятки культури поділяються на рухомі та нерухомі, що зумовлено різницею у підходах до режимів їх охорони.

Досить значна частина об'єктів археологічної спадщини, що потребує спеціальної охорони від руйнування й інших чинників знаходяться під шаром ґрунту. Одним із основних законодавчих документів, окрім Конституції, що покликаний регулювати земельні відносини, є Земельний кодекс України, який потрібно враховувати і при охороні археологічної спадщини. Перш за все, слід відмітити, що статтею 1 цього Кодексу земля визнається основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Також у ній зазначено, що право власності на землю гарантується. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

З наведеного випливає, що саме держава, виступаючи в інтересах всього суспільства, повинна запобігати таким ситуаціям, як: нецільове використання земель з об'єктами культурної й археологічної спадщини, самовільне зайняття таких земельних ділянок тощо, захищаючи при цьому права та свободи громадян, а також їхнє право на вільний доступ до культурної й археологічної спадщини, збереження її для майбутніх поколінь.

Зазначеним питанням присвячений розділ VIII Земельного кодексу України в якого й назва відповідна «Відповідальність за порушення земельного законодавства». Статтею 211 обумовлено, що громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за відповідні порушення, у тому числі віднесених до охорони культурної й археологічної спадщини. Кримінальним законом така відповідальність передбачена статтею 298, в якій йдеться про покарання за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці.

Суттєвою прогалиною українського кримінального законодавства є відсутність спеціальних норм за крадіжку рухомих об'єктів культурної й археологічної спадщини. На даний час, така кримінальна відповідальність може мати місце лише за статтею 185 КК України як за звичайну крадіжку або інші подібні, але більш суспільно небезпечні злочини як грабіж і розбій. Тому введення більш жорсткої кримінальної норми заставить багато кого замислитися перед тим як здійснювати такий злочин.

Слід зазначити, що ст. 43 Закону України «Про охорону культурної спадщини» вказує на настання кримінальної відповідальності за самовільне відновлення земляних робіт чи їхнє продовження після виявлення знахідок археологічного характеру, незаконне проведення археологічних розкопок. Але у КК України, зокрема у ст. 298, зазначений склад злочину відсутній. Стаття 252 КК (умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду України) не передбачає кримінальну відповідальність за

самовільне відновлення земляних робіт чи їхнє продовження після виявлення знахідок археологічного характеру, незаконне проведення археологічних розкопок. Така ситуація означає, що не поставлені на облік і не виявлені органами охорони спадщини пам'ятки будуть об'єктами пограбування без покарання.

У більшості областей України неможливо провести грошову оцінку пам'ятки, тому що у них немає Державного реєстру пам'яток місцевого значення, облікової документації на них, що надає археологічній пам'ятці юридичного статусу. У свою чергу, відсутність цих документів є одним з чинників, які створюють умови для проведення грабіжницьких розкопок, безконтрольної господарської діяльності, неможливості притягнення до кримінальної відповідальності за пошкодження чи руйнування пам'ятки. Однак і поставити на облік пам'ятку через відсутність фінансування інспекційних археологічних обстежень і недосконалість цієї процедури неможливо.

Відповідно до «Порядку визначення категорій пам'яток України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1760 від 27.12.2001 р., занесення культурної спадщини до Реєстру без облікової документації не допускається. До облікової документації входить облікова картка, паспорт, коротка історична довідка, акт технічного стану, довідка про майнову цінність об'єкта. Усі ці документи можна зробити лише при науковому обстеженні та детальному вивченні пам'ятки. Іноді багато років відомо з тих чи інших джерел про існування такої пам'ятки, а поставити її на облік, щоб дійсно взяти під охорону, неможливо. Ще й запропоновані критерії визначення пам'ятки для занесення до Реєстру не зовсім підходять для пам'яток археології.

Наприклад, пам'ятки повинні відповідати одному з критеріїв: пов'язані з історичними подіями, є культурною спадщиною національної меншини чи регіональної етнічної групи. Інших критеріїв, які можна було б застосувати до пам'ятки археології, не існує. У деяких випадках ці критерії застосовуються, але, наприклад, до яких історичних подій належать пам'ятки трипільської культури, які мають світове значення, пам'ятки мезоліту, неоліту тощо? Вони не є культурною спадщиною конкретної національної меншини, вони є культурною спадщиною всього українського народу. Потім, після складання всіх документів, необхідно знайти наукову (вчену) раду установи, діяльність якої пов'язана з охороною культурної спадщини, щоб вона визначила, яким саме критерієм відповідає кожен об'єкт культурної спадщини. Після цього ще й експертна комісія Державної служби охорони культурної спадщини розглядатиме висновки (протоколи) зазначеної наукової ради, цей висновок підлягає затвердженню науково-методичною радою центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. Поки облікову документацію на пам'ятку затвердять, вона може припинити існування. Ось і виходить замкнуте коло. До того ж оцінка пам'ятки потребує багато часу. Згідно з п. 16 «Методики грошової оцінки пам'яток», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 1447 від 26.09.2002 р., інформаційною базою для грошової оцінки археологічних пам'яток є дані Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Проте, без довідки про майнову цінність об'єкта до Реєстру не заносять». Зазначені проблеми стосуються й рухомих об'єктів.

Суттєвим основоположним документом є Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута), укладена 16 січня 1992 року в м. Валлетті, підписана від імені України 2 липня 1998 року і ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (переглянутої)» від 10 грудня 2003 року № 1369-IV. Метою цієї (переглянутої) Конвенції є охорона археологічної спадщини як джерела європейської колективної пам'яті і засобу історичних і наукових досліджень (ч. 1 ст. 1). Конвенція передбачає великий комплекс взаємних зобов'язань між її учасниками щодо збереження та примноження історико-культурного надбання людства.

Отже, археологічна спадщина є невід'ємною складовою культурної спадщини. Для удосконалення правової охорони культурної спадщини в Україні необхідна регламентація рухомої культурної спадщини, розробка Закону України «Про обіг культурних цінностей», визначення у ньому категорій предметів та документів, які пов'язані з історичними подіями, історією воєн та розвитком суспільства і держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, які перебувають у власності держави, об'єднань громадян, релігійних організацій та приватних осіб. Такий закон має містити правила торгівлі культурними цінностями, правила колекціонування та адміністративну і кримінальну відповідальність за порушення встановлених по-

ложень закону. Слід також привести норми Цивільного кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення у відповідність до Закону України «Про охорону культурної спадщини», зокрема, замінити термін «пам'ятки історії та культури» на «об'єкти культурної спадщини» чи «культурні цінності» відповідно до Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Упорядкування понятійного апарату позитивно вплине на діяльність правоохоронних органів України по розкриттю та розслідуванню правопорушень, які посягають на культурну спадщину.

ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

**СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ БОРОТЬБИ США З НАРКОТРАФІКОМ І НАРКОТОРГІВЛЕЮ
У ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ****Енеджан Байраммадова**

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
магістрант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: enejan@gmail.com

Проблема наркотиків у Латинській Америці глибоко переплелася із соціальними проблемами, політичними та військовими колізіями. Оскільки основним для збуту латиноамериканських наркотиків є ринок США, Вашингтон докладає значних зусиль, спрямованих на боротьбу з наркобізнесом у країнах-виробниках і країнах-постачальниках латиноамериканського регіону. У різнобічній протидії наркобізнесу Сполучені Штати належать до країн т. зв. «жорсткого контролю» через те, що державними органами США здійснюється жорсткий контроль за обігом будь-яких видів наркотиків, йде активне протистояння наркобізнесу. В окремих штатах передбачено притягнення до відповідальності за зберігання, вживання та придбання наркотичних засобів.

Боротьба з наркотрафіком і наркотоорговлею набула загальнонаціонального спрямування для США. До активної протидії наркобізнесу долучаються як урядові, так і неурядові структури. Національна стратегія США за контролем над трансфером та обігом наркотиків, у тому числі й тих, що надходять із Латинської Америки, включає цілий спектр заходів із протидії їх нелегальному виробництву та вживанню. Істотну роль у цьому напрямі виконує Управління з боротьби з наркотиками (*DEA – Drug Enforcement Administration*), створене у 1973 р. адміністрацією президента Р. Ніксона. УБН є агентством у складі Міністерства юстиції США та підпорядковується безпосередньо Генеральному прокурору США. Штаб-квартира УБН розташована у м. Арлінгтон, штат Вірджинія. Головою (Адміністратором) є Уттам Діллон. Управління діє як у США, так і поза межами країни. На сьогодні УБН має 23 відділення на території США та 90 іноземних представництв у 69 країнах.

До основних завдань УБН належать: виявлення злочинних наркоугруповань, протидія розповсюдженню наркотиків на території США, контроль за виконанням законодавства у сфері боротьби з наркобізнесом, проведення профілактичних консультацій із протидії наркобізнесу тощо. Функції боротьби з наркобізнесом покладені також на ЦРУ, ФБР, Держдепартамент, митні органи, берегову охорону, податкові служби, поліцію й інші структури.

З метою вирішення проблеми значного збільшення чисельності наркозалежних, влада США ініціювали створення спеціальної комісії, до якої увійшли фахівці у медичній сфері та представники різних правоохоронних структур. Завдання комісії полягає у зборі інформації про випадки передозування героїном, тенденції, пов'язані з контрабандою цього наркотику до країни, а також удосконалення методів боротьби з вуличною торгівлею наркотиками. Крім того, як повідомляли американські засоби масової інформації, у 2016 р. Адміністрація Білого Дому виділила з державного бюджету більше 130 млн. доларів на заходи зі зниження рівня споживання героїну та препаратів, що містять опіум.

Досягнуті протягом 1990-х – початку 2000-х років результати боротьби з наркобізнесом у Мексиці та Колумбії, як основних постачальників наркотиків на ринок США, скерували діяльність провідних наркокартелів *Sinaloa, Los Zetas, Gulf, Tijuana*, та в останні роки – *Jalisco New Generation* на країни Центральної Америки, де злочинні угруповання скористалися «дірливими» кордонами, слабкою присутністю влади в віддалених районах, недостатніми можливостями правоохоронних структур і лазівками у законодавстві для розширення своїх операцій. Усвідомлюючи ці нові загрози, Сполучені Штати виступили з «Ініціативою регіональної безпеки у Центральній Америці» (*CARSI – Central America Regional Security Initiative*), що була покликана зміцнити можливості сусідніх держав протистояти викликам безпеки. Крім того, адміністрація Б. Обама в прагненні посилити вплив США у регіоні, у березні 2011 р. оголосила про створення «Партнерства з цивільної безпеки в Центральній Америці». Ця ініціатива переконувала, що для ефективної боротьби із загрозами США й інші донори-однорумці повинні співпрацювати з країнами регіону над нарощуванням потенціалу правоохоронних структур країн-партнерів, одночасно звертаючи увагу на основні природу злочинності та нестабільності у сфері безпеки.

Стратегія США у сфері протистояння наркотрафіку й наркотоорговлі змінюється у залежності

від задач. Мінлива природа загрози розширення наркобізнесу спонукала державне керівництво до пошуку нових форм міждержавного співробітництва. Так, для прикладу, з 2006 р. проводиться операція з боротьби з наркотрафіком *CARRIBE*, в якій задіяні кораблі та літаки Канади, США, Франції, Великої Британії, Іспанії та Нідерландів. Операція полягає у патрулюванні акваторії Карибського басейну, Мексиканської затоки, а також тихоокеанських берегів Латинської Америки, у тому числі Еквадору та Колумбії.

У 2016 р. зусиллями колумбійської національної поліції й Управлінням з боротьби з наркотиками США проведено низку операцій із виявлення та знешкодження міжнародної мережі угруповань у латиноамериканському регіоні, котра застосовувала такі методи відмивання надходжень від незаконного обігу наркотичних речовин, як контрабанда готівки у великих розмірах і виставляння фальшивих комерційних рахунків.

Невід'ємною складовою боротьби з наркоторгівлею та наркотрафіком стала освітньо-просвітницька робота серед військового контингенту країн-партнерів Америки. Даний напрям передбачав проведення навчальних семінарів та інструктажів, обмін військовими і цивільними фахівцями та направлення до латиноамериканських країн навчальних місій, радників й інструкторів.

У цілому, базові елементи стратегії боротьби уряду з наркобізнесом полягають у наступному:

- визнання проблеми наркоманії як загальнонаціональної та вироблення довгострокової програми-стратегії;
- виділення необхідних фінансових ресурсів для правоохоронних структур із метою ведення активної боротьби як усередині країни, так і за її межами;
- широке міжнародне співробітництво з метою запобігання надходження наркотиків на територію США;
- чітко орієнтована пропагандистсько-інформаційна кампанія (передусім на молодь, починаючи з дев'яти років) за принципом – легше запобігти вживання наркотиків, ніж займатися лікуванням хворих;
- цілеспрямоване та широке підключення громадських рухів і структур на всіх рівнях;
- залучення до кампанії проти наркотиків найбільш значущих політичних (включаючи Президента США) і громадських діячів (зокрема зірок кіно- і шоу-бізнесу, спортсменів);
- максимально можливе використання сім'ї як основи протидії наркотикам;
- стимулювання комерційних і фінансових структур, що беруть участь у боротьбі з наркотиками.

Отже, проблема розширення масштабів наркобізнесу давно трактується світовим товариством як глобальна загроза безпеки людства, тому США, залишаючись у списку лідерів країн-споживачів наркотиків, відчуває прямі наслідки цієї загрози. Зростаючі масштаби наркобізнесу в Латинській Америці супроводжуються збільшенням обсягів тіньового обігу капіталу, відмиванням коштів, що служать джерелом фінансування незаконних дій злочинних угруповань і сприяють їх кількісному зростанню. Саме тому, наркобізнес розглядається Вашингтоном як безпосередня та зростаюча загроза національній безпеці. Необхідною складовою діяльності уряду щодо забезпечення безпеки держави, суспільства, особистості є досягнення високого рівня заходів протидії наркотрафіку та наркоторгівлі у латиноамериканському регіоні із залученням до співпраці країн-партнерів.

ОБ ЭТНОГЕНЕТИЧЕКОЙ КОНЦЕПЦИИ ВКЛ (XV–XVII ВВ.) КАК ФОРМЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

Елена Барсук

Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина,
кандидат исторических наук, доцент
Республика Беларусь, 247760, Гомельская область, г. Мозырь, ул. Студенческая, 28
e-mail: elena.moz1577@gmail.com

История является памятью народа, неотъемлемой частью духовного наследия и важнейшей частью национальной идентичности. Исторические знания издревле передавались из поколения в поколение в устной, затем и в письменной традиции. Они постепенно накапливались и трансформировались в представления, сохранялись в письменных и вещественных источниках, устном народном творчестве и литературе. Важнейшую роль в сохранении и передаче ис-

торической памяти играли анналы, хроники и летописи, публицистические и художественные произведения, которые, в свою очередь, формировали общекультурный уровень общества. Изучение многовекового исторического опыта народа и особенностей его формирования и использования позволяет не только идентифицировать себя в многообразном мире и заявить о своих интересах, но и избежать ошибок прошлого.

Средневековые европейские хроники и восточнославянские летописи в обязательном порядке содержали сведения о создании государств и происхождение народов от легендарного предка и их героическое прошлое, определяли принадлежность к роду, племени, государству, объясняли династическую генеалогию. Главным и бесспорным аргументом нарративов XV-XVII вв. был библейский сюжет, согласно которому родоначальником всех народов мира был Ной, спасшийся во время Всемирного потопа, и его сыновья Сим, Хам, Иафет (Бытие, гл. 10.1, 32). Европейские народы происходили от Иафета, а славянские народы – от его шестого сына Мосоха (Мешеха), о чем неоднократно упоминается в книге Пророка Иезекииля (Иезекииль, гл. 27.13, гл. 38.2-3, гл. 39.1). Об общем происхождении славян от одного библейского предка Иафета и его сына Мосоха упоминал монах Нестор в «Повести временных лет». По его мнению, заслуга основания Русского государства принадлежала варяжской династии Рюриковичей.

Легенды и предания летописей и хроник, публицистических и религиозных произведений создавались в конкретно-исторических условиях, определявших необходимость этнической идентификации, определяли общественно-политические и этноконфессиональные противоречия и предлагали собственную генеалогию в соответствии с политическими целями.

В первой четверти XVI в. в Московском государстве сложилась легенда о происхождении династии Рюриковичей от римского императора Августа и передаче царских (цесарских) регалий от византийского императора Константина Мономаха его внуку, киевскому князю Владимиру Мономаху («Сказание о князьях Владимирских»). Это же «Сказание» содержит в себе отдельную главу «Родословие литовских князей», в которой предпринята попытка принижения политического противника – династии великих князей Литовских.

Легенда, изложенная в «Родословии литовских князей», трактовала происхождение великих князей литовских как незнатное и подчиненное. Утверждалось, что какой-то Витянец из рода Смоленских князей во время татарского нашествия сбежал в Жемайтию и там женился. Однако после его смерти его жену «забрал его конюх», который собирал дань в пользу московского князя и использовал разлад и междоусобицы русских князей и стал владеть «многими землями». Миф обосновывал права московских правителей на белорусские и украинские земли, которые присвоили себе литовские князья и должны вернуть их законным владельцам.

Этой версии противопоставлялись мифы о римском происхождении литовской знати, которая происходила от римского патриция. По версии Яна Длугоша («Annales Poloniae», 1460-1480-я гг.) ее основателем был родственник Помпея, политического соперника Цезаря. В «Хронике Великого княжества Литовского и Жемайтского» есть предание о происхождении литовской знати от родственника императора Нерона Полемона, который сбежал из Рима вместе с 500 знатными семьями. Матвей Стрыйковский в «Хронике польской, литовской, жмудской и всей Руси» побег знати из Рима объясняет жестокостью вождя гуннов Атилы. Эта же легенда упоминается в Хронике Быховца. Во второй половине XVI в. легенда связывает реального князя Миндовга с потомками Полемона и определяет общность происхождения литовских князей с католическим Западом и отрицает общность с Русью.

Тенденция отрицания этнического единства Руси в традиционных границах Древнерусского государства соответствовала политическим и этнокультурным реалиям Восточной Европы XIV-XV вв., выражалась в противопоставлении Руси и Московии, «русских» как православного населения ВКЛ и «московитов» как жителей Московского государства.

По мнению белорусской исследовательницы А. Семенчук, миф о римском происхождении литовской знати первоначально имел антипольскую направленность, а после Ливонской войны – антимосковскую. Она доказывает, что Первый летописный свод белорусско-литовских летописей 1446 г., содержащий отдельную главу «Летописец великих князей Литовских», кроме сведений по истории Великого княжества Литовского от начала правления Гедимина до смерти Витовта, содержит информацию из общерусских летописей. Второй летописный свод, составленный в первой четверти XVI в., основная часть которого называется «Хроника Великого княжества Литовского и Жемайтского», делает акцент на истории белорусско-литовского государства, что было обусловлено новыми историческими условиями.

Общей чертой европейских хроник XII-XVI вв. является негативное отношение к христианству «восточного обряда» (православию), обусловленное первоначально великим расколом 1054 г. («схизмой»), позднее также процессом обособления веры «русской» от византийского подданства, что в конечном итоге привело к созданию Московского патриархата. Подобные действия воспринимались католическим духовенством как ересь и вызывали неблагоприятность по отношению к «русинам».

Тезис о происхождении «русинов» и «московитов», Московского государства от Мосоха распространяется в польских хрониках в XV в. Он встречается в работах Яна Длугоша, Бернарда Ваповского, Матвея Стрыйковского.

Длугош определял «Русь» как землю, населенную русскими, Галицко-Волынскую Русь и Червонную Русь, присоединенные к Королевству Польскому. Северо-восточные и южные районы ВКЛ также относятся к русским – Смоленск, Витебск, Полоцк, Новгород. Северо-восточная Русь – это земли москвичей, московитов, Московия («terra Mosquensi, Mosquovitarum, Moschovia»). В этом случае понятия «Москва», «Московия» использовались для политической идентификации, «московиты» определялись как население Московского княжества по их государственной принадлежности, а «русины» – по конфессиональной принадлежности как православное население ВКЛ. Тенденция отрицания восточнославянского единства распространяется и закрепляется в XVI-XVII вв.

Благодаря «Хронике» М. Стрыйковского в частности, и европейской историографической традиции в целом, этногенетический миф о Мосохе закрепился в историко-литературных и религиозно-полемических произведениях XVII в. на белорусских и украинских землях. Под влиянием обострения межконфессиональной борьбы в XVII в. он постепенно преобразовался в идею восточнославянского единства с целью защиты православия и поиска покровительства со стороны собратьев по вере (Москвы). Эту идею излагают Захария Копыстенский в объемном полемическом труде «Полинодия» 1622 г., Феодосий Софонович в «Хронике летописцев стародавних» 1672 г., Иннокентий Гизель в Киевском Синописе 1674 г.

По мнению российского исследователя, Д. Степанова, в начале XVI в. легенда о происхождении народа от библейского предка Мосоха не нашла понимания в Московском государстве (не была отражена в Московском Хронографе 1512 г.) и получила распространение только в конце XVII в., после дополненного переиздания Киевского Синописа в связи с необходимостью обоснования присоединения Левобережной Украины к Русскому государству.

Именно Синопис, изданный в 1674 г. в типографии Киево-Печерской лавры, и переизданный 1677 г. и 1680 г. наиболее обоснованно изложил родовую русские князей, связав династию Рюриковичей и Романовых через духовное наследие и преемственность политики киевских и московских князей. Это тезис также подтверждает длинное название книги: «Синопис, или Краткое описание от различных летописцев о начале славяно-российского народа, о первоначальных князях богоспасаемого града Киева, о житии святого благоверного великого князя Киевского и всея России первого самодержца Владимира, и о наследниках благочестивыя державы его российския, даже до пресветлого и благочестивого государя нашего царя и великого князя Федора Михайловича, всея Великия, и Малыя, и Белья России самодержца».

Анализ текста «Синописа» свидетельствует, что автор был сторонником идей православного панславизма и восточнославянского единства (единого происхождения славянских народов), сакральным центром которого был Киев. Киево-Печерская лавра и соответственно Киевская митрополия претендуют на поддержку соседних православных народов, в первую очередь, Московского государства, основы которого заложены в Киеве. Позиция редактора (редакторов) и упоминание российских самодержцев, вероятнее всего, объясняется желанием сохранить или даже укрепить положение православной церковной иерархии после Переяславской Рады.

«Синопис» переиздавался с дополнениями и изменениями более 30 раз на протяжении последней четверти XVII-XIX вв. в соответствии с целями редактора или издателя и до конца XVIII в. был почти единственным пособием по российской истории, заложил фундамент официальной концепции православного «триединого русского народа» (великороссы, малороссы, белорусы).

Основательную характеристику произведению дал сторонник западнорусизма, профессор Санкт-Петербургского университета М.О. Коялович: «Синопис» – «обширнейшее исследование о происхождении славян, где помещена и басня о происхождении славян от библейского Мосоха, для более удобного объяснения Москвы, москалей, очевидно для большей славы их... главное внимание автора сосредотачивается на Киеве... Синопис поражает своей зависимостью от

польских хроникеров, ...но по направлению – это чисто русская, патриотическая книга, ...но слава и честь России были очень дороги и для авторов Синописа».

Таким образом, формирование и развитие этногенетической концепции государства о происхождении народа, княжеской династии соответствовала исторической действительности, определяла необходимую идентификацию в соответствии с определенными политическими целями и изменялась в зависимости от конкретно-исторических условий. Изменение социально-политических обстоятельств в обществе приводило к изменениям в развитии исторических представлений о ВКЛ от легендарных сведений европейских хроник, общерусских и белорусско-литовских летописей XV-XVI вв. и попыток этнической и конфессиональной идентификации до распространения идей восточнославянского православного единства XVII-XVIII вв.

ЮСМКА ЯК НОВИЙ ЕТАП ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Тетяна Богданова

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
к. і. н., доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: t_bohdanova@ukr.net

З приходом до влади у Вашингтоні адміністрації Дональда Трампа в 2017 р. у зовнішньоекономічній політиці США відбуваються глибокі зміни, що здійснюють вплив на сучасний стан і перспективи розвитку міжнародної торгівлі та глобальної економіки у цілому. На думку аналітиків, Угода США – Мексика – Канада, ЮСМКА (*United States – Mexico – Canada Agreement, USMCA*) стала першим конкретним результатом «трампономіки», американської протекціоністської економічної стратегії на світовій арені.

ЮСМКА покликано замінити НАФТА, Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (*North American Free Trade Agreement, NAFTA*), яке діє у складі США, Канади та Мексики з 1 січня 1994 р. Протягом майже чверті століття у функціонуванні НАФТА було чимало проблем і труднощів унаслідок як протилежних бізнес-інтересів підприємств країн-учасниць, так і через загальні зміни світової економічної кон'юнктури глобального характеру. Предметом спору були розбіжності через торгівлю сировинними товарами та продовольством (м'ясомолочна продукція, фрукти й овочі, цукор та ін.), а також національні системи трудових відносин, транскордонна міграція робочої сили, правові аспекти інвестиційної діяльності країн-учасниць НАФТА. Однак до перемоги на президентських перегонах Д. Трампа жоден з учасників НАФТА (угода була безстроковою) не ставив питання про докорінний перегляд умов договору.

Д. Трамп, який почав жорстко критикувати НАФТА ще до його обрання Президентом США, називаючи «найгіршою торговою угодою в історії США», після вступу на посаду в січні 2017 року перейшов до практичних дій. Він зробив перегляд цієї угоди пріоритетом зовнішньоторгівельної політики США і надав йому важливе символічне значення. Протягом перших місяців 2017 р. неодноразово звучали погрози про вихід США з НАФТА. У квітні після тривалих переговорів з Прем'єр-міністром Канади Дж. Трюдо та Президентом Мексики Е. Пенья Ньето було узгоджено про початок перемовин про перегляд НАФТА.

Переговори почалися у Вашингтоні в серпні 2017 р. та проходили під «дамокловим мечем» виходу США з НАФТА в односторонньому порядку. Первинні прогнози були досить песимістичними. Переговорний процес йшов важко і значно затягнувся. Протягом півтора роки увага міжнародної спільноти була прикута до переговорів про перегляд Угоди про північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА). Від узгодження дат початку переговорів до їх завершення у тристоронньому форматі не лише їх учасники та залежні від результатів підприємці, а й зовнішньоекономічні аналітики й експерти перебували у напрузі. Інтрига зберігалася до останнього «дзвінка», тобто підписання, яке відбулося 30 листопада 2018 р. на полях саміту G-20 (*Групи двадцяти*) в Аргентині, причому в останній день правління мексиканського президента Е. Пенья Ньето. В останній момент сторони зберегли тристоронній формат угоди з новою назвою, яка, правда, тепер не містить слів про вільну торгівлю.

ЮСМКА набуде чинності після ратифікації законодавчими зборами трьох країн. Якщо будуть дотримуватися всі прописані у законі процедури, то найраніше, коли така ратифікація може

ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

відбутися – 2019 рік. Угода США – Мексика – Канада включає в себе 34 розділи (у НАФТА 1994 року їх було 22), 13 додатків і 12 двосторонніх додаткових листів із зобов'язаннями (*side letters*). Говорячи про відмінності між двома цими угодами, можна відзначити наступне:

- за наполяганням американської сторони в ЮСМКА встановлений термін його дії в 16 років з можливістю продовження. При цьому обумовлено, що через 6 років буде проведено всебічний аналіз результатів його дії (НАФТА була безстроковою);

- дві перші додаткові угоди до НАФТА (з екології та трудових відносин) тепер включені як окремі розділи до основного тексту ЮСМКА та модернізовані, а також зміцнені заходи з перевірки їх виконання;

- угода містить низку нових розділів, що регулюють такі актуальні для XXI ст. питання, як: цифрова торгівля, участь малих і середніх підприємств у зовнішньоекономічній діяльності, боротьба з корупцією, макроекономічна політика та валютний курс;

- найбільш суттєві зміни і, головним чином за рахунок Мексики, відбулися у правилах північноамериканської торгівлі автомобілями та частинами для їх виробництва.

У числі основних нововведень: збільшення за наполяганням США так званого «північноамериканського змісту» у вартості автомобілів, необхідного для їх відповідності режиму безмитного ввезення, з нинішніх 62,5% до 75% (США спочатку пропонували 80-85% плюс виділення у рамках цього коридору чисто американського змісту, у сенсі «зроблено в США», у розмірі 50%); вимога, щоб 40% вартості північноамериканських автомобілів було вироблено працею робітників, які отримують погодинну зарплату в розмірі не менше 16 дол. США – захід, спрямований на те, щоб послабити конкурентну перевагу Мексики як локації з низькими ставками заробітної плати; вимога, щоб до 70% сталі й алюмінію, які використовуються при виробництві автомобілів, мали північноамериканське походження.

Отже, Дональд Трамп домогся свого, отримавши вигоди для низки галузей американської промисловості та сільського господарства, продемонструвавши міжнародному співтовариству свою наполегливість у ділових переговорах. США отримали найбільшу вигоду від ЮСМКА, оскільки здійснювали ці переговори з позиції сили, в обстановці жорсткого торгу, погроз і наростаючого тиску, а менше інших – Мексика, вимушена піти на більші, ніж Канада, поступки. Канада змогла в основному відстояти свої економічні інтереси; її рух назустріч побажанням США можна охарактеризувати як досить скромний і дозований. Провідний канадський суспільно-політичний журнал «Маклінз» зауважив після підписання угоди, що «Трамп переміг, але не так сильно, щоб Трюдо програв».

І Канада, і Мексика виграли, оскільки для них в основному закінчився період економічної невизначеності та політичного протистояння із США, який тривав з моменту приходу до влади Д. Трампа та позначався скороченням інвестиційної активності. Інвестори, промисловці, експортери й імпортери набули впевненості у тому, що ті економічні правила гри, які діяли у Північній Америці протягом останньої чверті століття, будуть збережені. Заплановані зміни носять обмежений і розтягнутий у часі характер, що робить адаптацію до них не настільки обтяжливою (так, за даними одного з найбільших канадських банків «Скошіабенк», «північноамериканський зміст» у вартості продукції автопрому Канади вже сьогодні становить 71%, а в американській «Великій трійці» автомобільних компаній (*General Motors, Ford, Fiat-Chrysler*) воно ще вище – 80% і більше). Двом цим країнам вдалося уникнути найгіршого варіанту – одностороннього виходу США з НАФТА, а також відвернути загрозу введення американцями 25-відсоткових імпорتنних мит на канадські та мексиканські автомобілі й запчастини.

Міжнародне значення досягнутої домовленості полягає, на думку аналітиків, у наступному. По-перше, подібно до того, як це мало місце з НАФТА у 1994 р., Угода США – Мексика – Канада задає вищий стандарт у сфері вільної торгівлі, який США, Канада та Мексика будуть застосовувати у відносинах з іншими країнами та регіонами. Можна припустити, що в ЮСМКА знайшли відображення новаторські сюжети та варіанти їх вирішення, які поступово прокладатимуть собі дорогу і на більш широких міжнародних майданчиках, у першу чергу, у СОТ.

По-друге, США зуміли консолідувати свою економічну периферію на роки вперед через ще більш тісний прив'язок до себе сусідніх Канади та Мексики і зміцнення північноамериканського інтеграційного блоку. У тексті ЮСМКА є абсолютно новий пункт (розділ 32, стаття 10), який раніше в угодах про вільну торгівлю не зустрічався. Відповідно до нього, країна-учасниця повинна заздалегідь інформувати інших учасників про намір укласти угоду про вільну торгівлю з так званими «неринковими країнами», до числа яких США відносять Китай і деякі інші держави. Якщо ж

зміст досягнутої з «неринковою країною» домовленості не сподобається іншим країнам-учасникам, то вони можуть вийти з ЮСМКА зі збереженням між собою режиму вільної торгівлі.

По-третє, США посилають недвозначний сигнал решті світу, що так само, як з Канадою та Мексикою, а то й більш жорстко, вони будуть поводити себе на майбутніх переговорах і з іншими країнами. Через переформатування НАФТА для своєї вигоди США розв'язують руки для сутичок на інших фронтах торгової війни та можуть зосередити зусилля на головній меті – КНР. Причому вести з ним торг США тепер будуть з більш сильних, ніж раніше, позицій, маючи в активі ЮСМКА і недавно переглянута у тому ж ключі угоду про вільну торгівлю зі своїм шостим за значенням зовнішньоторговельним партнером – Південною Кореєю (підписано у вересні 2018 р.). Вашингтон розраховує на те, що у затяжному протистоянні з Пекіном Оттава й Мехіко виступатимуть на його стороні.

Отже, на зміну НАФТА прийшла Угода Сполучені Штати – Мексика – Канада. Д. Трамп зробив свій внесок в історію та показав, що американський протекціонізм може диктувати умови вільній торгівлі. Під натиском Вашингтону Мехіко й Оттава були змушені піти на суттєві поступки, але по низці напрямів відбили атаки Білого дому і в основних рисах зберегли за собою доступ до стратегічно важливого американського ринку. У більш широкому контексті можна стверджувати, що ЮСМКА стало першим значущим ходом у глобальній грі Вашингтонської адміністрації, націленої на ревізію сформованого торгово-економічного світопорядку.

МОНАРХІЧНА КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ І СХІДНІЙ ЄВРОПІ У 1918-1919 РОКАХ: ДОСВІД ФІНЛЯНДІЇ, УКРАЇНИ Й УГОРЩИНИ

Дмитро Бондаренко

Університет Сегеда (Угорщина)
Hungary, H-6722, Szeged, Egyetem u. 2
e-mail: dbond70@gmail.com

Унаслідок Першої світової війни відбувся розпад Російської й Австро-Угорської імперій, в основі державності яких було покладено династичний, а не національний принцип. Більшість новостворених на теренах колишніх імперій держав обрало республіканську форму правління, проте, деякі, наприклад, Фінляндія й Угорщина, навпаки, намагалися залишити монархію. Крім того, деякі нові республіки, такі як Україна, Дон, Естонія, стали базами монархічної контрреволюції у Росії, оскільки пов'язували збереження власної незалежності та недоторканості з всеросійською реставрацією, позаяк більшовизм являв собою загрозу міжнародному порядку планетарного масштабу.

Треба визнати, що монархічна контрреволюція виникла, перш за все, як відповідь на поширення більшовизму саме у країнах, де мали місце наступні чинники:

- стійкі монархічні традиції в суспільстві (наприклад, Фінляндія, Угорщина);
- наявність харизматичних політичних і військових лідерів з монархічними поглядами (генерал Карл Густав Еміль Маннергейм у Фінляндії, генерал Павло Скоропадський в Україні, генерал Петро Краснов на Дону, адмірал Міклош Горті в Угорщині);
- іноземна військова допомога з боку сусідніх монархій (наприклад, допомога Фінляндії з боку Німеччини та Швеції, Україні з боку Німеччини й Австро-Угорщини, та Угорщині з боку Румунії).

Монархічна контрреволюція у нових державах, що виникли на території колишніх Російської й Австро-Угорської імперій була двох типів. Перший – класичний роялізм (Угорщина), прагнення зберегти монархію шляхом або відновлення існуючої династії, або обранням нової. Другий – умовно кажучи «експорт-монархізм» у республіках (Україна, Дон, Естонія), тобто прагнення керівництва республіканських держав до повалення більшовизму та відновлення монархії у Росії, як засіб забезпечення незалежності своєї нової держави. У Фінляндії були присутні обидва типи монархічної контрреволюції, тобто класичний монархізм Свінгувуда й «обрубано-го» парламенту (обрання нової династії) й експорт-монархізм Маннергейма (забезпечення власної незалежності шляхом реставрації у Росії).

У Фінляндії монархічна контрреволюція перемогла самостійно у результаті Визвольної війни під керівництвом генерала Карла Густава Маннергейма, якому вдалося власними силами створити з нуля національну Білу армію, одержати значні перемоги над червоними та звільни-

ти остаточно свою країну 16 травня 1918 року. Участь шведських і німецьких військ була обмеженою та мала суто допоміжний характер: шведи зайняли Аландські острови фактично з метою недопущення поширення більшовизму у Швецію; німці прискорили евакуацію червоної армії та флоту з Хельсінкі та зберегли місто від руйнувань.

В Україні й Угорщині, навпаки, власні національні білі формування були дуже слабкими, тому контрреволюція була принесена багнетами інтервентів: в Україні це були війська Німеччини й Австро-Угорщини, в Угорщині, відповідно, це було румунське військо. Так, німецьке військо вступило до Києва 2 березня 1918 р., а остаточно територію України від червоних було звільнено 4 травня 1918 р. Румунське військо вступило до Будапешту 6 серпня 1919 р. Проте, якщо у випадку України німецькі й австро-угорські війська грали провідну роль у звільненні країни від більшовизму, то в Угорщині третину території було звільнено власним білим національним військом.

Реставраційні процеси у вказаних країнах теж мали певні особливості. У Фінляндії 18 серпня 1918 р. Сейм проголосив Велике князівство Фінляндське Королівством і, відповідно, відновив дію Конституції 1772 р., потім 9 жовтня 1918 р. Сеймом було обрано королем Фридриха-Карла Гессен-Кассельського (*фін.* – Фредрік Каарлі), який через поразку Німеччини у Першій світовій війні та тиск з боку країн Антанти відкрісся від корони 12 грудня 1918 р. й регентом Королівства було призначено барона Карла-Густава фон Маннергейма, який намагався завершити процес фінського національного об'єднання шляхом інкорпорації Карелії та Інгрії (Інгерманландії) до складу королівства та провести реставрацію у Росії. Проте, небажання російського білого уряду на чолі з адміралом Олександром Колчаком визнати незалежність Фінляндії, з одного боку, та прийняття парламентом нової Конституції 17 липня 1919 р., внаслідок чого форму правління було змінено на президентську республіку, з іншого боку, не дозволили реалізувати плани. Карл Густав Маннергейм програв перші президентські вибори 25 липня 1919 р., а перший президент Кáарло Юго Стóлберг і новий уряд узяв курс на мирну угоду з радянською Росією, яку й було підписано 14 жовтня 1920 р. у Тарту.

В Україні реставрацію було проведено за допомогою німецького командування шляхом гетьманського перевороту й обранням з'їздом хліборобів 29 квітня 1918 р. Гетьманом Української Держави генерала Павла Скоропадського, який вважав, що незалежність України може бути забезпечена тільки через ліквідацію більшовизму та відновлення монархії у Росії. Так звана «Грамота про федерацію» з «небільшовицькою Росією» була видана під тиском Антанти (так звана Яська конференція), але, насправді, не протирічила III і IV універсалам Центральної Ради, як багатьом здавалося та здається і зараз. Проте, саме вона послужила приводом для повстання так званої Директорії, яке відбувалося під червоними прапорами, соціалістичними гаслами й у союзі з більшовиками, унаслідок чого не тільки було повалено Гетьманат, але й Україна зникла з мапи Європи руками соціалістів, діяльність яких було суворо придушено у Фінляндії Маннергеймом і в Угорщині Горті.

Тобто, Павло Скоропадський виявився занадто ліберальним у той саме час, коли виникла реальна загроза державності. З іншого боку, проти Гетьмана повстали російські монархічні кола у Києві, орієнтовані на відновлення «єдиної та неподільної» Росії під керівництвом головнокомандувача Українського війська генерала Федора Келлера. Крім того, країни Антанти, перш за все, Франція та Велика Британія, помилково розглядали Україну як союзницю Німеччини, та надавали перевагу російським білим силам генерала Антона Денікіна.

В Угорщині ситуація була зовсім іншою. Монархію було відновлено румунським військом, тобто союзником Антанти, проте, саме Антанта не дозволила повернутись на престол королю Карлу. 1 березня 1920 р. відбулося проголошення Національними Зборами віце-адмірала Міклоша Горті регентом Королівства, який, на відміну від верховного правителя Росії адмірала Олександра Колчака, визнав усі політичні зміни після розпаду Австро-Угорської імперії та вимушений був підписати Тріанонську мирну угоду 4 червня 1920 р., тобто він не відстоював жорстко платформу «єдиної та неподільної».

Таким чином, можна сформулювати наступні висновки. По-перше, деякі нові держави, що виникли після розпаду Російської імперії, насамперед, Фінляндія, Україна, Дон, Естонія, стали базами російської монархічної контрреволюції. Саме національні держави, створивши єдиний антибільшовицький фронт, були спроможні ліквідувати більшовицький режим у Росії, але, у той саме час, гасло російських білих «єдина та неподільна Росія» та невизнання політичних реалій, хоча б де-факто, незалежності нових держав з боку Олександра Колчака й Антона Денікіна, не дозволило це зробити та змусило деякі нові держави шукати мирної угоди з більшовиць-

кою Росією (Фінляндія, Естонія), або зникнути з політичної мапи (Україна, Дон). По-друге, Антанта помилково віддавала перевагу саме російським білим, і тільки, коли стало зрозумілим, що більшовизм не вдалося здолати, оголосила пріоритетом створення Санітарного Кордону замість рішучої боротьби з більшовизмом шляхом інтервенції широкої коаліції. Нарешті, по-третє, саме втручання Антанти у внутрішні справи нових держав змусив королівства Фінляндію й Угорщину існувати без короля.

УКРАЇНСЬКО-КРИМСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ У 1918 р. (НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТИ «ВІДРОДЖЕННЯ»)

Людмила Вовчук

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: luda_vovchuk@ukr.net

Враховуючи територіальну близькість, тісні господарські та культурні зв'язки, спільність економіки, Крим завжди був стратегічно важливим для нашої держави, як власне і сама Україна для Криму. Проте, єдиним цілим вони, як відомо, стали лише 26 квітня 1954 р., коли Верховна Рада СРСР відповідно до радянського законодавства, прийняла закон «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР». Однак, перші спроби до об'єднання були зроблені ще у 1918 р. Хоча члени татарського руху були присутніми в Українській раді в Києві у 1917 р., проте питання приєднання Криму до України не ставили. Згідно з Третім Універсалом до території УНР входила лише Таврія без Криму (тобто частина сьгоднішніх Херсонської та Запорізької областей, яка входила до Таврійської губернії).

Лише після утворення Української Держави гетьман Павло Скоропадський взяв курс на приєднання Криму до України. У результаті вже у червні до Сімферополя почали надсилати документи із Києва, які уряд Сулеймана Сулькевича (голова Кримського крайового уряду, сформованого 5 червня 1918 р.), на жаль, проігнорував, бажаючи тим самим забезпечити незалежність Криму. Така позиція С. Сулькевича призвела до митної війни з УНР, у результаті якої найбільше постраждав Крим.

Окрім того, не врегульованим залишалося питання кордону між Кримом та Україною. Сулькевич вважав, що до Криму повинні входити повністю півострови Чонгар та Арабатська коса, проте північну частину коси та Чонгар зайняли війська Гетьманату. Не дивлячись на напруженість у відносинах, українська сторона не залишала надії до об'єднання та співпраці.

Так, у липні 1918 р. співробітнику «Відродження» та представнику закордонних газет Якову Закіну, враховуючи постійну зайнятість міністра закордонних справ Української Держави Д.І. Дорошенка, все ж таки вдалося провести з ним бесіду щодо зовнішньополітичних питань Української Держави, які він і висвітлив у виданні № 88 за 17 липня 1918 р., де безпосередньо говорилося про важливість приєднання Криму до України: «Що торкається не менш злободнього питання про приєднання Криму до України, то ми настільки переконані в необхідності утворення міцного зв'язку між Україною та Кримом, що іншим чином не можемо уявити існування Криму. Тим більш, що Українська Держава настільки не зазіхає на самостійні права татар, ні на самостійність німецьких колоністів. Ніяких імперіалістичних поривань у нас не має і ми бажаємо тільки жити в мирі та злагоді з нашими ближніми сусідами».

У вересні 1918 р., враховуючи складні наслідки митної війни, сторони домовилися про перемовини. З газети «Відродження» № 147 за 29 вересня 1918 р. стає відомо, що вже наприкінці того ж місяця до Києва прибули кримські представники на чолі з Ахматовичем. До складу делегації також увійшли Фриман, Чириков, Домбров, Єджубов, Іванов, Сахарников та ін. Делегацію зустрів представник Міністерства закордонних справ Г. Гасенко, комендант м. Києва, генерал Ташинський, ад'ютант пана Гетьмана сотник А. Захід та ін. Делегацію поселили у готелі «Франсуа».

На початку жовтня відбулася перша нарада представників Криму й України, яка мала закритий характер. Через це представників преси на нараду не було допущено.

Наступне повідомлення про перебіг кримсько-українських переговорів знаходимо у номері 157 за 11 жовтня 1918 р., де повідомлялося, що: «В середу відбулося перше засідання українсь-

ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

кої і кримської делегації, на якій прочитано декларацію української делегації. В тій декларації подано принципи кримської кураєвої конституції, яка складається з 19 уступів.

По думці кураєвої конституції, яку готова прийняти Україна, суверенність Криму обмежена тільки дуже небагато. До спільних справ повинна належати тільки спільність голови держави, спільна дружина (військо), котра в прочім часі не покидає територію Криму, спільна монетарна система і фінанси, спільне залізно-дорожнє управління, спільна пошта і спільний державний сенат і закордонне представництво.

Коли порівняти державну унію Австрії та Угорщини, то треба сказати, що вони мало чим відрізняються.

Угорщина і Австрія мають спільним лише голову держави, монетарну систему, спільне військо і закордонне представництво. Однак не треба забувати, що територія в 15 разів, а людність в 30 разів більша, як територія і людність Криму, не говорячи про економічну силу Угорщини. Тому, кураєва конституція Криму, пропонується йому українською делегацією, запевнює йому можливо найбільшу суму справ.

Невже можна припустити щоби малий Крим міг вести самостійне залізно-дорожнє господарство чи утримувати на власні кошти пошту і державний сенат.

Тому дивує нас, що кримська делегація не згодилася на принцип кураєвої конституції, пропонуваної українською і зажадала місячного часу до надумання, що рівняється відміною самих принципів».

Тобто, уряд Федора Лизогуба пропонував Криму широку автономію, при якій Україна брала на себе міжнародні відносини, законодавство, підпорядковувала собі армію та флот, а у всіх інших галузях (економіка, культура, мови, місцеве самоврядування) Крим мав визначати своє життя самостійно. Однак, кримська делегація у відповідь пропонувала створення федерації, до якої Крим входив би як суверенний суб'єкт: «...Кримська делегація рахує, що об'єднання України з Кримом може бути досягнуто лише на федеративних засадах».

12 жовтня 1918 р. у № 158 було опубліковане наступне повідомлення під назвою «Зірвання Кримсько-українських переговорів», де зазначалося: «Здавалося, що делегація, яка приїхала до Києва в справі врегулювання аномальних відносин Криму й України, з якою цей півострів творить одну географічно-територіальну цілісність, врешті дійде до згоди з українською делегацією.

Це б сталося з певністю, коли би з боку теперішніх представників Криму була добра воля. Ми маємо відомості, що ціла людність Криму українська, німецька і татарська нічого більше не хоче, як приєднатися до України на федеративних засадах.

Цей принцип федералізму при забезпеченні можливості повноти суверенних прав за Кримським сеймом, про що в прочім була у нас мова вчора, строго переводить українська делегація, яка формує тези кримської конституції».

Отже, представникам обох делегацій так і не вдалося домовитися щодо приєднання Криму до України. 14 листопада 1918 р. уряд Сулькевича склав свої повноваження, а новостворений уряд на чолі з Соломоном Кримом відмовився від курсу на самостійність півострова та взяв курс на входження до єдиної найбільшовицької Росії. 18 жовтня 1921 р. спільною постановою ВЦВК і РНК РСФРР «Про Автономію Кримської Радянської Соціалістичної республіки» було проголошено створення Кримської АСРР у складі РСФРР.

ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН СЕРЕДИНИ 40-х – ПОЧАТКУ 50-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

*Сергій Волик**

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, магістр
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: voliks@outlook.com

Дослідження політичних умов і процесів в яких знаходилися українські та польські землі мають певний ряд розбіжностей в історіографії кожної з країн, а також комуністичною добою. Після розпаду СРСР інтерес до даної теми посилюється. Отже аналіз наукових та історичних

* Науковий консультант: к.і.н., доцент кафедри історії та археології Гузенко Ю.І.

джерел для дослідження українсько-польських відносин, конфліктів, а також депортаційної політики радянської влади щодо прикордонних земель України та Польщі у 40-50-х рр. ХХ ст. є на часі. До того ж актуальність дослідження полягає у суперечливому трактуванні у роботах українських і польських істориків різних періодів.

Беручи до уваги специфіку історіографічного дослідження, то основну групу джерел цієї теми становлять здебільшого наукові дисертації з історії українсько-польського переселення, які виступають як історіографічні джерела.

До перших українських історіографічних джерел цієї проблеми належать статті істориків Л. Зашкільняка, О. Маруценка, І. Цепеди, а також польського дослідника Г. Мотики, де проводиться аналітика висвітлення українсько-польських відносин у ХХ ст.

Набагато більше публікацій містять історіографічні огляди у наукових статтях, монографіях та авторефератах до яких відносяться роботи В. Кіцака, Ю. Сороки, О. Калакури.

Щодо сучасної польської історіографії, то Л. Зашкільняк зазначив, що у спектрі гострих питань Другої світової війни опиняються українсько-польські відносини на території Галичини та Волині.

Спірні питання з приводу історіографії українсько-польського переселення були висвітлені у рецензіях польської історіографії, де авторами виступили вчені діаспори З. Семенів і П. Терещук.

Виходячи з огляду вивченої літератури випливає, що до сьогоденного часу комплексних робіт з повним аналізом історіографії складних явищ з приводу зміни у складі населення земель Західної України немає.

Протягом 1943-1944 років стався українсько-польський міжетнічний конфлікт на території кордону. Пограниччя стає місцем політичних, національних і воєнних конфліктів, які, у свою чергу, впливали на розвиток українсько-польських відносин і позначилися на розвитку подій у регіоні.

В українській історіографії науковці висвітлюють погляд на події 1943-44 рр., як на трагічне явище на теренах західноукраїнських земель. У свою чергу, радянська історіографія викристалізовувала думку щодо вивчення УПА з польським підпіллям і радянською владою, як прояв бандитизму та приховувала головну ціль боротьби УПА – створення незалежної української держави. Творцем думки, в якій УПА стали німецькими прислужниками, був Д. Мануїльський. У спектрі його думок було написано дослідження Є. Куц, М. Супруненка, але проблема міжнаціонального протистояння у даній роботі повністю приховувалась.

На етапі незалежності України історики зробили нові підходи щодо вивчення українсько-польського конфлікту, а головною відмінністю у нових поглядах була менша емоційність і спроби більш об'єктивного розгляду проблеми. До таких належать низка праць Я. Дашкевича, Ю. Киричука, Ю. Сороки, Ю. Шаповала.

Перші наукові дослідження польсько-українського конфлікту 1940-х рр. у польській історіографії відбувалися за доби ПНР. Р. Тожецький, Е. Прус у своїх роботах зазначали, що ініціатором збройного конфлікту двох народів були керівники українських націоналістичних сил, а також те, що у них на меті було створення української незалежної держави. Автори у своїх працях приводять випадки знищення польських селищ загонами УПА. Джерелами інформації являються праці ветеранів Армії Крайової, а також поляків, які були безпосередніми свідками даних подій. У свою чергу, відомості про кількість жертв завищувалися.

На сучасному етапі у польській історіографії відбулося переосмислення мотивів і масштабу конфлікту між Україною та Польщею. Частина дослідників відповідальність за кривавий конфлікт покладають однаково на обидві сторони, а також визнають право українського народу на боротьбу. Серед таких істориків можна виділити Т. Ольшанського, Г. Мотику, Р. Внука. Дослідники В. Філяр, Г. Мазур, Ю. Туровський вивчали криваві події на Східній Галичині, визначаючи, що провина повністю лежить на українських націоналістах.

Підводячи підсумок можна сказати, що проаналізувавши історіографію проблеми виникає певний перелік питань, які потребують подальшого детального вивчення. Одним з таких є питання впливу геополітичної ситуації, яке впливає на польський та український національно-визвольний рухи, а також оцінка втручання німецьких, радянських і польських спецслужб у розпал конфлікту на кордоні між Україною та Польщею. Також важливим питанням для вивчення є політика СРСР, яка була спрямована на винищення українського та польського патріотичного населення.

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЯК СКЛАДОВА НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ

Оксана Господаренко

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Никольська, 24
e-mail: kseniagospodarenko@gmail.com

Традиційно у істориків запитують «Чому так сталося?». Але останнім часом фокус запитань до істориків почав змінюватися. «Що ми пам'ятаємо? Як суспільства пам'ятають?». Відповіді на ці питання віднайти не так вже й легко, але можливо. Саме тому ознайомлення з проблемами природи пам'яті, механізмами її формування стає важливою складовою навчання майбутніх вчителів історії.

Аналіз Проектів стандартів вищої освіти зі спеціальностей 014.03 «Середня освіта (історія)» за першим (бакалаврським) рівнем та 032 «Історія та археологія» за першим (бакалаврським) і другим (магістерським) рівням дає підстави говорити про ключову роль проблеми формування історичної пам'яті як складової навчання майбутніх вчителів історії.

Проект стандарту вищої освіти зі спеціальності 014.03 «Середня освіта (історія)» за першим (бакалаврським) рівнем однією з *предметних (фахових) компетентностей* визначає «Здатність формувати високу історичну й громадянську свідомість, політичну культуру, національну гідність та **історичну національну пам'ять**».

Проект стандартів спеціальності 032 «Історія та археологія» першого (бакалаврського) рівня *об'єктом вивчення та діяльності* визначає **історичну пам'ять, історичну політику, соціокультурні практики у минулому та сьогоденні, а фаховою компетентністю – «розуміння соціальних функцій історика, можливостей використання історії та зловживання історією»**, вже на рівні підсумкових результатів навчання в пізнавальній сфері здобувачі освіти мають **«застосовувати знання для організації практичного вирішення проблем історичної пам'яті»**.

Виходячи зі змісту проектів стандартів вищої освіти із зазначених спеціальностей, важливим завданням стає введення до навчальних планів спеціальностей дисциплін, які спрямовані на формування вказаних компетентностей.

На сьогодні здобуття цієї компетентності при навчанні на історичному факультеті МНУ імені В.О. Сухомлинського забезпечує курс «Культура історичної пам'яті: світовий та український виміри», яка викладається студентам-магістрантам спеціальності 014.03 «Середня освіта (історія)». Завданнями курсу є: дослідити феномен історичної пам'яті, теорію і практику формування політики пам'яті, визначити роль дидактики у формуванні образів минулого, охарактеризувати науковий і публічний дискурси історичної пам'яті.

У рамках теоретичного вивчення курсу студенти мають можливість ознайомитися з трактуваннями «історичної пам'яті» у світовій гуманітарній традиції, методологією колективної пам'яті, охарактеризувати основні концепти меморіальної культури в Європі, основні етапи розвитку історичної політики в Україні.

Практичному розумінню курсу сприяє дидактичне завдання з порівняльного аналізу українських (та/або російських/польських) підручників з історії, коли студенти наочно можуть бачити різні підходи у трактуванні спільних історичних подій і визначити роль шкільних підручників у реалізації історичної політики держави. Завдання «Історія мого роду» реалізується методом усної історії. Студентам необхідно реконструювати історію свого роду (3-4 покоління), визначити ключові події, які вплинули на життя різних поколінь, сформулювати своє ставлення до цих подій. Під час семінарського заняття, коли студенти діляться власними історіями, вони приходять до висновку, що життя їх роду визначалося одними і тими ж подіями ХХ ст., але пам'ятають та оцінюють цей час вони по-різному.

БІЙ РОСІЙСЬКОГО ПАРОПЛАВА «ВЕСТА» З ТУРЕЦЬКИМ ПАНЦЕРНИКОМ «FETH-I-BULEND»: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПОДІЙ*Юрій Гузенко*

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Никольська, 24
e-mail: yuriy.guzenko@i.ua

Російська військово-морська історія має багато так званих «героїчних» епізодів, детальний аналіз яких не витримує ніякої критики. Але це не заважає у XXI ст. продовжувати експлуатувати такі міфи, поширюючи на сусідні країни ідеї так званого «русского мира». Один з таких епізодів і став предметом нашого дослідження.

Після поразки у Східній війні (1853-1856 рр.) Росії було заборонено мати на Чорному морі військовий флот. Лише з 1871 р. Російська імперія починає поступово його відновлювати. З причин технічної відсталості та фінансових обмежень з 1857 по 1877 р. не було побудовано жодного корабля. В зв'язку з цим була висунута ідея використовувати під час війни пароплави «активної оборони» – озброєні торгові судна.

У 1877 р., після початку чергової російсько-турецької війни, у «Російського Товариства Пароплавання та Торгівлі» було взято 12 пароплавів. Серед них – «Великий князь Константин», «Владимир», «Аргонавт» та «Веста». Останній було спущено на воду у Великобританії у 1858 р., 12 червня 1877 р. її було прийнято у Миколаєві у користування Морським відомством, озброєно і надано прибережної обороні Севастополя. Корабель використовувався як рейдер на торговельних комунікаціях Туреччини у румелійського й анатолійського берегів. Довжина – 62,1 м, ширина 8,3 м, осадка 4,6 м. Водотоннажність «Вести» складала 1100 т, потужність двигуна дозволяла розвивати швидкість до 12 вузлів. Озброєння складалося з 5 шестидюймових мортир зразка 1867 р., 2 – дев'ятифунтових, 1 – чотирьохфунтову гармату на елеваційному станку, по дві швидкострільні 1,75 дюймові (43-мм) гармати системи Енгстрема та Гатлінга. апарат для автоматичної залпової стрільби конструкції А. П. Давидова та два парові мінні катери з мінами. Мортири «Вести» мали невелику точність, могли вести вогонь на дуже малу відстань і були ефективні тільки при стрільбі по цілям на березу або з берегу по нерухомим кораблям. Команда «Вести» складалася з 13 (16) офіцерів, двох гардемаринів, 118 нижчих чинів, у тому числі 30 добровольців. Базувалася вона в Одесі разом з «Владимиром».

10 (22) липня 1877 р. «Веста» вийшла у Чорне море для полювання за турецькими торговими суднами. Головний командир Чорноморського флоту, віце-адмірал М. А. Аркас вимагав, щоби капітан «Вести» розшукував та знищував турецькі воєнні, комерційні, транспортні судна, але при цьому всіляко запобігав вступу до бою з турецькими панцерними кораблями, що мали потужне озброєння. Але вже о 07.30 11 (23) липня у 35 милях від берегів Кюстенджі (зараз Констанца (Румунія)) російський пароплав зустрівся з невідомим кораблем. Погода була похмурою і «Веста» пішла на зближення для його розпізнання.

Невідомий виявився турецьким казематним панцерником (за турецькою класифікацією – Zırhlı korvet (панцерний корвет) «Feth-i-Bulend» (з турецької – «Велика перемога»). «Feth-i-Bulend» було побудовано в межах спроби модернізувати Османський флот. Намагаючись підтримати відсталу Османську імперію проти російської експансіоністської політики, Великобританія здійснила значну допомогу Туреччині в її зусиллях щодо створення сучасного потужного військово-морського флоту. Починаючи з 1860-х рр., Франція та Великобританія побудували велику кількість залізних кораблів для Туреччини. Так, імперія стала третьою за величиною військово-морського флоту у світі.

«Feth-i-Bulend» був збудований у 1870 р. в Блеквол-Ярді у Лондоні, мав залізний корпус довжиною 72 м, шириною – 11,9 м, осадкою – 5,2 м, та водотоннажністю 2761 т. Екіпаж складався з 16 офіцерів і 153 матросів (1870). На озброєнні мав чотири 8,7-дюймові (222-мм) гармати Армстронга у казематі (по дві гармати на бік), 9-дюймовий панцерний пояс над ватерлінією та закриті сталевими листами каземат (9 дюймів) і палубу (5,9 дюймів). Мав бункер на 300 т вугілля, шість парових котлів. Швидкість під час випробовувань – 13 вузлів, але з часом (на 1877 р.) – лише 10 вузлів. Швидкі темпи військово-морського будівництва у 1860-1870-х рр. привели до того, що конструкція «Feth-i-Bulend» застаріла ще до того часу, коли вони потрапили на озбро-

ення, оскільки пробивна сила зброї зросла, і були розроблені нові типи броні.

Опис подальших подій суттєво відрізняється. Згідно з версією, представленою в рапорті капітана «Вести» капітана-лейтенанта М.М. Баранова, його екіпажу вдалося перемогою закінчити важкий 5-годинний бій проти турецького панцерника, нанести йому серйозні ушкодження і змусити його вийти з бою. Бій розпочався близько восьмої години ранку. Після обміну пострілами «Веста» намагалася відірватися від ворога. Але швидкий «Feth-i-Bulend» став наздоганяти російський пароплав, постійно його обстрілюючи. На «Весті» з'явилися перші ушкодження: знищено капітанський вельбот, пробита верхня палуба, знищена мортира, перебиті усі провідники від апарата Давидова і вбито двох артилерійських офіцерів. Загорілася жила палуба над кюйт-камерою. Турецький панцерник, роблячи 13,5 вузлів, наздоганяв «Весту», яка йшла зі швидкістю 11 вузлів. Кораблі зійшлися на відстань у 350-400 сажнів, що дозволило вести навіть рушничну перестрілку. І навіть сам М.М. Баранов під час бою стріляв у ворога з рушниці. Побачивши, що відірватися не вдається, лейтенант М. Перелешин запропонував атакувати турецький корабель мінними катерами, а якщо це не вдалося би – зчепитися з турецьким панцерником і підірватися разом з ним. Цей план не було реалізовано – діям катерів заважали великі брижі. Мічман З.П. Рожественський з кормової гармати влучив у башту турецького панцерника, чим справив помітне сум'яття серед ворогів, з цієї гармати турки більше не стріляли, пар пішов з люків – снаряд розірвався у машині. Але скористатися ним не вдалося: було перебито штуртрос ((від гол. *Stuur* – руль та трос) – сталевий трос між штурвалом та румпелем для передачі зусиль від штурвала до румпеля і через нього до руля). Турецький панцерник почав відставати, потім змінив курс і незабаром зник з виду. Росіяни втратили вбитими 3 офіцерів та 9 нижчих чинів та пораненими – 4 офіцерів та 17 нижчих чинів. М.М. Баранов був легко контужений у голову та ліву руку.

Про заключний етап бою М. Баранов доповідав віце-адміралу М.А. Аркасу наступне: «Бачачи у себе дві гармати підбитими, маючи в корпусі дві пробоїни, двох офіцерів вбитими та чотирьох пораненими та палубу, завалену осколками і розірваним людським м'ясом, і, що головне, побачивши, що машиністи та кочегари ледве тримаються на ногах після п'ятигодинного бою, я не відважився енергійно переслідувати швидкохідного ворога, тим більше, що він підняв якийсь сигнал, і на горизонті стали показуватися ще рангоути судів».

14 липня 1877 р. головний командир Чорноморського флоту генерал-ад'ютант віце-адмірал М.А. Аркас у своєму рапорті керуючому Морським міністерством віце-адміралу С.С. Лесовському серед іншого, вказував: «Честь російського імені та честь нашого прапора підтримані цілком. Ворог, що мав броню, сильну артилерію та перевагу у ході, змушений був ганебно тікати від залізного слабкого пароплава, озброєння якого тільки 6-дюймові мортири та 9-фунтові гармати, але який мав сильного героїською мужністю командира, офіцерів і команду. Ними отримана повна перемога, і морська історія повинна буде внести у свої сторінки цей блискучий подвиг, ставлячи його нарівні з подвигом бригу «Меркурій»».

За цей бій членів екіпажу «Вести» нагородили орденами та знаками. З.П. Рожественського, М. Баранова та лейтенанта В. Перелишина – орденами Святого Георгія 4-го ступеня. Інші офіцери були нагороджені орденами Святого Володимира 4-го ступеня. Пізніше, 1886 р. у Севастополі на братській могилі моряків «Вести», що загинули у бою, на Михайлівському цвинтарі буде встановлено пам'ятник за проектом скульптура П.О. Брукальського. Крім того, цей бій став сюжетом картин І.К. Айвазовського, Р.Г. Судковського, А.П. Боголюбова.

Однак невдовзі, 17 липня 1878 р. версію бою М. М. Баранова піддав нищівній критиці капітан-лейтенант З.П. Рожественський. У № 195 газети «Біржові відомості» він опублікував статтю «Броненосці та крейсери-купці», у якій зазначав, що ніякого героїчного протистояння не було, а відбулася лише втеча «Вести» протягом п'яти годин на максимально можливій швидкості. Він зазначав, що з котлів вижимали усе, що могли, і дивно, що вони не вибухнули. Стрільба по ворогу не нанесла турецькому панцернику ніяких суттєвих ушкоджень. За твердженням З. П. Рожественського, турецький корвет не зміг наздогнати «Весту» лише тому, що його чотири 9-дюймові гармати були розташовані по кутах каземату, і для стрільби по російському пароплаву він змушений був постійно маневрувати, відхиляючись у сторони.

У липні 1878 р. з подачі лейтенанта З.П. Рожественського, одного з учасників бою, було призначено судове дослідження цього випадку, але вже через рік Морське міністерство припинило процес проти, запропонувавши М.М. Баранову судитися з З.П. Рожественським за нанесені образи цивільним позовом.

Інформацію З.П.Рожественського було підтверджено інформацією з турецького боку. З вересня газета «Таймс» надрукувала статтю керівника штабу турецької Чорноморської ескадри англійця Монторн-бея, який проводив офіційне розслідування про дії «Feth-I Bulend» у бою. Матеріал повністю спростовував російську версію. Монторн-бей виділив чотири головні пункти:

1. «Feth-I Bulend» на верхній палубі не мав не тільки башт, але і гармат.
2. Команда панцерника припинила погоню, коли стало зрозуміло, що вона безнадійна у зв'язку з недостатньою швидкістю.
3. Ніякої пожежі на панцернику не було, як і людських втрат.
4. Кораблі під час бою знаходилися на відстані, що не дозволяло рушничної перестрілки, Єдине, з чим погоджувався Монторн-бей, так це те, що турецький корабель отримав незначні ушкодження, найбільшим з яких стало пошкодження димової труби.

Ще одним документом, що також спростовує російську версію, є рапорт капітана «Feth-I Bulend» Шукрі-бея. Наведемо його. «У той же день, о 13.00, на 44'14 північної довготи та 29'27 східної широти, близько 34 морських миль до Констанци, за напрямком у бік моря було помічено гвинтовий пароплав під прапором Росії. Пароплав відразу ж розпочав втечу до Севастополя, і ми на повній швидкості почали його переслідування. Незважаючи на те, що ми переслідували його близько чотирьох годин, ворог, розуміючи, що він на два вузли швидше нас, тримав свою чудову дальність стрільби і випустив понад 60 снарядів з гармати Крупа. На щастя, ми не постраждали від влучень, тільки один снаряд пройшов через нашу трубу і впав у море. Коли ворог ще більше наблизився до нас з наміром пошкодити наш такелаж, наш мітко випущений снаряд попав у транець ворога, завдавши йому значних ушкоджень, і ми побачили, як у повітря почав здійматися чорний дим. Після цього ворожий пароплав став набирати швидкість і за 2-3 години став непомітним».

У європейській та турецькій історіографії цей бій розглядають як незначну сутичку в умовах поганої видимості, як тривале переслідування турецьким панцерником російського корабля, якому вдалося втекти, а не як щось надзвичайно «героїчне».

Реальні події виглядали наступним чином. Після несподіваної зустрічі та обміном пострілами, «Веста» протягом п'яти годин «героїчно» тікала від «Feth-I Bulend», ризикуючи підірватися на власних котлах. Їй вдалося розвинути швидкість аж у 13 вузлів! Турецький панцерник робив 10 вузлів, і до того ж, для ведення вогню змушений був постійно робити довороти, щоби робити постріли з двох погонних гармат по черзі. Хвилювання на морі не давало можливості туркам точно прицілитися. Як згадував судовий лікар І. Франковський, від першого пострілу до першого пораненого пройшло три години. Мала швидкість турецького корабля та сильне хвилювання на морі допомогли «Весті» врятуватися. Але у М.М. Баранова виникло бажання зробити з простої втечі його команди героїчну подію, що і було реалізовано у його рапорті.

РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ В УСРР/УРСР (1918-1989 рр.) У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ

Ольга Довбня

Донецький обласний краєзнавчий музей, старший науковий співробітник, к. іст. н., доцент
Україна, 84313, Донецька область, м. Краматорськ, вул. Академічна, 60
e-mail: olga.dov.2003@ukr.net

Релігійний аспект політичних репресій в УСРР/УРСР у 1918-1989 рр. знайшов своє відображення у сучасній вітчизняній репресології. Огляд історичної літератури за темою розвідки засвідчує, що сучасна українська історіографія репресивної складової релігійної політики компартійно-радянського режиму в Україні в окреслений період не була предметом окремої розвідки, що визначає наукову новизну запропонованого повідомлення та дає змогу сформулювати його мету – систематизація та розгляд основних здобутків вітчизняних дослідників у висвітленні даного аспекту політичних репресій проти населення України у 1918-1989 рр. Водночас слід додати, що детальний аналіз праць, в яких йдеться про причини, етапи, форми, види, специфіку та наслідки політичних репресій компартійно-радянського режиму проти духівництва й віруючих різних релігійних конфесій в УСРР/УРСР в окреслений період здійснений автором у низці статей.

Хронологічні рамки запропонованої розвідки мають два параметри: 1) конкретно-історичний – 1918-1989 рр.; 2) історіографічний, який стосується наукової літератури, що вийшла друком упродовж 2000-2018 рр.

Історіографічний аналіз наукової літератури за темою повідомлення дав змогу розподілити її на наступні групи: 1) джерелознавчі й археографічні дослідження; 2) праці з історії релігії в Україні; 3) розвідки, в яких висвітлюється репресивна політика компартійно-радянського режиму щодо духівництва та вірних Римо-католицької церкви (РКЦ) в УСРР/УРСР у 1918-1964 рр.; 4) дослідження, в яких аналізуються репресивні дії режиму щодо православного духівництва у радянській Україні в 1920-ті – на початку 1950-х рр.; 5) роботи, в яких характеризується застосування репресивних заходів щодо представників протестантських деномінацій в Україні на різних етапах розвитку радянського суспільства; 6) праці, в яких розглядається репресивна політика режиму стосовно духівництва та віруючих Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у 1939-1989 рр.; 7) регіональні студії репресивної складової релігійної політики Радянської держави; 8) публікації, присвячені жертвам політичних репресій режиму за релігійною ознакою; 9) історико-статистичні дослідження.

Розглянемо основні здобутки вітчизняних професійних істориків і краєзнавців у висвітленні даного аспекту політичних репресій компартійно-радянського режиму проти населення України в окреслений період відповідно до запропонованої класифікаційної схеми.

Серед праць першої групи, насамперед, слід виокремити збірники документів і матеріалів «Влада і Костьол в радянській Україні, 1919-1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму» та «Репресована УАПЦ. Політичні репресії проти священників Української Автокефальної Православної Церкви (1919-1938). За документами Галузевого державного архіву СБУ», опубліковані у спецвипусках науково-документального журналу «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ» (Київ, 2003; 2005; 2006), а також науковий доробок І. Преловської, в якому аналізуються джерела, що ґрунтуються на донесеннях секретних співробітників і завербованих у церковному середовищі інформаторів, досліджується специфіка формування судово-слідчих справ проти діячів УАПЦ (УПЦ) і документи з питань їх реабілітації, а також відображається зв'язок між репресіями проти церковних діячів і радянськими агітаційно-пропагандистськими публікаціями.

Слід відзначити й праці В.Сергійчука та С.Жилюка. Так, у 2005 р. під керівництвом В.Сергійчука вийшло друком науково-документальне видання «Митрополит Андрей Шептицький в документах радянських органів державної безпеки», у 2006 р. – двотомне науково-документальне видання «Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки», а в 2012 р. – двотомне науково-документальне видання «Патріарх Йосиф Сліпий в документах радянських органів державної безпеки, 1939-1987». Щодо праць С. Жилюка, то слід виділити науково-документальні видання «Червоний терор проти духівництва і віруючих на Східній Волині (Житомирщині) у 20-30-х роках ХХ ст.», що вийшло друком у 2003 р. й у 2008 р. – «Справа архієпископа Орлика: доля духівництва Житомирщини 20-х – 30-х рр. ХХ століття».

Стосовно другої історіографічної групи, то у четвертому томі десяти томного видання «Історія релігії в Україні», підготовленого співробітниками Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, стисло подається інформація про гоніння РКЦ та УГКЦ за часи Радянської держави, у п'ятому томі характеризуються репресії проти євангельських християн-баптистів, а у шостому – проти п'ятидесятників, адвентистів сьомого дня й Свідків Єгови.

Праці третьої історіографічної групи можна підрозділити на декілька підгруп. До першої слід віднести дослідження Н.Рубльової, Е.Бистрицької, М.Шитюка, О.Ігнатуші, О.Гури, В.Байдича, Ю.Давиденка, в яких політика Радянської держави щодо РКЦ в УСРР/УРСР у різні періоди радянської історії була окремим предметом дослідження, до другої – праці О.Рубльова, Я.Калакури, О.Гури, Н.Рубльової, в яких вітчизняні науковці через призму відносин між Радянською державою та національними меншинами торкнулися й проблеми РКЦ, висвітливши причини, форми й наслідки репресій проти римо-католиків, а до третьої – розвідку Д.Веденеєва, в якій розглядається тактика та прийоми оперативної діяльності органів держбезпеки щодо РКЦ в УРСР у повоєнний період.

У межах четвертої групи об'єднано науковий доробок В.Пашенка, А.Киридон, В.Силантьєва, О.Тригуба й Л.Бабенко. При цьому В.Пашенко, А.Киридон і В.Силантьєв, характеризуючи специфіку відносин між Радянською державою й Православною церквою у 1917-1930-х рр., висвіт-

люють їх репресивну складову. Зі свого боку, О. Тригуб, розглядаючи виникнення, розвиток і занепад нових рухів у РПЦ на території України, аналізує причини, форми та наслідки репресій проти духівництва й віруючих, а також їх вплив на поширення нових рухів у РПЦ. Натомість предметом дослідницької уваги Л. Бабенко є механізм взаємодії партійно-державних органів влади і репресивних органів ВУЧК-ГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ у виробленні та реалізації антицерковної політики у радянській Україні в 1918 – середині 1950-х рр.

Праці п'ятої історіографічної групи, так само, як і третьої, доцільно розподілити на декілька підгруп. Так, у межах першої об'єднані роботи Р. Сітарчука, П. Кравченка, Ю. Зінька, Ю. Вільхового, О. Бажана, Ю. Данилюка, В. Любашенко, в яких йдеться про причини, етапи, форми, види та наслідки репресивної політики щодо протестантів УРСР на різних етапах розвитку радянського суспільства. До другої підгрупи увійшли дослідження Т. Грушової (Жижкової), О. Висовень, І. Саламахи, О. Бажана, О. Лахна, Н. Бондаренко, К. Бережка й С. Петрова, в яких аналізуються причини, форми, види та наслідки застосування каральних заходів компартійно-радянським режимом проти представників окремих протестантських деномінацій у різні періоди радянської історії.

Щодо шостої історіографічної групи, то місце спецслужб у реалізації антицерковної політики щодо греко-католиків у контексті радянзації західноукраїнських земель у 1939-1941 рр. з'ясовує Л. Бабенко, а в процесі ліквідації УГКЦ у 1944-1949 рр. – Н. Сердюк. Зі свого боку, Н. Концур-Карабінович аналізує застосування репресій проти духівництва цієї Церкви у 1944-1945 рр., а проти монахів-студитів у другій половині 1940-х рр. – В. Генсьорський. Натомість особливості репресивної політики Радянської держави щодо УГКЦ у період «хрущовської відлиги» розглядають О. Бажан, як у співавторстві з Ю. Данилюком, так й одноосібно, а також А. Моренчук, Т. Дідух, Р. Бойко.

Стосовно сьомої історіографічної групи, то слід зауважити, що українські науковці вже описали специфіку політичних репресій проти священнослужителів і віруючих різних релігійних конфесій у більшості регіонів України. Так, репресивну складову антицерковної політики на території Південної України характеризують О. Тригуб, М. Михайлуца, О. Татарченко, М. Шитюк, В. Ганзуленко, Є. Голощапова, О. Городецький, Н. Рубльова, О. Третьякова, Т. Савчук, І. Ніколаєв, Г. Маринченко, М. Козирева, М. Димитров, Л. Ташлай, у Криму – Б. Змерзлий, Р. Белоглазов, І. Рибак, О. Катуніна, на Придніпров'ї – О. Бойко, А. Шевченко, О. Ігнатуша, В. Стойчев, на Кіровоградщині – І. Петренко, на Донбасі – В. Нікольський, на Полтавщині – В. Пашенко, Л. Бабенко, С. Нестуля, на Сумщині – О. Сотник, В. Оліцький, А. Ігнатуша, на Чернігівщині – О. Тарасенко й М. Ковальов, на Житомирщині – С. Жилюк, В. Бернацький, К. Бережко, Т. Рафальська, П. Федоренко, Ю. Новак-Голубєва, на Київщині – Т. Кальченко, Н. Рубльова, на Поділлі – Ю. Вільховий, Б. Год, Ю. Зінько, Л. Місінкевич, О. Логінов, В. Нестеренко, В. Сторчовий, на західноукраїнських землях – В. Баран, А. Моренчук, Я. Стоцький, В. Токарський, В. Боднар, О. Лешко, Л. Капітан, С. Гордійчук, Л. Бабенко, І. Булига, О. Майборода, М. Делеган, І. Андрухів, А. Француз, І. Фостій, В. Підлубний, О. Довганіч, О. Хланта. Значущість цієї історіографічної групи праць обумовлена тим, що на загальному тлі репресій за релігійною ознакою вітчизняні історики намагаються простежити певні закономірності й виявити властиві регіонам специфічні риси, які детермінували причини застосування каральних заходів, їх динаміку, форми та наслідки.

У межах восьмої історіографічної групи об'єднані праці, в яких вітчизняні історики аналізуючи архівно-слідчі справи, розповідають про переслідування окремих священнослужителів, а також біографічні нариси, довідники й меморіальні видання.

До дев'ятої історіографічної групи увійшли праці В. Нікольського й О. Бажана. При цьому В. Нікольський наводить кількісні показники репресованих служителів культу на різних етапах розвитку радянського суспільства. Зі свого боку, О. Бажан висвітлює масштаби репресій проти «церковників» і «сектантів» в УРСР доби «Великого терору».

Отже, історіографічний аналіз стану розробки проблеми показав, що на сьогодні вітчизняні дослідники висвітлили причини, етапи, форми, види, регіональну специфіку та наслідки репресивної складової релігійної політики Радянської держави, почали повертати із забуття імена репресованих священнослужителів. Щодо перспектив подальшої розробки цього напрямку репресій, то бракує історико-статистичних розвідок із залученням документів з фондів Галузевого державного архіву СБУ та відомчих архівів управлінь СБУ в областях, а також недослідженими залишаються особливості репресій за релігійною ознакою на Донбасі, Харківщині, Черкащині у різні періоди радянської історії.

СЛОВАЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1848-1849 рр.

Тетяна Іванова

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, к. іст. н., доцент кафедри історії
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: tata_iv_@ukr.net

Дослідження історії національно-визвольних рухів стає як ніколи актуальним у наш час. Слов'янські народи визначаються складною історією перебування під владою різних імперій і бажанням об'єднатися в єдиній незалежній державі. Доволі показовим є рух словаків за національне самовизначення у складі Австрійської імперії під час революційних подій 1848-1849 рр.

Словаччина, в якості «землі угорської корони» Габсбургів, знаходилася, як і Угорщина, у становищі колонії Австрії. З країн колишнього Угорського королівства лише Словаччина не опинилася під турецькою навалою, яка призводила всі землі до економічного занепаду. Тому-то Словаччина, на відмінну від Угорщини, мала торгівельно-промислові міста, гірничі та металургійні промисли. Однак фінансова політика австрійського уряду гальмувала самостійний економічний розвиток країни.

Народні маси Словаччини гаряче вітали угорську революцію 15 березня 1848 р., яка принесла відміну кріпосництва та звільнила словаків від австрійської колоніальної залежності. Антиугорський та антифеодальний рух перетворився у рух солідарності з угорською революцією.

Для того щоб не допустити хвилювання на селі, адже більшість словацького населення становило селянство, угорська влада дуже швидко проводить визволення селян від панщини. Поміщики, налякані революційним рухом, змушені були піти на деякі, незначні, поступки у справі ліквідації кріпацтва.

Але на початку квітня 1848 р. безземельні селяни Західної Словаччини все ж таки піднімають повстання. Основна мета повсталих – захопити землю. Наприкінці квітня хвилювання охоплюють інші райони Словаччини. Однак всі ці виступи придушено військами і селяни розчарувалися у своїх надіях на визволення від поміщицького гноблення, отриманні громадянських прав і національної рівності.

Безпосереднім приводом для селянських повстань у Словаччині стало небажання поміщиків повернути селянським общинам пасовиська, захоплені ними в останні перед революцією роки: «...повстали у комітатах Гемер, Зволень і Тречин виганяли поміщиків із сіл, захоплювали зернові амбри та худобу, ділили поміщицькі землі». Угорський уряд змушений ввести військовий стан на території всієї Словаччини, направити на її територію загоони національної гвардії, які жорстоко розправлялися з повсталими.

Одночасно з селянським рухом, на повстання піднялись робітники, зокрема шахтарі.

Революційні події, що розпочалися у березні 1848 р. в столиці Габсбурзької монархії, захоплено зустрівла провідна група словацького національного відродження – Штур, Гурбан, Годжа та їхні прихильники, які називалися «штурівці». У рамках загальних для Європи ідей, що виникли напередодні «Весни народів», Людовіт Штур і ціла плеяда словацьких будителів сформуливали регіональні етнокультурні прагнення, що переросли у національні вимоги – розвиток національної культури визнання своїх прав у рамках багатонаціонального Угорського королівства. Саме у революції 1848-1849 рр. «штурівці» вбачали можливість поглибити та реалізувати вже розроблені вимоги.

Таку позицію словацьких громадських діячів багато у чому визначала політика Відня та Будапешта. Адже революційний уряд Угорщини ігнорував національні прагнення не тільки словаків, але й інших народів.

Наприкінці квітня 1848 р. засновано Словацький національний комітет, який 10 травня скликав у центрі Північної Словаччини Національні збори. У цих зборах головним чином брали участь прихильники Штура.

Збори прийняли маніфест, в якому вимагали «територіальної автономії Словаччини із власним сеймом у межах угорської держави; створення окремих національних груп у загальноугорському сеймі та встановлення їх делегатами від окремих націй; етнографічних кордонів між окремими національно-автономними частинами Угорщини; визнання рідної мови населення

офіційною мовою; створення словацьких шкіл і словацького університету».

Угорський уряд відхилив вимоги словацьких Національних зборів, починає переслідування лідерів Комітету, що змушує їх емігрувати до Праги, де вони беруть участь у роботі Слов'янського з'їзду.

Слов'янський з'їзд ухвалив резолюцію зі словацького питання, виходячи зі збереження цілісності Угорщини. Після поразки Празького повстання словацькі лідери під проводом Л. Штура переїхали до Відня. З ініціативи Л. Штура 16 вересня 1848 р. у Відні засновано Словацьку національну раду, яка виступила з вимогою про надання автономії Словаччині у межах Угорського королівства. Для придушення угорського революційного руху до Угорщини спрямовано австрійську армію. Словацька національна рада, підтримуючи Габсбургів, організувала похід добровільного загону словаків проти угорців.

Після придушення за допомогою російської армії революції в Угорському королівстві Габсбурзький уряд навіть не згадував про автономію чи інші вимоги словаків. У березні 1849 р. від імені Словацької національної ради імператору Францу-Йосифу I подано петицію, в якій містилася вимога надання Словаччині автономії на основі етнічного принципу у складі Австрійської імперії. Але австрійська влада використала перемогу над революційною Угорщиною лише для зміцнення власних позицій, а політична програма національних сил щодо здобуття автономії словацькими землями так і залишилася гаслом аж до Першої світової війни.

Таким чином, слов'янські народи використовувалися представниками владних імперій для вирішення власних питань. Однак завдяки цим подіям рух словаків за національне самовизначення набув більш конкретних форм, програмних лозунгів, керівників.

ТЕМА ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937-1938-х рр. НА СТОРІНКАХ МЕМУАРНОЇ ТА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Дарина Качан

Криворізький державний педагогічний університет, магістр факультету географії, туризму та історії
Україна, 50086, Дніпропетровська область, м. Кривий Ріг, просп. Гагаріна, 54
e-mail: dashanizhnik96@gmail.com

Дискурс у радянському публічному просторі щодо проблеми сталінських репресій 1937-1938 рр. започаткував виступ М. Хрущова на XX з'їзді КПРС. Проте враховуючи обмеженість критики, засудження і викриття сталінського терору, вона не призвела до появи великої кількості літературних доробків. Відкрите обговорення проблеми «злочинів сталінізму» започаткував виступ Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова у листопаді 1987 р. на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю Жовтневої революції. Так, з кінця 1980-х рр. тема сталінських репресій починає розкриватися на сторінках публіцистичних видань, мемуарної та художньої літератури. Вони виступають унікальним джерелом уявлень про досліджуваний період, дають змогу репрезентувати інформацію про перебіг сталінських чисток, виступають засобами формування історичної пам'яті про Великий терор і механізмами трансляції досвіду від одного покоління до іншого. Осмислення подій 1937-1938 рр. наразі є значним суспільним і науковим викликом сучасності.

Залучення до розгляду проблеми сталінських репресій пласту мемуарної та художньої літератури належить до малодосліджених тем Великого терору. Наукове осмислення даної проблематики протягом тривалого часу унеможлиблювалося табуванням тематики політичних репресій. Вітчизняними науковцями визначені напрямки історичних досліджень щодо вивчення масових репресій періоду Великого терору та їх специфіки. Однак, аналіз історіографії проблеми засвідчив, що вчені лише побіжно зверталися до радянської літератури мемуарного та художнього характеру, вказуючи на існування «дозволенних» радянською владою в умовах комуністичної ідеології художніх праць. Виняток становить наукова розвідка Р. Подкура, в якій науковець розглядає вплив «белетризованих фактів політичних репресій 1930-1950 рр.» на формування кола зацікавлених тодішніх читачів, що визначало інформаційне наповнення публіцистичних видань.

Розгляд даної проблематики передбачає використання компаративного літературознавчого методу дослідження спільних і відмінних рис у вищезазначених джерелах, порівняння їх інтер-

претацій. Також автор використовував логічний, порівняльний, хронологічний та історико-критичний методи історичного дослідження.

Тема Великого терору 1937-1938 рр. у період хрущовської «відлиги» висвітлювалась у художніх творах лише до 1964 р.: враховуючи обмеженість критики засудження сталінських репресій, проблема чисток не набула широкого розголосу у радянському публічному просторі. Однак, ситуація змінюється з кінця 1980-х рр., коли розпочинається процес руйнування численних інформаційних табу й актуальними питаннями для дискурсу стають ті, які раніше воліли замовчувати. Так, на сторінках центральної преси з'являються критичні публікації.

Зокрема, у газеті «Комсомольська правда» у 1988 р. вийшла стаття під назвою «Батьки і діти», в якій у спогадах Вікторії Гамарник розкривається боротьба родини «ворога народу» за відновлення справедливості в умовах тоталітарного режиму. Я.Б. Гамарник, як і велика кількість відомих командирів Червоної Армії, постраждав від репресій в результаті сфабрикованої «справи військових». Сталінський режим оголосив його «ворогом народу», але в умовах масових репресій, не дочекавшись офіційного вироку, він покінчив життя самогубством 31 травня 1937 р. При цьому, у наказі Народного комісара оборони СРСР К. Ворошилова від 12 червня 1937 р. акцентувалась увага на тому, що колишній заступник Народного комісара оборони Я. Гамарник «відступник і боягуз» та «агент фашизму». Проте, у нарисі «Товариш у боротьбі» (написаний 19 грудня 1967 р.), який входить до збірки спогадів друзів і соратників «Ян Гамарник», той же К. Ворошилов надає якнайкращу характеристику засудженому «ворогу народу», називаючи його справжнім «більшовиком-ленінцем», чиє «порівняно коротке життя – трудовий подвиг».

Спогади доньки Я. Гамарника доводять, що для Й. Сталіна було надважливо усунути зі свого шляху не лише уявних «ворогів народу», які отримали цілком реальне покарання, але й членів їхніх родин як «соціально ворожих елементів». Тому рідних Я. Гамарника згодом заслали до Астрахані: дружину розстріляли, а донька отримала десять років заслання у Красноярський край.

Ще одна публікація, що ілюструє падіння в умовах сталінської системи, присвячена М. Бухаріну, надрукована у газеті «Відомості» під назвою «До і після процесу. Спогади вдови М.І. Бухаріна». Зі слів Анни Ларіної стає очевидно, що з того часу, коли М. Бухарін перестав займати керівне становище в партії, він завжди знаходився під сталінським прицілом. Але ні він, ні його оточення тоді не усвідомлювали, що Й. Сталін лише вичікує момент, коли зможе усунути небажаного опонента. Як відомо, судовий процес відбувся, і як зазначає вдова М. Бухаріна: «Злочинна фантазія його творця досягла апогею». Адже «ворогу народу» приписувалась велика кількість злочинів, включаючи «нездійснені наміри вбити Сталіна». Зрозуміло, що дане обвинувачення слугувало для доведення беззаперечної провини підсудного. Сама А. Ларіна пройшла через п'ять таборів і заслання, пробувши там в цілому 18 років, залишаючись для режиму «небезпечним елементом».

Значну інформаційну насиченість з теми має не лише періодика, але й твори мемуарної літератури. Однією з праць, що проливає світло на діяння політичного керівництва СРСР, є мемуари радянського письменника Л. Разгона під назвою «Невигадане», які побачили світ у 1988 р. Автор твору, який сімнадцять років провів в таборах і в'язницях, розкриває справжню картину життя ув'язнених та втілення в життя терору сталінської системи. Так, причиною переведення Л. Разгона до «світлого карцера» у в'язниці став залишений в камері шматок сірого туалетного паперу, який наглядачі кваліфікували як «письмове приладдя», а тому залишити його означало скоїти «тяжкий злочин». Однак, такі абсурдні обвинувачення втілювались в цілком реальні покарання, а тортури при сталінській системі стали звичними засобами залякування людей, вони були спрямовані на досягнення цілковитого підкорення владі. За словами Л. Разгона, свавілля було нормою арештантського життя у таборі. Причину цього слід вбачати у тому, що на посади нарядчиків, комендантів, каптерів, пекарів, санітарів призначали «соціально близькі» елементи: злодіїв, бандитів та інших осіб з кримінальних кіл. Саме тому і так скорочений пай від держави доходив до арештантів далеко не в повній мірі. Окрім того, автор наголошує на тому, що в часи Й. Сталіна закони і суд носили настільки ж відверто репресивний характер, як і «позасудовий порядок»: кожен новий закон створювався так, щоб була можливість його посилити.

Автором ще однієї сповідальної праці про найкривавіші десятиліття в історії Радянського Союзу – «Занурення в п'ять» – є О. Волков, який двадцять сім років (п'ять термінів) провів у в'язницях, таборах і засланнях, спочатку звинувачений у контрреволюційній агітації (стаття 58-10 КК), а згодом – у шпигунстві (стаття 58-6 КК). Описуючи своє третє заслання часів Вели-

кого терору, О. Волков наголошує на неабиякій жорстокості чекістів, які при веденні слідства жодним чином не дотримувались – слідчих формальностей. Автор свідчить, що у 1937-1938 рр. відставних «слуг народу» центр наказав тримати виключно на важких роботах, селити разом з кримінальниками – і взагалі перевести на становище найлютіших ворогів, які і в таборі спираються на авторитет Й. Сталіна. Мемуари О. Волкова підтверджують, що ні про яке правосуддя не може бути й мови, коли владою запускається на повний хід м'ясорубка, якої ще не знала історія нового часу.

Вагоме місце серед творів художньої літератури, які відіграли чималу роль у розкритті правди про масові репресії, належить праці О. Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ». Автор «Архіпелагу» детально висвітлює репресії 1937-1938 рр., вважаючи ці чистки не стихійними, а ретельно спланованими особисто Й. Сталіним. Саме за безпосередньої участі «вождя» здійснювався перманентний наступ на різні верстви населення, більшу частину яких склали звичайні селяни – «шпигуни», «злісні агітатори» та «терористи» для «вождя». О. Солженіцин не надає процесу масових репресій елітарного забарвлення. Також, автор звертає увагу на особливий статус «блатних» ув'язнених і потурання ним з боку керівників різних рангів, а це свідчить, що влада готова була співпрацювати з ними задля боротьби проти «політичних в'язнів», які були особливо небезпечними для Й. Сталіна. Тож, праця О. Солженіцина доводить, що терор – явище не випадкове у сталінському СРСР.

Ще одна художня праця – роман «Діти Арбату» А. Рибакіна, розкриває механізм тоталітарної влади та власне бачення автором репресій часів Великого терору 1937-1938 рр. А. Рибакін зазначає, що після вбивства С. Кірова у СРСР починається велика чистка, слідство поставлено на конвеєр, масово арештовують людей, направляють у табори та засуджують до розстрілу тисячами. Однак, стосовно участі у репресивних операціях простих людей, письменник обмежується думками, що «всюди суди, масові розстріли». А. Рибакін впевнений, що у часи Великого терору надалі укріплювалася диктатура верховного керівника, який позбавлявся найменшої загрози його одноосібній владі.

Таким чином, за часів хрущовської «відлиги» спостерігаємо жорстке панування цензури та замовчування теми масових репресій у літературній творчості. Поява будь-якої інформації про сталінський терор у джерелах для широкого загалу суперечила б накресленій лінії партії щодо розвінчання культу особи, а тому О. Солженіцину не дозволили видати на теренах СРСР «Архіпелаг ГУЛАГ», що ставив правдивий діагноз радянській владі.

Лише за доби «перебудови» радянське суспільство почало знайомитися з проблематикою сталінських репресій. Мемуари жертв терору, а також художня література, в якій висвітлювалися репресії проти «ворогів народу», детально розкривають особливості функціонування радянського карального апарату. Проте радянська мемуарна та художня література формувала у суспільства враження про елітарний характер терору – спрямованість виключно проти партійно-радянської та військової еліти. І лише у творах О. Солженіцина зазначалося, що більшість людей, які потрапили під гніт репресій, були звичайними селянами.

Зміни в політиці держави часів «перебудови» відображають і зміни в інформаційному наповненні публікацій того часу, що було викликано формуванням попиту на розкриття справжньої політики сталінізму.

РИМСЬКО-ІРАНСЬКІ ВІДНОСИНИ У СЕРЕДИНІ VI СТ. ТА МИРНА УГОДА 562 РОКУ

Володимир Кузовков, Давід Чежия

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: kusovkov@ukr.net

На межі давнини та середньовіччя роль великих державами у Західній Євразії відігравали Римська імперія та Іранська держава Сасанідів. Їх взаємодія визначала сутність міжнародних відносин у регіоні. Важливий етап римсько-іранських відносин пов'язаний з правлінням імператора Юстиніана I (527-565) та шаха Хосрова I Ануширвана (532-579). Обидва правителя неодноразово вступали у двобій за вплив на Близькому Сході. Підсумком їх суперництва стала мирна угода 562 р., укладена на 50 років і покликана врегулювати всі спірні питання між обома сторонами.

Обставини укладання договору 562 р. і зміст його статей, що дійшли до нас, викладенні у праці пізньоримського історика Менандра Протиктора, викликали різні трактування в історіографії. Традиція критичного ставлення до методів дипломатії Юстиніана I походить своїм корінням до «Тайної історії» Прокопія Кесарійського. Останній особливо негативно відносився до грошових субсидій і контрибуцій, які імперія часто сплачувала сусідам. Певною мірою з ним погоджувались і його продовжувачі – Агафій і Менандр. У дипломатії та зовнішній політиці парадигма, опозиційна тій, яку сповідував Юстиніан I, перемогла за правління його наступника Юстина II. Однак чи настільки дипломатія Юстиніана I була безперспективна та шкідлива для імперії?

Відносини між Римською імперією й Іраном мають тривалу історію, багату як тривалими війнами, так і періодами миру та співробітництва. III-IV ст. наповнені запеклими битвами, змінились V ст., коли обидві держави більшою мірою були зайняті стримуванням нападів варварських народів, які погрожували їх кордонам. Нова фаза протистояння розпочалась у правління імператора Анастасія (491-518) та шаха Кавада (488-496, 499-531). Війна 502-506 рр. довела слабкість римських кордонів, які укріпили побудовою нової фортеці Дара. Незадоволення шаха Кавада намагались стримувати переговорами. Важливим елементом римської дипломатії знов стають грошові виплати, або субсидії Ірану.

І Юстиніан I, і Хосров I прийшли до влади під час чергового римсько-іранського конфлікту – війни 526-532 рр. Військові дії, що розгорнулись на декількох театрах від Кавказу до Месопотамії, закінчились Вічним миром – міждержавним договором, покликаним розв'язати всі проблеми двосторонніх відносин на тривалий час.

Юстиніан I розпочинає реалізовувати проект відновлення Римської імперії на Заході і намагається стримувати Іран від зазіхань на свої східні кордони, використовуючи дипломатичні заходи. Відновлення римської влади у Північній Африці й Італії викликали стурбованість з боку Ірану, а спроби римських дипломатів загравати з арабами та кочовиками степів Східної Європи роздратували шаха Хосрова I й у 540 р. він розпочав війну проти Римської імперії, що продовжувалася до укладання миру у 562 р.

Вже після перших військових кампаній обидві ворогуючі сторони намагались розпочати мирні переговори. Ведення війни для римлян ускладнювала наявність незавершених збройних конфліктів на Заході. Вже у 545 р. римляни і перси припинили війну у Сирії, однак у Закавказзі вона продовжувалася ще понад десять років. Обидві сторони намагались утримати контроль над Лазікою (сучасна Західна Грузія). Після перших успіхів перси уступили контроль над цією областю римлянам й у 557 р. обидві сторони припинили військові дії у регіоні, що призвело до встановлення фактичного перемир'я.

До 561 р. військові дії не відновлялись і сторони перейшли до мирних переговорів. Посли з'їхались між Дарою та Нісібісом. Обидві сторони представляли досвідчені дипломати. Римський посол патрицій Петро мав досвід посланця до Остготського королівства в Італії. Він був автором праць з дипломатичної історії Римської імперії та управління державою, які дійшли в уривках. Персидську сторону представляв Іздігуна (Язд-Гушнасп Зиг), який протягом 540-550-х років неодноразово керував іранськими військами та вів переговори з римлянами від імені шаха.

Ключовими питаннями, які оговорювали послы, стали грошові виплати і термін дії угоди. Іранські дипломати вимагали вічного миру з щорічними виплатами римлянами грошових субсидій, при цьому хотіли отримати суму за перші п'ятдесят років уперед. Римляни не бажали сплачувати гроші й хотіли укласти договір не на тривалий термін. Таким чином, Хосров висловлював готовність до тривалого мирного врегулювання на Сході, запорукою чого бачив грошові субсидії. Юстиніан I вважав за необхідне залишити можливість передивитись умови договору у найближчому майбутньому.

Дискусії стосовно умов закінчились домовленістю про укладання миру на п'ятдесят років за умов сплати римлянами тридцяти тисяч солідів щорічно. Суму за перші сім років перси повинні були отримати одразу, а за наступні три роки – також наперед після завершення перших семи років. Надалі ж платежі повинні були поступати щорічно. Додатково оговорювалось мирне врегулювання вздовж усього римсько-іранського кордону і належність Лазіки до Римської імперії. Остаточні умови відображали важливість для римлян недопущення іранців до узбережжя Чорного моря, що надавало їм можливості, у перспективі, погрожувати Константинополю водними шляхами. Саме контроль над Лазікою можна вважати одною з основних цілей римської дипломатії у регіоні.

Укладені умови пройшли попередню ратифікацію з боку імператора і шаха. Додатково оговорювався титул шаха, в якому підтверджувалося його «братерство», тобто рівність по відно-

шенню до Юстиніана I. Після цього дипломати змогли перейти до складання статей мирної угоди.

Текст договору, узгоджений послами Петром та Іздігуном, складався з 13 статей, які регулювали строки дії угоди, порядок улагодження прикордонних спорів, ведення торгівлі та збирання мит. Дискусійним залишилося питання про приналежність Суанії (Сванетії) та про сплату римлянами подарунків арабському князю ал-Мунзіру III. Римляни претендували на Суанію, оскільки вважали її васально залежною від Лазіки. Можливим мотивом римських вимог також можна вважати розташування цієї області на шляху до аланів, з якими константинопольські дипломати намагалися підтримувати прямі зв'язки. Однак Хосров відмовився визнати римський суверенітет над Суанією, а римляни не стали сплачувати постійні подарунки ал-Мунзіру III.

Таким чином, мирна угода 562 р. урегулювали відносини між Римською імперією та Іраном, ставши підсумком політики імператора Юстиніана I та шаха Хосрова I на Близькому Сході. Римська дипломатія змогла відстояти позиції у регіоні на той час, основні збройні сили римлян були зайняті на Заході, реалізуючи проект відновлення імперії. Ірану вдалось отримати грошові субсидії, які підтверджували готовність римлян зберігати тривалий мир у регіоні.

РОЛЬ ДУАЙТА ЕЙЗЕНХАУЕРА В ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Маргарита Лимар

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, викладач
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: rita25lymar@gmail.com

Після завершення Другої світової війни Сполученим Штатам вдалося не лише закріпити власні збройні сили на «великій шахівниці», але й залучити європейських партнерів до створення єдиної оборонної системи – НАТО. Створенню Альянсу, безумовно, сприяв й страх європейців через радянську загрозу. На протигагу Вашингтонському впливу могли б постати традиційні потуги Західної Європи. Проте, Велика Британія була не у змозі очолити «Старий світ» через війну в Кореї, Франція виявилася непідходящим кандидатом на роль центру інтеграційних процесів, а Німеччина не відіграла суттєвої ролі у міжнародних відносинах на період поствоєнного відновлення. Економічне відродження було єдиним шляхом до виходу з кризи, тож Європейське Співтовариство зосередило свої зусилля на формуванні міцного економічного союзу, починаючи з середини ХХ ст.

Подальші тенденції у трансатлантичних відносинах пов'язані з позицією американського президента Д. Ейзенхауера – першого головнокомандувача військ НАТО в Європі. З перших днів президенства Д. Ейзенхауер підтвердив курс Вашингтона на опіку справами Європи, що включало протистояння комуністичній загрозі. У першому зверненні до Конгресу в якості 34-го президента США, Д. Ейзенхауер поклав на «агресивний комунізм» відповідальність за дестабілізацію міжнародної ситуації у післявоєнний період і виголосив зовнішньополітичний пріоритет об'єднання Європи зсередини, визнавши той факт, що оборонна міць союзників значно зросла від «джунглів Індокитаю та Малайї до північних берегів Європи». Відповідно, роль США полягала у всеосяжній підтримці європейських лідерів, національних економік і наднаціональних силових структур.

16 квітня 1953 р. президент Д. Ейзенхауер у своїй промові «Шанс для миру» підтвердив курс на подальше зближення з європейськими союзниками і зазначив, що у баченні радянського уряду «безпека у світі мала бути віднайдена не у взаємній довірі та взаємодопомозі, але у силі: величезній армії, підривній діяльності, пануванні сусідніх націй». У зв'язку з цим, Сполучені Штати зосередили увагу на реорганізації та зміцненні власних збройних сил на чолі з міністром оборони Ч. Уілсоном. 30 жовтня 1953 р. президент Д. Ейзенхауер офіційно затвердив під грифом «цілком таємно» документ Ради національної безпеки США № 162/2 (NSC 162/2), в якому зазначалося, що ядерний арсенал США повинен підтримуватися та розширюватися для відповіді комуністичній загрозі. Даний документ отримав назву «Новий погляд» («New Look»), а пізніше, 12 січня 1954 р. його модифіковані положення було виголошено держсекретарем Дж. Ф. Даллесом у так званій «Доктрині масованої відплати», яка передбачала можливість превентивного (ядерного) удару по країнах соціалістичного блоку.

Доповненням до «Нового погляду» та «Доктрини масованої відплати» стала «Доктрина Ей-

зенхауера», оприлюднена Президентом США у черговому посланні до Конгресу 5 січня 1957 р. Відтепер, кожна країна мала змогу звернутися до Сполучених Штатів по допомогу у разі військової агресії з боку іншої держави. Доктрина базувалася на ідеї про збереження для США статус-кво в Європі на зміну Великій Британії і не передбачала жорсткого втручання у політику інших країн, окрім потреби їх захисту від комуністичної загрози.

Оскільки сильна Європа була єдиним можливим союзником Америки, Німеччина також мала долучитися до перетворень на європейському геополітичному просторі. Тому, ще у 1951 р. Верховний головнокомандувач Союзних військ в Європі Д. Ейзенхауер здійснив дипломатичні візити до 11 європейських столиць. З його точки зору, ядром майбутньої наднації могли стати члени НАТО, до яких мали приєднатися Швеція, Греція, Іспанія й Югославія, разом утворивши «Сполучені Штати Європи». Спільна конституція, як і закони окремих держав, забезпечували б дотримання прав людини, врегульовували політичні й економічні питання, усували непорозуміння між соціалістичними (такими як Швеція) та капіталістичними (Німеччина) державами. З цією метою, у грудні 1951 р. Д. Ейзенхауер у переговорах з Прем'єр-міністром Франції Р. Плевеном наполягав на організації спільної офіційної конституційної наради європейських членів НАТО з метою «розгляду шляхів та засобів досягнення більш тісної єдності» для створення європейської армії, ідею якої Р. Плевен підтримував, але так і не відповів на звернення Д. Ейзенхауера.

Аналогічну політику переконання Д. Ейзенхауер проводив і під час візиту до Великої Британії. 3 липня 1951 р. генерал виступив з важливою промовою в Англомовному союзі у Гросвенор-хаус на Парк-Лейн, окресливши досить оптимістичні перспективи, які зводилися до наступного: «...об'єднання дозволить Європі створити надійну систему безпеки і в той же час відкриє шлях до подальшого вдосконалення людських відносин, характерних для західної цивілізації. Об'єднані ферми і фабрики Франції і Бельгії, металургійні заводи Німеччини, огрядні пасовища Голландії та Данії, вправні ремісники Італії будуть творити чудеса на загальне благо». Це був фактичний заклик до створення «Сполучених Штатів Європи», який тодішній лідер опозиції У. Черчіль визнав як одну з кращих промов, виголошених американцями.

Обійнявши посаду президента США у 1953 р., Д. Ейзенхауер не залишив переконання стосовно того, що об'єднання Європи відповідає національним інтересам Америки. Він відібрав фахівців з питань Європи, серед яких провідним був державний секретар Дж. Даллес (друг Ж. Моне), який у 1919 р. входив до складу американської делегації на Версальській мирній конференції. У своєму «Посланні про становище країни» президент акцентував увагу на доцільності створення «більш тісно інтегрованої економічної і політичної системи в Європі», що фактично сприяло інтеграції ФРН. Разом із тим, США намагалися зберігати розумний баланс між підтримкою європейських держав та захистом власних інтересів. Франція була однією з держав, політику якої Д. Ейзенхауер намагався тримати під контролем. Зацікавленість США у Франції як складової НАТО та оцінка її потенційної ролі у європейських інтеграційних процесах змусили Д. Ейзенхауера збільшити пряму військову підтримку Франції, зважаючи на її втрати у В'єтнамі та скрутну ситуацію в Індокитаї.

Можливість одностороннього вирашного «партнерства» для Європи викликала незадоволення США та спонукала до перегляду раціональності використання власних ресурсів. Оскільки гонка озброєнь могла призвести до послаблення Сполучених Штатів, було прийнято рішення про необхідність покращення відносин з СРСР, який визнав ФРН, відмовився від територіальних претензій до Фінляндії та вивів війська з Австрії. Окрім того, було розпущено Комінформ. Так, уряд США зміг приділити увагу проблемам національної безпеки, центральним аспектом яких став європейський вектор у зовнішній політиці. Однак, покращення відносин з СРСР мало більш формальний характер. Про це свідчить один з численних епізодів таємних листувань між трансатлантичними партнерами за адміністрації Д. Ейзенхауера. Зокрема, у «Проекті трьохсторонньої відповіді на радянську ноту від 31 березня 1954 р.» Сполучені Штати не лише підкресливали актуальність конфронтації з СРСР, але й свою єдність з Європейським співтовариством.

Підхід США до розбудови американсько-європейських відносин характеризувався дуалістичністю. Жодні інтеграційні процеси не мали контекстуально виходити з-під контролю Вашингтону. Ідея Р. Плевена про створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС), яке б об'єднувало армії Італії, Франції, ФРН і країн Бенілюксу, була прийнятною для США у разі його тісної кооперації з НАТО, оскільки вони розраховували на підпорядкування об'єднаної європейської армії командуванню Вашингтону. Серед причин контролю були наміри США покласти

край дестабілізуючому конфлікту між Францією та Німеччиною (долучивши останню до колективної системи безпеки), згуртувати Європу на протигагу СРСР і реконфігурувати власні оборонні стратегії та пріоритети. Проте, французькому уряду не подобалася ідея об'єднати власні війська з німецькими.

Уникаючи загострення ситуації із Францією, США зосередилися на зміцненні відносин з іншим гравцем, – Великою Британією, – основою яких з 1958 р. стало ядерне співробітництво. Саме у цьому році було укладено «Угоду про співпрацю з питань використання атомної енергії з метою спільної оборони» («Agreement for Co-operation on the Uses of Atomic Energy for Mutual Defence Purposes»). Для Сполучених Штатів атомна енергетика стала одним зі стовпів у системі європейської безпеки ще у 1954 р., про що свідчить лист Д. Ейзенхауера до Голови Спільного комітету з атомної енергії, щодо «Угоди про співробітництво з НАТО з питань атомної інформації». Зі слів Д. Ейзенхауера, США як і країни Європи дали згоду на передачу інформації про атомні розробки та потенціали до підконтрольних НАТО відомств. Зважаючи на домовленості США та Великої Британії, Франція отримала додатковий привід до реалізації власного оборонного потенціалу на користь майбутньої військової незалежності.

Що ж до Німеччини, то Вашингтон розглядав можливість її одностороннього переозброєння, оскільки військова самостійність Німеччини була її правом як незалежної держави. Врешті, США та Велика Британія дійшли згоди щодо німецького питання й у 1955 р. ФРН стала членом НАТО. Рішення щодо Німеччини було прийняте ще на Конференції дев'яти держав («Nine-Power Conference») 1954 р. Заключний Акт конференції окрім іншого передбачав припинення окупаційного режиму в ФРН, зміцнення Організації Брюссельського договору шляхом запрошення до неї Італії та ФРН, і рекомендації НАТО запросити ФРН до членства.

Вступ Німеччини до Альянсу можна вважати однією з дипломатичних перемог Д. Ейзенхауера, який вірив у дієвість міжнародної співпраці заради вирішення політичних та економічних питань та доцільність створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Проте, подальший прихід до влади в США демократів не дав можливості республіканцям продовжити свій курс.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИСТВА ТА ВЛАДА: ЕВОЛЮЦІЯ ВЗАЄМВІДНОСИН (1861-1917 рр.)

Майя Лисенко

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, доцент
Україна, 61002, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17
e-mail: m.s.Lysenko@ukr.net

На сучасному етапі переосмислюються проблеми, пов'язані з діяльністю громадських організацій українських губерній Російської імперії. Перш за все їх внесок у суспільно-політичне та соціально-економічне життя держави. Дискусійною представляється дослідницька проблема взаємовідносин влади з сільськогосподарськими товариствами (далі СГТ). Становлення і розвиток системи СГТ стало відповіддю на виклик часу, було ініційовано об'єктивними потребами модернізації традиційного аграрного ладу, розвитку товарно-грошових відносин у країні. Заснування аграрних товариств стало результатом усвідомлення місцевою громадськістю необхідності раціоналізації й інтенсифікації сільського господарства та його окремих галузей.

Хронологічні межі дослідження охоплюють етап з 1861 по 1917 рр., а територіальні – українські губернії Російської імперії визначеного періоду.

Діяльність СГТ знаходиться на стику історії громадських організацій та аграрної. У зв'язку з цим їх історія привертала увагу фахівців різних галузей наукового знання. Деякі аспекти діяльності СГТ вивчалися у дореволюційних, радянських і сучасних дослідженнях.

Мета дослідження: вивчити характер взаємодії СГТ з органами державної влади, визначити їх місце і роль у громадському житті українських губерній. Автор не аналізує проблему взаємовідносин СГТ із земствами.

СГТ були громадськими об'єднаннями. Першими СГТ стали Вільне Економічне Товариство у Санкт-Петербурзі (ВЕТ, 1765 р.) і Московське товариство сільського господарства (1818 р.), що носили звання імператорських і поширювали свою діяльність на всю державу. В українських губерніях було засновано Імператорське Товариство сільського господарства Південної Росії в

Одесі (1828 р.). Довгий час воно було єдиним в регіоні. Тільки у пореформений період з'являються такі губернські СГТ, як Київське СГТ і сільськогосподарської промисловості, Полтавське та Харківське. Паралельно в Україні функціонували філії загальноросійських СГТ, особливо на Правобережній Україні, де земства заснували пізніше. Всі СГТ умовно поділялися на загальні і спеціальні. Згодом чисельність СГТ збільшилась за рахунок повітових, волосних і місцевих (селянських). Цей процес тривав до початку I Світової війни. Після подій 1917 року СГТ поступово закривалися. Частина з них була перетворена у кооперативні чи вузькоспеціалізовані (наприклад, ощадно-позичкові). Деякі СГТ відродилися у період НЕПу.

Заснування та діяльність регіональних СГТ, підкоряючись у цілому загальноросійській логіці та схемі розвитку, мало у той же час свою специфіку. Найбільшою мірою ця теза стосується губерній Правобережної України. Вивчення джерел показало, що СГТ були викликані до життя не тільки потребою у них громадськості, а саме – прогресивно налаштованих поміщиків, а й урядовою ініціативою. СГТ формувалися в умовах державного протекціонізму, приватної ініціативи, громадської активності основної маси поміщиків губерній. Однак перші десятиліття ефективність їх діяльності не завжди була високою.

Організація СГТ стала наслідком модернізації соціальної, економічної та політичної сфер життя, здійснення переходу від аграрного до індустріального суспільства, в умовах якого сільське господарство перестало бути для населення тільки засобом до існування. Нові реалії соціально-економічного розвитку зумовили зростаючу суспільну потребу в отриманні більшого прибутку від ведення сільського господарства, у покращенні агротехніки, раціоналізації усіх сфер даної галузі.

Стосунки СГТ із владою ускладнювалися частими реорганізаціями відомства, якому вони підпорядковувались [Міністерство Землеробства відносилось до відомства, що поступово майже повністю змінило свої завдання і функції. Воно виникло як Міністерство Державного майна з управління державними селянами. Після селянської реформи втратило значну частину своїх колишніх функцій, що призвело до спрощення його структури. У той же час на перший план вийшли такі функції міністерства, як заохочення сільського господарства, поширення сільськогосподарських знань, завідування казенними лісами та надрами, а також керівництво СГТ. Майже весь досліджуваний період СГТ підпорядковувались Департаменту Землеробства

Процес наступної реорганізації Міністерства був прискорений голодом 1891 р. У 1894 р. було створене оновлене Міністерство Землеробства і державного майна. Нове (а, точніше, реформоване старе) відомство прагнуло активно включатися у процес реформування економіки українських губерній. Але об'єктивні складності, що виражалися у нестачі коштів для фінансування сільського господарства, а також такий суб'єктивний фактор, як організаторські здібності міністра землеробства та державного майна О.С. Єрмолова, мали значення для ефективності роботи міністерства. Важливим став вплив на державну політику, в тому числі у розвитку аграрної галузі і впорядкування земельних відносин в українському селі.

Необхідність проведення столипінської реформи породила докорінне перетворення відомства. У результаті на перший план вийшло землевпорядкування селян, але при цьому нове відомство стало нижче за статусом. Воно отримало назву Головного управління. Однак насправді роль Головного управління землеустрою та землеробства (і, відповідно, його керівника) як в уряді, так і в державній політиці у цілому була однією з провідних. Не випадково на чолі цього відомства довгий час стояв такий видатний державний діяч, як О.В. Кривошеїн. Перейменування Державного управління землеустрою та землеробства у Міністерство Землеробства у 1915 році (підготовлюваного ще кількома роками раніше) носило скоріше формальний характер.

Кожне перетворення відомства та Департаменту Землеробства супроводжувалось змінами структури центральних установ. До складу Міністерства Державного майна двічі (з 1848 по 1856 рр. і з 1874 по 1881 рр.) входило Головне управління Державного кіннозаводства, що з 1881 року остаточно оформилося як самостійне відомство. Поряд з окремими департаментами і відділами до Міністерства Землеробства відносились комітети та комісії при міністерстві, а також окремі регіональні установи (Управління поселеннями, експедиція по осушенню боліт півдня Росії і т.п.). Вони були підвідомчі центральним установам Міністерства Землеробства.

Процес становлення СГТ проходив під знаком державного протекціонізму. Уряд опікувався аграрними та просвітницькими починаннями цих організацій. Урядовці прагнули представити СГТ як частину Державної програми з розвитку сільського господарства країни. Так, ще у 1851 р. Міністерство Державних маєтностей запропонувало СГТ «доставляти відомості про потреби сільського господарства у різних місцевостях».

Зв'язки СГТ з державними структурами зміцнювалися завдяки існуючому праву подання до Міністерства Землеробства своїх клопотань і пропозицій. Українські аграрні об'єднання відповідали на запити «Про види на врожай», що надходили на їх адресу. Уряд і Департамент Землеробства приділяли особливу увагу таким заходам. Громадські діячі надавали цій роботі великого значення. У ході їх проведення обговорювали не тільки місцеві господарські, а й загальнодержавні проблеми. Міністерство зверталось по допомогу до СГТ також при зборі поточних сільськогосподарських відомостей і статистичних даних, дослідженні окремих галузей аграрного виробництва. Контакти були постійними та взаємовигідними. Знаючи про важке становищі аграрної сфери, громадські діячі вважали за краще не критикувати політику уряду.

Рубіжний етап у розвитку СГТ припав на 1890-і рр. Тоді відбувалися відчутні зрушення в менталітеті землеробського населення регіону, в їх відношенні до технічних та технологічних удосконалень. Інтерес до раціоналізаторської роботи та сільськогосподарської освіти охопив тоді і певний відсоток селян. Які, наочно переконавшись у різниці між своїми врожаєм та врожаєм сусідів землевласників-новаторів, стали застосовувати нововведення. Все це сприяло зростанню числа СГТ й активізації їх діяльності.

Неврожай 1891 р. і викликаний ним голод у черговий раз підкреслив проблеми аграрної сфери та зажадав від уряду негайних заходів по подоланню кризи.

У 1890-ті рр. уряд здійснив спробу зробити СГТ частиною державного апарату, а конкретно регіональними органами Міністерства Землеробства. Ця ідея поділялася частиною діячів СГТ. Вони були помічниками держави в її реформаторських ініціативах. СГТ дозволяли вирішувати одну з головних проблем модернізації: здійснювали синтез західноєвропейських новацій з національними традиціями господарювання. СГТ відводилася важлива роль в урядових програмах модернізації аграрної сфери, що розроблялися у досліджуваний період. Їх представники були включені до складу губернських і повітових комітетів про потреби сільськогосподарської промисловості, утворених у 1902 р. у межах Особливої наради С.Ю. Вітте. Діяльність СГТ отримала позитивну оцінку держави.

Революція 1905 р. показала, зокрема, що можливості міністерського управління сільським господарством дуже обмежені в умовах аграрної кризи. Політизація, що охопила громадськість у революційні роки, позначалася і на діяльності СГТ українських губерній. Наприклад, Полтавського СГТ, коли проведення зборів не відповідали порядку денному. На рубежі XIX-XX ст. почалася роздаватися критика на адресу внутрішньої політики держави (передусім аграрної). Активно обговорювалася низка поточних питань. Дискусія розгорнулася навколо економічної політики царського уряду. Поміщики дорікали чиновникам у надмірному захопленні промисловості та недостатній увазі до сільського господарства. Певне покращення у стосунках громадських організацій і держави намітилося після початку Першої світової війни.

Таким чином, у ході дослідження з'ясовано, що СГТ були лояльними до існуючого ладу. Вони вірили у силу держави та залучення державної допомоги для вирішення своїх задач. Керівництво СГТ налагоджувало конструктивні відносини з місцевою та центральною адміністрацією. Їх ініціативи отримували організаційну та фінансову підтримку державних структур. Метою СГТ став пошук середнього шляху, альтернативного бюрократичному та революційному у вирішенні аграрної проблеми. Тому навіть у періоди зростання в суспільстві політичного протиріччя даних організацій з владою не носили принципового та затяжного характеру.

ФЕНОМЕН ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ У ТЕОРІЯХ ВІЙН ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ

Марія Місяць

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
магістрант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: misiats.m@gmail.com

У XXI ст. наша держава зіткнулася з безпрецедентним актом гібридної агресії з боку свого північного сусіда – Російської Федерації. На першому етапі політична еліта, служби безпеки та населення виявилось неготовими до масованої атаки у військовій, економічній та інформаційній сферах. Отже, актуальність даного дослідження визначається рядом зовнішньополітичних

чинників, головними з яких, на думку автора, є небезпечне поширення гібридних конфліктів і необхідність вироблення ефективної стратегії протидії таким загрозам для України.

Метою даної розвідки є з'ясування сутності та головних ознак гібридної війни як одного з типів війн четвертого покоління.

Традиційно у воєнній теорії застосовують низку специфічних критеріїв типізації воєнного конфлікту, які уможливають врахування всіх його основних аспектів. Найбільш розробленою у сучасній військовій науці є теорія звичайної, або конвенційної (*conventional*), війни. Її можна охарактеризувати як війну звичайними озброєннями звичайними методами, що ведеться державами з використанням регулярних військ. Така війна складається з операцій, які, у свою чергу, включають битви та бої наступального або оборонного характеру.

У рамках теорії звичайних війн у 1980-ті роки почали формуватися уявлення про їх покоління. *Перше* покоління війн асоціюється з масованим використанням гладкоствольної зброї у статичних, неманеврених битвах, апофеозом яких були наполеонівські війни. *Друге* покоління пов'язане з появою нарізної зброї та можливостями стратегічних перекидань військ за допомогою залізниці. Використання зброї та людської сили залишалося масованим. Прикладом є Перша світова війна. *Третє* покоління пов'язане з появою важкої бронетехніки, яка дозволяла здійснювати глибокі тактичні й оперативні маневри, які іноді вели до перемоги у блискавичній війні (*Blitzkrieg*). Прикладом є Друга світова війна.

Згідно з теорією поколінь війн, два перших вважаються лінійними війнами, оскільки у них боротьба ведеться через пряме зіткнення бойових порядків, або ліній. З третього покоління можна говорити про нелінійну війну, в якій перевага досягається через маневр, тактичну й оперативну майстерність використання військових інструментів. У цьому розумінні всі сучасні війни нелінійні.

Війни *четвертого* покоління військові теоретики уявляють як певною мірою футуристичний феномен, в якому провідну роль відіграють проривні технічні інновації, такі як високоефективна зброя спрямованої дії (лазери, електромагнітні гармати і т.п.), дистанційно керовані пристрої та роботи, комп'ютеризовані мережі зв'язку, інформації та спостереження.

Характер сучасних і майбутніх війн напряму визначається тенденціями розвитку форм і способів ведення збройної боротьби. Серед них варто відзначити:

1) зростання значення стратегічного неядерного стримування супротивника шляхом масового оснащення військ новітніми засобами збройної боротьби для ведення неядерних, неконтактних (дистанційних) бойових дій;

2) підвищення ролі динамічності та маневреності у діях військ на розрізаних напрямках з широким застосуванням сил швидкого реагування, аеромобільних військ і військ спеціального призначення;

3) розширення простору та масштабів збройної боротьби, перенесення бойових дій із землі і поверхні морів у повітря, під воду та у космос. Одночасне вогневе та електронне ураження військ, об'єктів тилу, економіки, комунікацій на всій території супротивника;

4) зростання ролі протиборства в інформаційній сфері та використання новітніх інформаційних технологій;

5) боротьба з міжнародним тероризмом, створення експедиційних сил для проведення миротворчих і антитерористичних операцій.

Технології, як передбачалось, мали кардинально змінити форми та методи ведення війни. У чистому вигляді прикладів таких війн досі не існує. Однак під загальною «шапкою» назви війн четвертого покоління зрештою виникла ціла низка більш прикладних теорій, зокрема, теорії мережево-центричної війни та гібридної війни.

Концепція мережево-центричної війни (*network-centric warfare*) є суто американською. Вона пов'язана з так званою революцією у військових справах (*Revolution in Military Affairs, RMA*) після операції США у Перській затоці у 1991 р. Ідея мережево-центричної війни полягає у досягненні максимальної адаптивності дій військ завдяки майже тотальному застосуванню інформаційних технологій, які розповсюджуються до рівня окремих бойових одиниць. У такій війні окремі підрозділи здатні діяти автономно і, водночас, узгоджено в єдиній системі для досягнення спільної мети перемоги.

Відтак, з'явилися такі поняття як «*hybrid warfare*» – гібридна війна. Цей термін має на меті дати визначення новим явищам і феноменам ХХІ ст. Слід наголосити, що розробка теоретичного підґрунтя (чи осмислення) ще у процесі, принаймні, в Україні. Тож цілком логічним видається

ся зробити спробу визначити сутність гібридного протистояння та його складові. Гібридна війна була описана полковником російського Генерального штабу Є.Е. Месснером ще у 60-х рр. минулого сторіччя як «Мятежевойна» (його книга «Заколот – ім'я третьої всесвітньої», видана у Буенос-Айресі у 1960 році). Зокрема, за його визначенням, гібридна війна є сучасною версією та формою війни як збройної боротьби. Стилем сучасної війни є «гуманістичне» винищення, коли, наприклад, економічна блокада Німеччини, ядерне бомбардування Хіросіми та Нагасакі вбиває половину, або все мирне населення.

Термін *hybrid warfare* з'явився у військовому середовищі США, конкретно – у Корпусі морської піхоти. У відкритій літературі появу цього терміна можна простежити до 1998 р., коли Р. Волкер визначив його як перетинання звичайної війни зі спеціальними операціями. Ф. Хоффман, консультант міністерства ВМФ США, один із авторів концепції «гібридної війни», наголошує, що кожній епосі властиві свої специфічні форми війни. Загалом сучасна епоха, на його думку, характеризується процесами гібридизації, у тому числі й у військовій сфері. Традиційні форми війни змішуються з діяльністю організованої злочинності, іррегулярними конфліктами і тероризмом. Для характеристики цієї нової реальності він пропонує застосовувати поняття «гібридної війни», яке нехай і не є суто військовим, але дозволяє оперативню відобразити суть змін у характері сучасної війни.

Ф. Хоффман визначає гібридну війну у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко та гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою, і все для досягнення політичних цілей.

Можна виділити такі основні ознаки гібридної війни:

1) гібридну війну не оголошують: це дає змогу країні-агресору маніпулювати міжнародною думкою, а країні, на яку здійснюється агресія, неможливо адекватно реагувати на загрозу, оскільки юридичної підстави нібито нема (не оголошено військового стану);

2) гібридна війна планується під стратегію інформаційної війни, за якою здійснюється побудова такої зомбі-реальності, за якою противника оголошують «нелюдом», «фашистом», приреченим на знищення;

3) метою гібридної війни є не стільки завоювання як таке, скільки створення хаосу, безперервного конфлікту, постійне генерування провокацій, умов, непридатних для життя, руйнування інфраструктури;

4) використовуються постановочні воєнні дії, виконувані акторами, призначені для зйомок картинок для показу в ЗМІ;

5) сутністю гібридної війни є *ідентоцид*, тобто знищення національно-державної громадянської ідентичності країни-суперника.

Отже, гібридну війну можна у найзагальніших рисах визначити як сукупність заздалегідь підготовлених та оперативню реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. До складових гібридної війни належать традиційні та нестандартні загрози, а саме, тероризм, підіривні дії, коли використовуються новітні чи нешаблонні технології для протидії перевазі супротивника у військовій силі.

ЯРЛИКИ ЗОЛотоОрдинських і Кримських Ханів Литовським Князям

Владислав Мирун

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, магістр історії та археології
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: mirun21@outlook.com

У період загального ослаблення ординської присутності на Русі складається найбільш розвинений комплекс литовсько-ординських відносин: повсюдно зникають баскаки й інші ординські адміністратори-резиденти, припиняються страти князів в Орді, все частіше ординські посольства привозять ярлики, і частіше, вони носять характер затвердження князів, що вже зайняли престол.

Ярлик Тохтамиша, що передавав Русь Вітовту з усіма данями, часто розглядається як припинення ординського сюзеренітету над західноруськими землями. Однак його наступні підтвер-

дження (зі змінами та розширеннями) кримськими ханами аж до 1560 р. скоріше свідчить про нього як про ленне пожалування з імунними правами. Зокрема, про чернігівські землі, що згадуються у всіх ярликах, ще у 1515 р. Менглі-Гірей пише: «Область наша до нас тягне – Брянськ, Стародуб, Почап, Рилеск, Путивль, Карачев, Радогощ – ті писані вісім міст з старовини наші були».

Перший ярлик, що дарував руські землі Литві та дійшов до нас це ярлик кримського хана Хаджі-Гірея 1461 р., наступні ярлики значною мірою його дублюють.

За формою це ханський указ, що починається з формули «слово моє», і звернений до татарських емірів і населення Русі (у російському перекладі ярлика 1506-1507 р.: «Князям и всим людем, бояром, митрополитом, попом, ченцем, и всим чорным людем и всему посполству»).

У преамбулі ярликів повідомляється, що хан Хаджі-Гірей, а раніше його старший брат, «на спітнілих (змилених) конях» у Литві у князя Вітовта гостювали та були прийняті з великою честью за що й пожалували Київ та інші руські міста. Відповідно, кожен хан на прохання князів відновлює це дарування та вимагає від усіх руських підданих повної покори.

Менглі-Гірей посилається на свого старшого брата, свого батька Хаджі-Гірея і дядьків. У нього ж з'являється посилання на свого предка Тохтамиша, який вже давав ярлики Вітовтові на данину та землі.

З тексту ярликів і грамот кримських ханів, власне кажучи, не випливає, що Тохтамиш давав ярлики, перебуваючи в аналогічному становищі вимушеного гостя у Вітовта. Проте, в історичній традиції утвердилася ця думка і відповідне датування ярлика Тохтамиша 1397 р. Не більше, ніж припущення і те, що цей ярлик звільняв подаровані землі від сплати данини в Орду. Сам комплекс земель, перерахований в ярликах, знаходився у руках Вітовта тільки в самому кінці його правління. Очевидно, цим часом і повинен (у повній відповідності з преамбулою) датуватися вихідний ярлик, що передав литовсько-руському господарю землі з усіма данями.

Однак існування ярлика кінця XIV ст. на руські землі це під сумнів не ставить. Новацією ярлика Тохтамиша могла бути передача всього комплексу земель одній особі – великому князеві литовському, оскільки ярлики могли видаватися і безпосередньо князям. Так у листі 1499 р. Івану III Менглі-Гірей повідомляє, що його батько віддав «людей-данщиків» князю Симеону Київському (Семену Олельковичу).

Цікаво, що в ярликах не згадуються землі, що знаходилися здавна у безпосередньому володінні великих князів, або, навпаки, що зберегли удільний статус і за Вітовта, які однак виплачували у XV ст. данину («татарщину»). Про це свідчать документи з Давид Городка в удільному Поліссі та Свіслочі у Подніпровських волостях. У чималому ступені обійдені увагою ярликів і Верховські князівства, залежність яких від Орди безсумнівна. Цілком ймовірно, що їх князі отримували ярлики самостійно.

У зв'язку з цими міркуваннями звертає на себе увагу ймовірний зв'язок пожалування ярлика Тохтамиша з наступними подіями в ВКЛ.

Ярлик передає Вітовтові «тьми» Київську, Володимирську (Володимиро-Волинську), Луцьку, Подільську землю (тьму Кам'янецьку, Брацлавську та Сокальську), тьми Курську, Яголдаєвську (у колишній Переяславській землі), Смоленський і міста Звенигород і Черкаси (у київському прикордонні), Путивль, Новгород-Сіверський, Глинськ, Рильськ, Брянськ, Стародуб (на Сіверщині), Хачибей (сучасна Одеса), Дашів (сучас. Очаків), Маяк (сучас. Маяки у гирлі Дністра), Баліклей та Ябу-Городок (городища на Південному Бузі).

У цей же час, «за непокору» Вітовт у 1392 р. зводить Федора Любартовича з Волині, на початку 1393 р. зганяє Свидригайла з Вітебська, потім військовим шляхом відбирає Новгород-Сіверський у Корибута, Київ у Володимира Олельковича та Поділля у Коріатовичів. У 1395 р. захоплює Смоленськ. Як показує аналіз, події у Києві та Поділлі датовані 1393 р. у реальності відбувалися 1394 р.

У даній ситуації видається коректним порівняння ярлика Вітовта з ярликом Тохтамиша Василію Дмитровичу 1393 р., що передав йому Нижній Новгород, Муром і Тарусу. Цілком можливо, що обидва ярлика були дані ханом перед вирішальним зіткнення з Тимуром.

У 1398 р. Вітовт відмовився визнавати сюзеренітет Ягайло та був проголошений королем.

У всьому цьому бачиться використання Вітовтом ординської легітимності для реалізації своїх планів відновлення єдиного та незалежного від Польщі Великого князівства Литовського.

Ординська легітимність використовувалася і наступником Вітовта Свидригайлом. У 1431 р. він в обґрунтуванні своїх претензій на Поділля пред'являє польському королю та панам виданий на неї ярлик, і ярликом же обґрунтовує перехід під його владу Одоєвських князів у листі Тевтонському магістру в 1434 р.

В ярлику 1461 р. і наступних згадується, що Великий Новгород передається Литві у вигляді особливої милості за наполегливі проханням. Як відомо, скоро (1470 р.) Литовське князівство спробувало це дарування реалізувати.

Поразка Тохтамиша у війні з Тимуром і втеча його до Вітовта у 1397 р. створює нову ситуацію в ординсько-литовських відносинах, що періодично відновлювалася у XV ст. Цю ситуацію умовно можна позначити як «обопільний сюзеренітет». Литовський господар садить хана на царство, або надає іншу підтримку, той, у свою чергу, дарує йому ярлики на руські землі.

У текстах ханських грамот такі відносини розглядаються як рівноправні, що виражається у формулі звернення до господаря (йому посилаються не ярлики, а грамоти, але панам і князям – ярлики).

Про те, що подібні ярлики з передачею всієї данини та виходів були порожньою формальністю свідчить той факт, що при спадкоємцях Вітовта та Свидригайла, виплата данини, судячи з усього, відновилася. У Поділлі сплата данини фіксується ще у 1405 р. І потім у 1442 р. передбачалася виплата з неї Польщею данини у 200 гривень (в якості «упоминків»). У Київській землі не тільки збиралася данина, але й була відновлена ординська адміністрація. У всякому разі це впливає з листа Менглі-Гірея (1499 р.) Івану III, про те, що при Сеїд Ахмадові у Києві й у київських містах перебували даруги, що збирали ясак з населення: «а которые люди къ нашей Орде из старины ясакъ давали и дараги у нихъ были, те бы люди и ныне къ нашей Орде по старине ясакъ давали, и дараги бы наши у нихъ по старине были, какъ было при Седехмате при царе».

Після поразки Сеїд Ахмада у 1455 р. кримські хани видають імунні ярлики 1461, 1472 рр. і задовольняються упоминками. Але у кінці XV ст. Менглі-Гірей вимагає відновити вихідне положення.

Під безперервним натиском, великий литовський князь Олександр у 1500 р. вирішує відновити сплату данини й обіцяє ханові сплату подушної податі з Київської, Волинської та Подільської землі. Однак вже у 1501 р. було прийнято інше рішення. Податком під назвою «ординщина» було обкладено все міське населення Литви, хану була запропонована фіксована щорічна виплата, як «упоминків» (подарунків хану). Сума її надалі склала 15000 злотих. У 1506 р. з'являється новий ярлик, який підтверджував імунні пожалування. Наступні ярлики були видані у 1540, 1560 рр., проте їх традиційний формуляр вже ніяк не співвідносився ні з питанням про данину, ні з реальним обсягом земель, що знаходилися під владою Литви.

Отже, ординсько-литовські відносини на межі XIV-XV ст. приймають форму класичних ленних відносин: Литва «тримає» Русь від Орди, що неодноразово підтверджувалося в ярликах і грамотах кримських ханів литовським князям протягом XV-XVI ст. Важко сказати, в якій мірі це вплинуло на розвиток внутрішніх литовських інститутів. У всякому разі, подвійна санкція влади литовських князів на руських землях (з боку литовського князя та золотоординського хана) мала місце бути.

РОБІТНИЦТВО ПОВОЄННОЇ УРСР У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ДІАСПОРНОГО ІСТОРИКА І. МАЙСТРЕНКА

Дмитро Нефьодов

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, доктор історичних наук
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: nefyodovdv@gmail.com

Діаспорна наукова громада, що постала у повоєнному світі, являла собою строкату політично й ідеологічно палітру. Паралельна діяльність трьох хвиль еміграції призвела до розмаїття поглядів як на українське минуле, так і на сучасне та майбутнє. Поряд з представниками державницької школи й ультраправих діячів, діяли репрезентанти лівого крила, прихильники соціалістичної демократії на засадах боротьби за державну незалежність. Одним з яскравих представників останнього напрямку є І. Майстренко, ім'я якого незаслужено забуте й досі не повернуте з історичного небуття.

Громадська діяльність у довоєнній радянській Україні, перипетії часів Другої світової та поневір'яння у повоєнних таборах для переміщених осіб привели вченого та науковця до Західної Німеччини. У 1945 р. І. Майстренко став одним з організаторів Української революційно-демократичної партії, з 1946 р. працював редактором друкованого органу партії – журналу «Наша боротьба».

У політичній і громадській діяльності І. Майстренко виступав за створення незалежної Укра-

їнської держави, суспільну власність на засоби виробництва, планове господарювання та побудову безкласового суспільства. У роботі «Більшовицький бонапартизм» І. Майстренко зазначив, що насправді суспільний устрій в СРСР становить не соціалізм, а т. зв. державний капіталізм, який є фактично новим класовим експлуаторським суспільством. Різницею між СРСР і західними капіталістичними державами є те, що вся повнота влади належить партійно-державній і господарській номенклатурі.

Надалі І. Майстренко створив низку монографій, серед яких слід виділити «Кризові процеси в советській економіці», «Национальная политика КПСС в её историческом развитии», «Історія Комуністичної партії України», в яких поєднані риси аналітичних наукових досліджень і загостреної публіцистики. Формуючи план утілення своїх поглядів у життя, дослідник убачав, у першу чергу, необхідність повалення у СРСР системи державного капіталізму та звільнення робітництва.

Перебування науковця на лівих позиціях марксизму відвертало від нього велику кількість діаспорних прихильників ОУН-УПА. Водночас через обвинувачення в українському націоналізмі науковець звільнений з української редакції радіо «Свобода», представники якої не хотіли дратувати російських шовіністів позицією І. Майстренка щодо боротьби за самостійність України.

У подальшому вчений не зрадив своїм поглядам і в монографії 1979 р. схарактеризував СРСР як «антагоністичне клясове суспільство з новою експлуаторською клясою більшовицьких вельмож» на протигагу «загальнонародній державі робітників і селян» як указувалося в пропагандистських радянських документах. Одним із головних умовиводів І. Майстренка, що повторюється науковцем і в пізніших його працях, є те, що у повоєнний період у СРСР повністю ліквідовані досягнення Жовтневої революції: власність на засоби виробництва остаточно перейшла з рук робітництва до партійної номенклатури та технократії.

Оцінюючи рівень життя українських промислових робітників, науковець стверджує, що якщо у 1920-ті рр. їх заробітна плата почала наздоганяти оплату праці західноєвропейських робітників аналогічних галузей економіки, то у повоєнний час вона стала нижче, ніж соціальна допомога, яку одержував західноєвропейський безробітний.

Другим висновком наукових пошуків І. Майстренка є констатація підміни у соціальній політиці Кремля комуністичних гасел на «шовіністичну російську воєнщину». Дослідник резюмує організаційну розпорошеність та ідейну деморалізованість радянського робітництва, і вихід із зазначеного становища вбачається вченому у поваленні в СРСР державного ладу та переході на платформу демократичного національного соціалізму.

Характеризуючи структуру української радянської промисловості, І. Майстренко наголосив на принципі єдності політичного та господарського керівництва, при якому державні органи управління радянською промисловістю підпорядковані політичним вимогам. Зосередивши увагу на дослідженні раднаргоспної реформи М. Хрущова, історик пов'язав виконання своїх функцій територіальними органами управління не з точки зору українських господарських інтересів як певної органічної й історичної категорії, а як виконавців інтересів союзного центру.

Таким чином, науковим доробком І. Майстренка стало створення аутентичної, цілком вірогідної концепції з питання становища українського робітництва повоєнних десятиліть. Історик створив низку праць наукового, а не пропагандистського, описового характеру, результатом чого стало запозичення новітнім незалежним українським історіописанням цілого ряду історіографічних фактів та умоглядних висновків дослідника. Громадські діячі діаспори неоднозначно оцінили його діяльність, втім колеги-історики наголосили на «непересічності наукового таланту, невтомній роботі, кришталній чесності й індивідуальності» науковця, патріота та державника.

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РУМУНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРЕНАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1941-1944 РР. В ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Олександр Осипенко

Одеський національний морський університет, старший викладач
Україна, 65029, м. Одеса, вул. Мечникова, 34
e-mail: OsupenkoOleksandr@ukr.net

Попри нові виклики сьогодення, період минулої війни й окупації залишається однією з найбільш гострих в українському суспільстві тем. Відтак, потребує незаангажованого,

об'єктивного, позбавленого міфологізації й ідеологізованого потрактування, нових дослідницьких методик і наукового інструментарію. Серед дослідних лакун, зон розламу в історіописанні Другої світової війни в Україні є зарубіжні історіографічні дослідження економічної політики Румунії, яка реалізовувалася на південно-західних теренах України.

Зарубіжна історіографія порушеного нами питання представлена трьома підгрупами. До першої, належать напрацювання західноєвропейської та північноамериканської історіографії. Слід зазначити, що на відміну від радянських істориків, які вимушені були писати під пильним наглядом комуністичної партії, зарубіжна наука не була ідеологічно заангажованою, що дозволило їй об'єктивно реконструювати історичне минуле.

Найбільш змістовно серед іноземної англомовної історіографії представлено «окупаційну» проблематику у дослідженні Олександра Даліна «*Odessa, 1941-1944: A Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule*». Дослідник змістовно розкриває різні структури румунської адміністрації, заходи у галузі економіки, культури і релігії, та піддає нещадній критиці соціально-економічний аспект окупаційної політики у «Трансністрії». Суттєвим недоліком є те, що у своїй ґрунтовній праці історик не використовував джерельний масив радянських архівосховищ, а опирався винятково на праці, які були видані у перше повоєнне десятиліття у США та Канаді, матеріали Нюрнберзького процесу, періодичні видання «Трансністрії», спогади безпосередніх учасників подій періоду окупації, які за збігом обставин опинилися на території США. Власне саме ці чинники, на наш погляд, не дозволили дослідникові реалізувати свій задум сповна.

Французький дослідник Ж-Б. Дюрозель у дослідженні «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів» наголошує, що основною причиною вступу І. Антонеску у війну проти Росії було прагнення повернути Румунії втрачену у серпні 1940 р. Північну Трансільванію. Таке потрактування не є особливим, а скоріше притаманне багатьом дослідникам цієї проблематики.

У свою чергу англійський історик Б. Ліддел-Гарт у дослідженні «Вторая мировая война» стверджує, що А. Гітлер за участь у війні проти Радянського Союзу обіцяв повернути Румунії не тільки раніше втрачені землі, а й частину земель аж до Дніпра.

Певну увагу звернув на досліджувану тему і німецький історик Е. Вольк. У праці «*Transnistrien und Odessa (1941-1944)*» автор неупереджено описав установа румунської окупаційної адміністрації між Дністром та Південним Бугом, разом із тим схарактеризувавши політику румунів у сфері освіти, культури та релігії. Стосовно економічної політики окупантів, то на думку дослідника, вона була спрямована на пограбування місцевого населення. зрозуміло, що нічого нового досліднику не вдалося сказати.

До другої підгрупи належить румунська історіографія, яка своєрідно потрактовує окупаційну політику у «Трансністрії». Серед робіт румунських дослідників виділяється праця І. Ністора – «Історія румунів Трансністрії: організація, культура та їх жертви», в якій дослідник намагається показати політику румунської влади на загарбаних українських територіях лише з позитивного боку та свідомо уникає негативних моментів. На думку науковця, румуни дбали про благоустрій і процвітання населення губернаторства.

Науковий інтерес викликає також і робота О. Варенки «Румунська цивільна адміністрація Трансністрії». Автор, як один із високопоставлених посадовців губернаторства, у позитивному руслі характеризує діяльність адміністрації. Акцентує увагу на економічних і культурних успіхах окупантів. На основі документів, дослідник вказує на факти фінансової підтримки окупаційною владою промисловості краю. Робота містить багато джерельного матеріалу, зокрема й тексти наказів, що мають відношення до організації сільськогосподарського виробництва на окупованій території. Так, наказ № 2 від 28 серпня 1941 р. стосується проблеми збереження організаційної форми сільськогосподарського виробництва у вигляді колгоспів і радгоспів на території Трансністрії. Тексти наказів подаються з посиланням на одне з офіційних періодичних видань – «Бюлетень Трансністрії». До того ж, важливими є й роздуми чиновника щодо доцільності цих наказів.

З моменту встановлення комуністичного режиму у Румунії наприкінці 1940-х рр. і до повалення диктатури Й. Чаушеску в 1989 р., дослідженням проблем румунської окупації українських земель румунська історіографія не займалася. І тільки з падінням режиму румунські дослідники зайнялися вивченням табуйованих раніше тем.

Найбільша активність румунської історіографії Другої світової війни припадає на останні два десятиліття. Саме за цей короткий проміжок часу з'являється низка досліджень, в яких історики приділяють увагу вивченню окупаційної політики Румунії на теренах межиріччя Дністра та Південного Бугу.

У цьому контексті виокремимо дослідження румунського історика К. Кіріцеску «Румунія у Другій світовій війні». На думку історика, румунська окупаційна політика у «Трансністрії» була вкрай позитивною. Що стосується сільського господарства, то ніякого реформування не відбулося, а колгоспи та радгоспи продовжили й надалі функціонувати. Однак, значна увага приділялася виробництву сільськогосподарської продукції, частина якої йшла на забезпечення румунських військових підрозділів необхідними продуктами харчування. Головними причинами вивезення худоби та зерна була спроба подолати глибоку продовольчу й економічну кризу у Румунії. Проте, окупаційний режим на українських землях, за твердженням історика, мав позитивний вплив на економіку та культурне життя губернаторства.

Політичному статусу «Трансністрії» присвячено дослідження «Бессарабія в роки Другої світової війни (1939-1947 рр.)». На думку авторів В-Ф. Добрінеску й І. Константину причиною переходу румунських військ через Дністер стало бажання керівництва країни захистити румунське населення за Дністром. Остаточне вирішення долі адміністративної одиниці «Трансністрія», за твердженнями істориків, мало відбутися після «повного вирішення російського питання».

Третю підгрупу репрезентує молдавська історіографічна думка, щоправда значна частина істориків з Республіки Молдова працюють в унісон з поглядами їхніх румунських колег. Так, історик А. Морару у публікації «Історія румунів Бессарабії і Трансністрії» сутнісні характеристики окупаційного режиму висвітлює з позитивного боку. На думку дослідника, румунська влада піклувалася про місцевих жителів, покращуючи умови їх життя.

Окремої уваги заслуговує й праця молдавської дослідниці Р. Соловей, яка розглядає політику румунської адміністрації «Трансністрії» у соціально-економічній і культурній сферах. Дослідниця не погоджується з думкою представників радянської історіографії, згідно якої діяльність румунської адміністрації трактується як окупаційна. Науковець, навпаки, стверджує, що серед її дій було багато позитивних змін. У зазначеному дослідженні поверхово постають деякі аспекти сільськогосподарської політики, але основна частина дослідження спрямована на висвітлення освітянських і релігійних досягнень румунської адміністрації. Аналізуючи ставлення румунів до місцевого населення дослідниця стверджує, що воно було доброзичливим. Однак, історик свідомо замовчує негативні наслідки діяльності цивільної адміністрації.

Варто зазначити також напрацювання українського історіографа початку німецько-радянської війни В. Стецкевича. Дослідник аналізує історичні роботи румунської історіографії, в яких ставилося питання сільськогосподарської політики румунської адміністрації у «Трансністрії». Історик ґрунтовно проаналізував напрацювання іноземних науковців, зробив висновок, що і понині у виданнях деяких із них (О. Веренки, І. Ністора) відсутня об'єктивність у висвітленні окупаційного режиму на українських і молдавських землях.

Таким чином, переважна більшість представників зарубіжної історіографії у своїх працях, економічну політику румунського керівництва на теренах Південно-Західної України подають винятково у позитивному руслі. На думку дослідників, діяльність румунської влади на загарбаних українських територіях мала лише позитивний характер, при цьому дослідники свідомо уникають негативних/незручних моментів.

ВІЛЬЯМ ДЕ МОРГАН: СЕРЕДНЬОВІЧНІ ТРАДИЦІЇ У СТИЛІ МОДЕРН

Олена Осмоловська

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, доцент
Україна, 03037, м. Київ, вул. Освіти, 6
e-mail: osmolovska.olena@gmail.com

Влітку 2018 року лондонська галерея Гілдхолл (Guildhall Art Gallery) проводила виставку, присвячену Вільяму Де Моргану (William Friend De Morgan, 16.11.1839 – 15.01.1917).

Ця виставка об'єднала історію та мистецтво, у роботах Моргана переплелися середньовіччя та зародження стилю модерн, західні та східні традиції у мистецтві, роботи зі склом і майолікою.

Палац, де розташована сьогодні галерея Гілдхолл, був у центрі міського життя Лондону ще з часів середньовіччя. Саме тут впливові купці проводили суд, доводячи закони та правила, які примножували багатство Лондона. Побудований між 1411 і 1440 роками, Гілдхолл був розроблений з урахуванням престижу Лондона та його лідерів.

У період Реформації тут судили за зраду, а у 1666 р., під час Великої пожежі, Гілдхолл був майже зруйнований. Відновлена будівля ще раз постраждала у ХХ ст., в одній з повітряних атак Другої світової війни. Зараз галерея Гілдхолл має постійну експозицію, а також проводить багато заходів і виставок.

У кінці ХІХ ст. у Великобританії з'явився рух «Мистецтва і ремесла» (Arts & Crafts) який потім отримав поширення у багатьох країнах світу та став відправною точкою для зародження стилю модерн у мистецтві.

З 1860 р. шанувальник ідей Джона Раскіна та найбільший представник прерафаелітизму – Вільям Морріс, починає займатися активним просуванням ідеї переваги ручної ремісничої праці перед «бездушним» машинним виробництвом, яке отримало бурхливий розвиток у зв'язку з технологічним бумом. Це вилилося у народження окремого напрямку, який породив надалі саме поняття «дизайн».

Вільям Морріс – художник, поет, людина з академічною освітою отриманою у коледжі Оксфордського університету, протестуючи проти спрощення декору, починає втілювати у життя ідеї мистецтва у ремеслі та створює разом з Берн-Джонсом, Ф.М. Брауном, Філіпом Веббом і Россетті компанію з виготовлення предметів декоративно-прикладного мистецтва – «Морріс і Ко». Морріс запрошує до роботи у компанії Вільяма де Моргана, з яким був знайомим з 1859 р. Тоді Морган ще відвідував Королівську школу академії мистецтв.

Вільям Морган походив з родини інтелектуалів. Батько Вільяма – Август Де Морган – нащадок французького роду, був професором математики, а його мати – Софія Елізабет Френд, високоосвічена жінка, була активна ще й у русі суфражисток.

Вільям де Морган з 1863 по 1872 рр. працював на підприємстві «Морріс і Ко», розробляв для фабрики керамічні кахлі, вітражі, меблі, текстиль. Зображення на його кераміці досить часто мали середньовічні або східні сюжети. Він експериментував з глазур'ю і техніками випалу, популярними мотивами Моргана стали квіти і трави, вітрильники, риби, фантастичні птахи і тварини, складні орнаменти. У майстерні Морріс експериментував з вітражним склом, але поступово його інтерес зміщується у бік кераміки.

Спочатку Морган працював з фаянсовою плиткою, придбаною у відомих виробників – Мінтона та Веджвуда. Однак, ця плитка не витримувала морозів і була непридатною для застосування на фасадах. У 1887 р. він отримав власний високоякісний бісквіт з червоної глини, що мав кращі показники. Де Морган декорував вази, посуд. Одночасно з експериментами з глиною він відродив старовинну технологію люстрування (lustreware) з характерним ефектом металевого мерехтіння, інтерес до якої у нього проявився після вивчення іспано-мавританської й італійської ренесансної майоліки.

Ще у 1875 р. він почав вивчати ізнікську кераміку (Туреччина, ХVІ ст.) з її палітрою кольорів. Вивчення мотивів «перського» (за назвою Моргана) посуду серйозно вплинуло на його неповторний стиль, але, незважаючи на захоплення східними орнаментами і техніками, кераміка де Моргана залишається абсолютно індивідуальною.

Технологічні досягнення де Моргана та його внесок у британське прикладне мистецтво, його надзвичайна кераміка, на жаль, не могли прогнати сім'ю, оскільки не мали комерційного успіху і завжди дотувалася меценатами.

Тому у 1906 р. де Морган повністю перестав займатися керамікою та почав писати романи. «Все своє життя я намагався зробити красиві речі, – з гіркотою сказав він, покидаючи майстерню, – і тепер, коли я можу їх нарешті зробити, ніхто не хоче їх купувати».

Його перший роман «Джозеф Венс» був опублікований у 1906 р. та став сенсацією у Великій Британії й США. Морган отримав успіх і став відомим. Всього він опублікував п'ять романів, кожен з них став бестселером, які зробили його заможною людиною. Жанр його літературної творчості отримав назву «вікторіанський приміський». У 1917 р., під час епідемії «іспанки», Вільям де Морган помер.

Сьогодні колекції художніх робіт де Моргана експонуються у багатьох музеях світу, у тому числі, в Музеї Вікторії й Альберта, Бірмінгемській художній галереї. Кераміка Вільяма де Моргана також присутня у багатьох великих колекціях декоративно-прикладного мистецтва, включаючи художню галерею Онтаріо у Торонто, Музей д'Орсе у Парижі, Галерею мистецтв Манчестера та Фіцуільяма у Кембриджі.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. ЧОРНОВОЛА НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Ганна Побережець

Технологічно-економічний коледж Миколаївського національного аграрного університету,
викладач гуманітарних дисциплін
Україна, 54029, м. Миколаїв, вул. Г. Гонгадзе, 9
e-mail: vovarover@gmail.com

В'ячеслава Максимовича Чорновола, ми пам'ятаємо, як українського діяча, публіциста, лідера Народного руху України, державотворця, політика, що разом зі своїми побратимами започаткував в Україні національно-визвольний рух дисидентів і шістдесятників.

Сьогодні, коли Україна стоїть на шляху до вступу у ЄС ми все частіше згадуємо тих, хто своїм прикладом надихав і спонукав до активних дій, саме таким був В.М. Чорновіл, який своєю політичною діяльністю сприяв зміцненню державницького потенціалу українського народу.

Досліджуючи життєвий шлях В. Чорновола можна простежити, що у студентські роки він був сповнений почуттям патріотизму до України та свого українського народу, який виборював незалежність Української держави. Йому притаманні чесність, справедливість, організаторські здібності, порядність і бажання об'єднатися заради великої мети. Саме таким повинен бути справжній лідер.

В умовах відсутності демократії та суворих заборон В. Чорновіл прагнув до незалежної творчої, громадської та політичної діяльності. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. після п'ятнадцяти років тюремних ув'язнень і заслань розгорнулася особливо активна його політична діяльність. В. Чорновіл став одним із ініціаторів створення Української Гельсінської Спілки (УГС), що виникла у 1988 р. на основі Української Гельсінської Групи (УГГ), й яка відіграла важливу роль у становленні масової всеукраїнської громадської організації – Народного Руху України.

Державотворчі процеси, що розгорнулися наприкінці ХХ ст., привели до здобуття Україною незалежності. Звісно, цьому сприяли фактори, які активізували рух за самостійність держави. А це передусім Народний Рух України, в якому провідну роль відігравав В. Чорновіл. Організація на чолі зі своїм лідером виступала з державотворчими пропозиціями, зокрема, стосовно впровадження української мови, збереження спадщини, традицій, культури, піднесення та зростання національної самосвідомості.

Він повністю віддав себе боротьбі за волю та незалежність України і став професійним політиком, організатором українського самвидаву, борцем за права людини у СРСР. В. Чорновіл виступав за розширення прав союзних республік, повернення українській та іншим національним мовам державних прав, закликав до ліквідації «білих плям» вітчизняної історії та реабілітації ОУН-УПА, жертв сталінських і брежнєвських репресій, протестував проти політики русифікації України.

Лідер НРУ постійно пропонував заходи виведення країни з кризи, а задля цього ставив акценти на розвитку науки на прикладі відродження Японії, Німеччини й інших країн, які знайшли вихід із кризи та швидко відновили свою економіку. Переконавав, що ситуацію в країні можна змінити, налагодити завдяки розвитку науки, що дозволить країні бути в інформаційному колі світу. Розвиток науки для країни має лише позитивний ефект, це – створення належної інфраструктури й умов інтелектуальної праці, розвиток наукового потенціалу, надання можливості та створення умов для нових наукових досліджень. Україна насичена великою кількістю науковців, подібний науково-технічний потенціал існує лише у невеликій кількості країн – Німеччині, Франції, Великобританії.

Проведення економічних реформ приведе до розв'язання певних питань, саме тих, що стосуються політичних, соціальних, національних та культурних, але їх необхідно вирішувати всі й відразу. Вирішення цих проблем сприяє новим змінам у суспільстві, що сформує прагматизм, надасть реальні можливості людству для свободи у своїх переконаннях та у боротьбі з системою. А щоб було кому протистояти тоталітаризму, автократизму, необхідно створити завзятий, заможний, впливовий і міцний середній клас, саме таким бачив майбутній розвиток своєї Батьківщини В. Чорновіл.

У виступі на семінарі Північноатлантичної асамблеї «Україна і європейська безпека» 21 червня 1993 р. в Києві В.М. Чорновіл висловив позицію Народного Руху України, заявивши, що владу хвилює питання колективної безпеки Європи і те, як вона бачить у майбутньому НА-

ТО не як оборонний блок однієї частини Європи проти іншої, а як орган єдиної системи колективної безпеки всіх європейських народів, у тому числі й України, а можливо, навіть і Росії. Тому, на думку В. Чорновола, постає необхідність для розширення НАТО шляхом входження нових держав Європи.

Незважаючи на прогнозоване позитивне майбутнє, на його думку, була загроза європейській безпеці, що проявляється у намаганнях об'єднання збройних сил, як-то, наприклад, деякої частини колективної безпеки країн СНД.

В. Чорновіл порушував питання, що стосувалося внутрішньої єдності Української держави. Виходить, нібито Україна складається з двох половинок – із Заходу та Сходу, незважаючи на те, що вони відрізняються між собою і поглядами, які стосувалися політичної ситуації у державі, і певним ставленням до змін, які з'явилися якраз після проголошення Акта незалежності України, що неможливо уникнути з цього документа. В. Чорновіл помічав деякі зрушення у світосприйнятті українського населення Західної та Східної частини України, а саме – нехтування інтересами середнього класу населення та зневіреність українського суспільства у комуністичній ідеології.

В. Чорновіл не завжди погоджувався з діяльністю Верховної Ради, вбачаючи у ній відсутність такої концепції, яка могла стосуватися, зокрема, бюджету. Парламент, у свою чергу, не міг відразу ухвалити закони про податок, що мали бути прийняті у новій державі ще з перших днів її незалежності. Він ніби сприяв тому, що потакав слабким сторонам уряду. Водночас В. Чорновіл прагнув до розв'язання нагальних проблем для швидкого їхнього перегляду й усунення.

В. Чорновола постійно тривожила непроста ситуація, що склалася в Українській державі, насамперед, що відбувається у владній верхівці, він навіть побоювався доведення держави до некерованого стану. У своєму зверненні до Президента вимагав втручання та припинення антидержавних дій у Збройних Силах України, що покликані бути гарантом незалежності Української держави. Ті негативні події, що так бентежили В. Чорновола, були передані Українським телебаченням 12 лютого 1995 р. у телепрограмі «Служу народу України» й ін., обговорювалися як нагальні питання, що стосувалися подальшої долі Збройних Сил України.

У квітні 1995 р. відбулася прес-конференція, де В. Чорновіл порушив питання, що стосувалися корумпованості у Верховній Раді. Пропонуючи свої методи боротьби з цим лихом, він виступав за зміну влади. Якщо це не припиниться, то він змушений закликати членів Народного Руху України до пікетування проти пануючого ладу.

В. Чорновіл вбачав перспективу існування України в Європі, наголошуючи на потребі європейської інтеграції: «Ми себе ніколи не відділяли від Європи... Україна була свого часу європейською державою, і досить значною, яка впливала на загальноєвропейську ситуацію», говорив він у своїй промові на одному із з'їздів НРУ.

Історик В.В. Білополий в одній із своїх статей розглядав В. Чорновола, як такого, що стояв на позиціях здорових, рівноправних відносин України та Росії, ратував за підписання важливих і вкрай потрібних документів, зокрема Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією, вказував на те, що такий документ має стати гарантом непорушності кордонів цих двох держав, буде доказом припинення всіляких зазіхань на територію Української держави.

В. Чорновіл чітко стояв на позиціях необхідності вступу України до Ради Європи, НАТО, ЄС, СОТ та ін. Вбачав головним завданням для держави інтеграцію у світове співтовариство, бо лише таким чином країна зможе чітко оголосити про своє місце серед європейських держав.

У книзі «Пульс української незалежності», де вміщено статті, тексти виступів В. Чорновола, що були надруковані у «колонці редактора» газети «Час/Time», розкривається бачення України у НАТО, де одним із головних завдань політика, який був за інтеграцію в Європу, і ні в якому разі не до складу Росії. Він вбачав необхідність входження України до членства європейського співтовариства, яка стала для В. Чорновола нагальним питанням. Підтримуючи перетворення НАТО на систему колективної безпеки в Європі, він був і за розширення її меж.

Ситуація з Кримом викликала у В. Чорновола особливий неспокій. Вважав, що найбільшою помилкою попереднього та тогочасного Президента України є те, що у них не було продуманої політики стосовно Криму. Це проявлялося у тому, що не було правильним чином вибудовано чітких структур, які б могли відстежувати ситуацію стосовно подій у Криму, а саме – створення таких структур, що будуть аналізувати та прогнозувати ситуацію у Криму. Якщо ж виникатимуть питання, які вимагатимуть негайного вирішення, то ця структура вживала б запобіжних

заходів. НРУ, у свою чергу, наголошував на тому, щоб не продовжувати подальші дестабілізаційні чинники щодо Автономної Республіки Крим, а скасувати територіальну автономію Криму і тим самим зупинити небажані кроки з боку керівників Криму. Сьогодні, ми є свідками того, чого так боявся В. Чорновіл.

Важливою суспільною силою, він вважав інтелігенцію, яка стояла за побудову самостійної Української держави, була її соціальним фундаментом. Саме інтелігенція у свій час породила рух шістдесятників. До такої рушійної сили В. Чорновіл відносив також молоде покоління, яке було прогресивніше за своїх попередників. Молодь несла ідею побудови демократичного суспільства і стояла на засадах не допущення злочинів комуністичної партії. Саме «інше, демократичне» суспільство, форми і методи боротьби за нього лежали в основі теоретичних напрацювань В. Чорновола. Він послідовно виступав за мирний, реформаторський шлях змін.

Національно-демократичні ідеї громадського діяча та письменника набирали сили, він став усвідомлювати, що потужною силою суспільного прогресу є середній клас, який спроможний бути підтримкою у боротьбі за становлення Української держави, а ідея соборності й єдності – найсильніша для українського народу.

В. Чорновіл боровся за європейський державний устрій в Україні і вважав, що Україна відбудеться як демократична держава лише за умов виходу із СНД і входження до ЄС та НАТО. Він постійно орієнтувався на Європу, бо лише там, вважав він, молода держава зможе знайти підтримку для національного відродження та захисту від зовнішньої і внутрішньої загрози. Українсько-російські відносини, переконував В. Чорновіл, повинні бути рівносуб'єктними та рівноправними. Україна повинна уникати замкнених економічних і політичних угруповань за участю Росії.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕАЛІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 60-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Надія Рижєва

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, доктор історичних наук, професор
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: ryzheva.nadiya@gmail.com

У 60-ті роки ХХ ст. соціально-економічні реалії Півдня України стали безпосереднім віддзеркаленням спроб радянської державно-бюрократичної системи пристосуватися до нових тенденцій часу. Наявна система командного управління мала певний потенціал, що дозволив проводити реформи, результативність яких мала певну специфіку та особливості, як протягом першого так другого п'ятиріч визначеного нами періоду.

Початок реформ традиційно пов'язується з ім'ям М. Хрущова. Відповідно до задекларованих гасел починаються реформи управління народним господарством та пошук ефективних шляхів інтенсифікації його розвитку. Економічне зростання передбачалося за рахунок планомірного розвитку промисловості. Україні, як іншим республікам було надано більше прав, розширювалися й права місцевих рад. Проте, адміністративно-командні методи зберігали провідну роль, як і раніше директивам центральних партійно-державних органів надавалося першочергове значення.

Проведення в Україні на початку 1960-х рр. навіть часткових заходів, щодо самостійної економічної політики викликало з боку керівників центральних органів влади звинувачення у так званому «місництві». Почали звужуватися економічні права республік, а монопольний диктат центру супроводжувався труднощами із планування та управління промисловістю, послаблювалася результативність зв'язків між підприємствами. Суперечливий характер реформаторських заходів мав досить неоднозначні наслідки. Але, незважаючи на непослідовність «експериментів», реформи привели до суттєвих змін в економіці Півдня України.

Окремі галузі Миколаївській, Одеської та Херсонської областей набули суспільно-важливого значення в республіканському виробництві. У структурі промислового виробництва значний ресурс накопичували машинобудування та металообробка, легка та харчова промисловості. У названих областях розвиток промисловості мав певну специфіку обумовлену географічним розташуванням і наявними водними шляхами.

У промисловій інфраструктурі Миколаївської та Херсонської областей пріоритетними визнавалися суднобудівні й судноремонтні заводи. На підприємствах будувалися військові кораблі та судна для транспортно-пасажирських перевезень, здійснювався ремонт суден та ін.

Промислово-економічний комплекс Одеси набуває нових ознак. На початку 1960-х рр. на другий план відходить машинобудування, замість якого, зростає роль морського флоту та портового господарства. Проводиться реконструкція Одеського порту, будуються порти-супутники Одеси – Чорноморськ (Іллічівськ), Южний. На підприємствах Одеської області вдосконалюється технологія виробництва. Почали працювати 220 нових автоматів і спеціальних агрегатних верстатів, вступила у дію 151 лінія потокового виробництва, в том числі й із автоматичним циклом роботи. Проведена робота досить швидко дала позитивні результати. У середині 1960-х років закінчується реконструкція та технічне переоснащення майже всіх промислових підприємств області.

У середині десятиліття нове керівництво СРСР на чолі з Л. Брежнєвим проголошує проведення подальших змін. Починається повна протиріч економічна реформа, відповідно до якої, з одного боку, визнається необхідність розширення місцевої ініціативи та збільшення прав підприємств, їх матеріальної зацікавленості у результатах роботи, з іншого боку, відбувається посилення диктату центральних управлінських структур на всіх рівнях. Потрібно визнати, що навіть за таких умов відбулося певне поліпшення організації виробництва та підвищення, на деякий час, ефективності роботи всього виробничого комплексу Півдня України.

У 1965-1970 рр. відбувається зростання на 50% виробництва промислової продукції, на 28% продуктивності праці в промисловій галузі, на 38% національного доходу. Досить швидка динаміка загальних позитивних змін дозволила науковцям, економістам та історикам визнати цей період «золотою» п'ятирічкою в історії радянської системи господарювання. Проте, реформи не виправдали очікуваних результатів. Склалася невідповідність між зростаючими масштабами виробництва, методами планування та прогнозування промислового поступу. У 1970-ті роки економічна реформа була згорнута. Радянська державно-бюрократична система переносить центр уваги на оборону промисловість. Подальші економічні заходи, навіть в умовах «перебудови» кінця ХХ ст. не мали успіху. Декларативні програми не підтверджувалися економічними важелями й діями. Наслідком такої політики стають кризові явища та загальна руйнація всієї системи.

РЕПРЕСІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЛОКАДИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ 1933 р.

Наталя Романець

Криворізький державний педагогічний університет, професор
Україна, 50086, Дніпропетровська область, м. Кривий Ріг, пр. Гагаріна, 54
e-mail: romanets1@ukr.net

Як свідчать архівні документи, важливим напрямом репресивної діяльності сталінського режиму в умовах Голодомору 1933 р. стало забезпечення інформаційної блокади. Про голод і пов'язані з ним явища – безпритульність, інфекційні захворювання, випадки голодних смертей, канібалізму – не мали дізнатися ні громадяни Радянського Союзу, що проживали за межами «голодних регіонів», ні тим паче іноземні держави. Органи ДПУ особливо переймалися тим, що «контрреволюційні, антирадянські, куркульські й інші шкідницькі елементи» використовують «протруднощі у своїх контрреволюційних цілях»: будуть навмисно поширювати «чутки про голод», вигадувати різні «страхіття», тривалий час не ховати померлих, здійснювати «повстанську і контрреволюційну агітацію за організацію “волинок”, за розбирання та крадіжки посівних матеріалів, колгоспно-радгоспного майна, за невихід на роботу тощо».

Щоб не допустити поширення «провокаційних чуток», паніки, керівництво ДПУ УСРР запровадило режим абсолютної секретності щодо інформації «про продовольчі труднощі» – так партійно-радянським і чекістським «новоязом» називали голод. Начальники обласних відділів ДПУ мусили інформувати з цих питань тільки перших секретарів обкомів і лише в усній формі, після ретельної перевірки відомостей. Голова ДПУ УСРР В. Балицький заборонив обласним керівникам ДПУ готувати спеціальні доповідні записки для ДПУ, а інформувати його лише особистими листами. Крім того, циркуляр ДПУ УСРР від 19 березня 1933 р. зобов'язав начальників органів ДПУ негайно репресувати «повстанські, контрреволюційні і куркульські елементи, які використовують продовольчі труднощі у своїх контрреволюційних цілях». Наприклад, до одно-

го року виправних робіт засуджено члена правління колгоспу ім. Шевченка с. Болеславчик Первомайського району Одеської області В. Жарука за висловлювання: «Ми з голоду пухнемо, до весни не доживемо й подохнемо, а тут вимагають від нас насіння».

Тому не дивно, що до середини лютого 1933 р. місцеві можновладці боялися навіть згадувати про голод у своїх доповідних записках та інформаційних повідомленнях, не кажучи про якісь дії щодо організації допомоги голодуючим. Так, секретар Великотокмацького сільського партосередку Зінченко опух від голоду, але через страх бути звинуваченим в «опортунізмі» не наважувався інформувати про це райком. У Нововасилівському районі налякані чистками та репресіями голови сільрад і колгоспів відмовлялися ховати померлих від голоду. Надалі, коли факти голодування та голодних смертей вже неможливо було приховувати через їх масовість, секретарі райкомів у своїх інформзведеннях до Дніпропетровського обкому явно занижували їх кількість, а для пом'якшення змісту доповідних записок застосовували термін «окремі випадки голодування».

Намагаючись уникнути використання слова «голод», місцеві можновладці створили справжній «новояз». Наприклад, у доповідній записці уповноваженого відділу охорони здоров'я Дніпропетровської облради Солом'яного (березень 1933 р.) про результати обстеження 10 сіл Нововасилівського району використовувався такий евфемізм щодо голодуючих як «хворі від недоїдання», що виглядало нібито недоїдання було свідомим вибором селян. Більш нейтральні терміни «недоїдання», «глибоке порушення обміну речовин на цьому ґрунті» застосовував і райздоровінспектор Меліцев, пояснюючи причини зростання смертності у Царичанському районі.

Щодо випадків вбивств і канібалізму на ґрунті голоду, то їх місцеві й обласні можновладці офіційно тлумачили як «факти куркульської контрреволюційної роботи» та «провокації голоду», а вбивць звинувачували у тім, що вони «працювали за завданням класового ворогу». При цьому постійно підкреслювалось, що нібито у родинях вбивць «тяжкого становища з продовольством не було». Нерідко місцеві керівники, виправдовуючись, вказували, що канібали отримували належну продовольчу допомогу від колгоспів.

З резолюцій першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвича на таких документах можна також зрозуміти, що влада, з одного боку, намагалася усіляко приховати інформацію про ці жахливі факти, а з іншого – рішуче вимагала для людоджерів вищої міри покарання:

«15.03.1933 р. Цих виродків потрібно швидше судити. Цілком зрозуміло, що їх потрібно фізично ліквідувати».

«24.05.1933 р. Цього патологічного типа ліквідувати без жодної затримки».

Щоб забезпечити інформаційну блокаду, влада розпочала боротьбу з так званим «стихийним відхідництвом» з українського села. Як свідчать документи, із посиленням голоду виїзди селян набували масового характеру – за даними обласних відділів ДПУ, з 15 грудня 1932 р. до 2 лютого 1933 р. із 215 районів республіки виїхали 94 433 особи: 31 454 колгоспники, 44 454 одноосібники, 8 039 твердоздавців і куркулів, 1 017 колгоспних активістів. Найбільше відхідництвом уражено регіони, що відставали з виконанням заготівельних планів: з Київської області виїхало 26 344 особи, з Харківської – 20 129, з Дніпропетровської – 12 421. Такий зв'язок є не випадковим, оскільки саме в районах, які не могли виконати хлібозаготівлі, найбільше лютували репресивні органи.

Центральне керівництво, яке продовжувало шукати міфічне «пшеничне місто», відмовилося визнати очевидні речі: масові виїзди українських селян до інших регіонів країни спричинені голодом і вакханалією насильства у селі. Й. Сталін, приміром, уважав, що виїзди селян з України як протягом 1932 р., так і в 1933 р. організовані «ворогами Радянської влади і агентами Польщі з метою агітації через селян у північних районах СРСР проти колгоспів і взагалі проти Радянської влади». У директиві ОДПУ СРСР від 22 січня 1933 р., надісланій повноважним представництвом ОДПУ, Г. Ягода конкретизував організаторів селянських виїздів: «Залишки викритих нами есерівських і петлюрівських організацій». Прагнучи припинити селянське відхідництво, керівництво ОДПУ наказало заарештовувати всіх утікачів. Після фільтрації «злісних контрреволюціонерів» мали ув'язнити в концтаборі, тих, хто відмовлявся повертатися додому, висилали до куркульських спецпоселень у Казахстані, решту відправляли до місць їхнього проживання. Особливу увагу органи ДПУ УСРР приділили виявленню ініціаторів, організаторів масових виїздів. Для затримання втікачів транспортний відділ ДПУ створював спеціальні кордони, передусім навколо вузлових станцій і на шляхах, організовуючи систематичну перевірку всіх селян.

Органи ДПУ УСРР систематично звітували про кількість затриманих та наслідки фільтрації. Так, від початку операції (22 січня 1933 р.) до 8 лютого в республіці затримали 23 494 особи, із

яких 20 430 повернули додому, 2 686 відібрали для притягнення до відповідальності, 302 – для відправки до Казахстану. До 20 березня кількість затриманих зросла до 37 924 осіб: 34 433 особи повернули назад, 300 відібрали для притягнення до відповідальності, 579 – до вислання до КСРР, 2 612 осіб під час фільтрації відсіяно.

Одним із репресованих у рамках цієї кампанії був Микола Іванович Антипов, якого заарештували 8 лютого 1933 р. на ст. Гришине під час фільтрації селян-втікачів. У нього виявили довідку, видану Миколаївською сільрадою Васильківського району Дніпропетровської області, що за соціальним становищем він – куркуль, а його господарство розпродане за невиконання хлібозаготівель. Із матеріалів архівно-слідчої справи М.І. Антипова зрозуміло, що насправді він був одноосібником, якого зарахували до куркулів за небажання вступити до колгоспу. Під час допиту він заявив: «Жили індивідуально, до колгоспу не побажали записатися і працювати, оскільки одноосібникам краще жити». У родини М.І. Антипова було 15 дес. землі, двоє коней, одна корова та дрібна худоба. Враховуючи, що його родина складалася з 5 осіб – батько, мати, брат, сестра і він, її важко назвати заможною.

У 1931 р. за «злісне невиконання хлібозаготівель господарство батька розкуркулили, і все майно забрали до колгоспу». У зв'язку з цим варто зауважити, що місцева влада спеціально встановлювала одноосібникам так звані «тверді» заготівельні плани, які за розмірами нерідко перевищували весь річний збір зерна селянського господарства, щоб примусити їх вступити до колгоспів. Тим паче, що на осінь 1931 р. остання кампанія з розкуркулення та депортації заможних селян була завершена, і якщо б господарство Антипових було куркульським, то їх би вже вислали за межі України.

Після конфіскації всього майна родина М.І. Антипова «розійшлася по різних районах». Його батька згодом заарештували, звинувативши у підробці документів. Сам М.І. Антипов був змушений їздити по різних містах і залізничним станціям, намагаючись влаштуватися на роботу, але, зрозуміло, що з довідкою про його соціальне становище – куркуль, його ніде не приймали. Скоріш за все, під час однієї з таких поїздок у пошуках роботи його і затримали співробітники транспортного відділу ДПУ.

Після проведеного прискореного слідства за постановою уповноваженого ДПУ справу М.І. Антипова було вирішено передати на розгляд Судової трійки при колегії ДПУ УСРР з пропозицією вислати до куркульського спецпоселення у Казахстані. Але справа була розглянута 4 березня 1933 р. Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР. М.І. Антипова засудили за ст. 54-10 КК УСРР, тобто за звинуваченнями у здійсненні контрреволюційної агітації, про яку у матеріалах його справи навіть не згадувалося. Згідно з вироком М.І. Антипова було вислано до Північного краю терміном на три роки.

Одночасно органи держбезпеки виявляли організаторів виїздів. Приміром, у с. Вишневе Старокаранського району Донецької області ліквідували угруповання із 13 колгоспників, яке здійснювало роботу «по організації виходу із колгоспу “Україна” з метою виїзду до ДСК» (Далеко-східного краю), – його ініціаторами були члени колгоспу Л. Ганенко і А. Саненко, яких органи ДПУ заарештували.

Республіканська й обласна влада намагалися перекласти відповідальність за голодування населення на місцеве керівництво: голів і членів правлінь колгоспів, радгоспів, сільрад, секретарів партосередків. Такий підхід фактично легітимізувала офіційна версія голоду, який називали тимчасовими «продовольчими труднощами в окремих селах і колгоспах», що виникли внаслідок «шкідництва в сільському господарстві України, діяльності контрреволюційних антирадянських і куркульських елементів, що проникли до колгоспів». Тому перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвич пояснював смертність від голоду колгоспників-активістів, які виробили велику кількість трудоднів – 500-600 і більше, «викривленнями, допущеними у колгоспах під час хлібозаготівель і при розподілі між колгоспниками натуральних авансів». А у доповідній записці Мелітопольського дільничного прокурора вказувалося, що «сільради, партосередки та управи колгоспів реальних заходів до своєчасного викриття та усунення подібних випадків [голодування] не вживають, та навіть приховують дійсне становище села, можна сказати атрофіювалися й зовсім не реагують на жахи, що коються навколо, навіть не ховають трупів, які валяються по декілька днів, що, безумовно, загрожує поширенням епідемічних захворювань».

Таке пояснення причин голоду призводило до застосування репресій проти місцевих можновладців. Наприклад, до судової відповідальності були притягнуті керівники колгоспів

сс. Іванівка, Заградівка, Наталине Високопільського району, які найбільш потерпали від голоду. Їх звинуватили у «навмисно-шкідницькому ставленні до господарства колгоспів», а саме – «у зриві збиральної кампанії, що призвело до великих втрат хліба».

Підсумовуючи, зазначимо, що забезпечення інформаційної блокади голодуючого українського села стало важливою складовою репресивної політики влади. Органи ДПУ репресували селян або за спроби виїхати за межі України, або за поширення інформації про голод, що кваліфікувалося як «контрреволюційна агітація». Одночасно центральна, республіканська й обласна влада намагалися перекласти відповідальність за голодування на самих селян, які нібито погано працювали у колгоспах, розбазарювали та приховували хліб, або на адміністрації колективних об'єднань, сільрад, МТС, яких звинувачували у шкідництві.

ОБРАЗ «ВРОГА НАРОДУ» НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ПРАВДА» У ДОБУ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937-1938 рр.

Михайло Сазонов

Криворізький державний педагогічний університет,
магістрант факультету географії, туризму та історії
Україна, 50086, Дніпропетровська область, м. Кривий Ріг, пр-т Гагаріна, 54
e-mail: michaelazonov1234@gmail.com

Образ «ворога» є одним з найбільш давніх та яскравих образів суспільства, який активно використовується державною пропагандою. В умовах все глибшої розробки проблематики періоду 1930-х років, у тому числі і періоду Великого терору набувають актуальності питання взаємодії партійно-радянської влади із масовою свідомістю громадян СРСР. Тому дослідження образу «ворога народу» дає можливість глибше розкрити механізми формування масової радянської свідомості та нагнітання напруженої обстановки у період масових репресій.

Дослідження системи образів радянської пропаганди, елементом якої є й образ «ворога», є таким, що наразі отримує значний розвиток. Зокрема серед дослідників даної тематики можна зазначити російських істориків Н. Арнаутова, О. Волкову. Українські історики, що займаються даною проблематикою представлені М. Бривком, Т. Вронською та Т. Шептицькою.

Важливу роль у процесі психологічного впливу на суспільство відіграє термінологія газетних текстів і динаміка використання основних ідеологічних словесних конструкцій і кліше. Загалом за досліджуваний період слово «ворог» на сторінках «Правди» використовувалося 11654 рази, а словосполучення «ворог народу» – 2119.

У 1937 р. використання слів «ворог» і «ворог народу» відбувалося 6177 та 995 разів відповідно. Апогей використання слова «ворог» припадає на червень – 873 рази, так само, як і «ворог народу» – 204 рази. Основною подією, що вплинула на даний показник, став процес над вищим командуванням Червоної Армії. А у січні, враховуючи висвітлення процесу «антирадянського троцькістського центру», слово «ворог» було використане 508 разів, словосполучення «ворог народу» – 55 разів.

Лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б), а особливо промова Й. Сталіна, сприяли уведенню «оновленого», після січневого процесу, образу «ворога народу» в партійно-радянську пресу. У своїй доповіді Й. Сталін чітко розмежує «старих ворогів» на прикладі шахтинців і промпартійців, та «нових ворогів», уособлюючи у них саме політичних ворогів. Головною відмінністю Сталін називає соціальне становище особи. Порівнюючи «шахтинців» і «троцькістів», він говорить, що останні – «люди партійні, з партійним квитком у кишені, – значить, люди формально не чужі». Таким чином Й. Сталін переводить особу «ворога» у політичну сферу, що є більш високим рівнем, у порівнянні з більш вузько спрямованими кампаніями проти шкідників, а також висловлює ідею про те, що «вороги», по суті, можуть зустрічатися ледь не на кожному кроці.

Розкриваючи причини появи нової кількості «ворогів», Й. Сталін пов'язує ідею загострення «класової боротьби» з ідеєю зовнішньої загрози від «капіталістичного оточення». Говорячи про подальший розвиток СРСР, він, на противагу оптимістичному лозунгу про майбутній розвиток країни, протиставляє дії «ворогів», що будуть «йти на більш гострі форми боротьби, «пакостити радянській державі», «хапатися за найвідчайдушніші форми боротьби, як останні засоби приречених». Ідея зовнішньої загрози виражається у тому, що «залишки розбитих класів в СРСР <...> мають пряму підтримку з боку наших ворогів за межами СРСР».

Але разом з підняттям образу «ворога народу» на новий рівень, Й. Сталін у тій же доповіді дискредитує їх з моральної точки зору, знову ж таки, порівнюючи з «попередниками». Він говорить про аморальність «ворогів», приписуючи їм те, що вони являють собою «банду шкідників, диверсантів, шпигунів і вбивць», і знову пов'язуючи це з діяльністю «розвідувальних органів іноземних держав».

І, насамкінець, відповідно зміні форм «шкідницької роботи ворогів» Й. Сталін обумовлює і нові, більш радикальні методи боротьби з «ворогами» – «не старі методи, не методи дискусій, а нові методи, методи викорчовування та розгрому».

У наступному випуску було опубліковано Постанову ЦВК СРСР про народно-господарський план на 1937 рік, де в комплексі заходів по «боротьбі» з недоліками у господарській роботі йде мова про боротьбу з «троцькістськими та іноземними шкідниками-диверсантами». Після публікації постанови подальші публікації були пов'язані з викриттям «шкідників».

У контексті шкідницького трактування образу «ворога народу» ми розглядаємо і доповідь В. Молотова «Наші завдання у боротьбі з троцькістськими та іншими шкідниками, диверсантами та шпигунами». Для позначення розмірів розповсюдження «ворожої» діяльності та «шкідництва» він наводить приклади з промислових підприємств різних галузей. У доповіді отримує розвиток теза Й. Сталіна про «використання партійного квитка» для організацій шкідництва, яке отримало різні вияви, серед яких були «уповільнення ходу найважливіших будівництва», «аварії, вибухи, обвали, катастрофи, пожежі», «створення гострих диспропорцій в господарстві, випуск браку, зрив стаханівського руху». В способах боротьби з «ворогами народу» В. Молотов робить акцент на необхідності «відповісти ударом на удар, громити всюди на своєму шляху загони цих лазутчиків і підричників із табору фашизму».

До літа 1937 року трактування образу «ворога народу» знову зазнає змін. Наперед ми можемо сказати, що це було пов'язано з підготовкою та проведенням судового процесу над командним складом Червоної Армії. Основним у цей період стає прив'язка образу «ворога» до ідеї про зовнішню загрозу у вигляді образу «шпигуна». Зокрема, у «Правді» виходять статті про «діяльність іноземних спецслужб».

Першою такою публікацією стала стаття С. Уранова «Про деякі підступні прийоми вербувальної роботи іноземних розвідок». Ця стаття стала відправним пунктом у переорієнтації на розуміння «ворога» як представника «капіталістичного оточення». У підсумку статті автором проводяться паралелі шпигунської діяльності з війною, підкреслюючи, що «шпигунство – це безперервна прихована війна, що ведеться армією шпигунів і не припиняється ні на хвилину».

«Ворожа» діяльність показувалася як всеохоплююча, «шпигун» у статті розкривається як особа, яку важко відрізнити від звичайного радянського громадянина через її підготовку до завдання. Шпигунські кадри «проходять ретельну підготовку у себе вдома, «прагнуть акліматизуватися в радянських умовах», «зійти за свого». Таким чином тут по-новому подається теза Й. Сталіна про всеохоплюваність «ворожої» діяльності.

Нове трактування образу «ворога народу» було закріплено при висвітленні судового процесу над «антирадянською троцькістською військовою організацією». 11 червня було опубліковано повідомлення Прокуратури СРСР про викриття «спійманих на гарячому шпигунів». Було оголошено про існування у Червоній Армії «військово-шпигунської групи», пов'язаної з діяльністю «однієї іноземної держави», «яка веде недружню політику відносно СРСР».

Судове засідання відбулося 11 червня 1937 р., і в наступному випуску було опубліковано текст вироку та повідомлення про його виконання. У цьому випуску домінуючою темою було «викриття шпигунської банди», й образ «ворога народу», як «іноземного шпигуна», став основним трактуванням цього образу в радянській пропаганді.

Друга половина 1937 року характеризується переміщенням образу «ворога народу» до союзних республік, провідною стає тема виявлення «ворожих елементів» у радянських республіках та у прикордонних зонах. Разом з тим відбувається певне «відродження» інтерпретації образу «ворога народу» у його класовому розумінні, зокрема, у вигляді термінів «буржуазні націоналісти», «білогвардійці», «церковники».

Неодноразово згадувана у пресі необхідність «пильності» знаходить своє відображення в активному висвітленні відкритих показових процесів над районними, колгоспними керівниками, директорами МТС, що мало за собою мету мобілізувати колгоспників та робітників на боротьбу зі «шкідниками» та «диверсантами». Разом з тим, присутніх продовжували пов'язувати з уже відомими конкретними образами. Найчастіше у назвах процесів фігурували назви «троць-

кітсько-бухаринські», «контрреволюційні», «праві». Місцеві судові процеси, що висвітлювалися у районній пресі, давали можливість зробити образ «ворога» конкретним, персоніфікованим і близьким до читача газети.

1938 рік вважається апогеєм репресивної політики у добу Великого терору. Контент-аналіз газети «Правда» показує, що хоча частота використання слова «ворог» дещо зменшилася – до 5477 разів, але словосполучення «ворог народу» зустрічається частіше – 1124 рази.

Найбільшу актуалізацію «ворожі» образи отримали у березні, у ході висвітлення Третього Московського процесу, або «правотроцькіського антирадянського блоку». Всього за березень слово «ворог» було використано 593 рази, а словосполучення «ворог народу» – 165 разів. Також можна спостерігати значне підвищення використання слова «ворог» у серпні 1938 року, але це пов'язано в основному з нагнітанням обстановки з приводу наростання напруженості в Європі.

Вже з початку року образ «ворога народу» отримує свій подальший розвиток на січневому пленумі ЦК ВКП(б), де обговорювалася та була прийнята постанова «Про помилки парторганізацій при виключенні комуністів з партії, про формально-бюрократичне ставлення до апеляцій виключених з ВКП(б) і про заходи щодо усунення цих недоліків».

Ця постанова запровадила нові характеристики «ворогів народу». З'являється характеристика «кар'єристів-комуністів, що байдуже ставляться до долі членів партії і готових свідомо неправильно виключити десятки комуністів з партії для того, щоб самим виглядати пильними». Друга характеристика образу – це «майстерно замаскований ворог», що намагається «криками про пильність замаскувати свою ворожість і зберегтися в рядах партії – це по-перше, – і, по-друге, прагне шляхом проведення репресій перебити наші більшовицькі кадри, посіяти невпевненість і зайву підозрілість у наших рядах». Ця постанова поклала початок кампанії по «викриттю кар'єристів, провокаторів, наклепників». На нашу думку, це можна пов'язати з тим, що «перегини» у репресивних акціях, таким чином, можуть виправдовуватися необхідністю «підвищення пильності».

Третій Московський процес став ключовим в остаточному формуванні образу «ворога народу». Хід судового засідання висвітлювався з 28.02.1938 по 13.03.1938. У ході цього процесу на прикладі обвинувачуваних було використано узагальнений образ «ворога народу», що виражалося у використанні всього спектру обвинувачень, що використовувалися до цього: «шкідниця, диверсійна діяльність», «шпигунство на користь іноземних держав», «вбивства С.М. Кірова, Куйбишева, А.М. Горького».

Таким чином на нашу думку, цей процес став завершальним етапом у формуванні цілісного образу «ворога народу», який включав в себе такі узагальнені характеристики, як «шкідник», «диверсант», «вбивця», «шпигун», «агент», «зрадник», «терорист», «бандит». З весни 1938 року відбувається загострення зовнішньополітичної ситуації в Європі. Це призводить до коректування образу «ворога» з акцентом на «зовнішнього ворога» та «капіталістичне оточення». А разом з курсом на обмеження репресій на кінець 1938 року відбувається поступове виведення образу «ворога народу» з переорієнтацією на зовнішньополітичну напружену обстановку.

Отже, образ «ворога народу» був збірним елементом пропагандистської кампанії у добу Великого терору. Цей образ був універсальним та багатофункціональним, що давало можливість використовувати його відповідно до ідеологічної кон'юнктури, перекладати власні соціально-економічні та політичні прорахунки та виправдати масові політичні репресії та чистки.

ПРОБЛЕМА ПУШТУНІСТАНУ У ПАКИСТАНСЬКО-АФГАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Ірина Тихоненко

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: irinavi2202@gmail.com

Етнічний чинник є досить вагомим як у становленні держави, так і в міжнародних відносинах, будучи детермінантою стабільності/нестабільності у відносинах між державами на двосторонньому рівні. Прикладом такого детермінізму внутрішньополітичної ситуації та двосторонні відносин у зовнішньополітичній сфері є відносини між Ісламською Республікою Паки-

тан та Ісламською Республікою Афганістан. Так звана проблема Пуштуністану – питання ідентифікації етносу пушту, який проживає по обидві сторони кордону між Пакистаном та Афганістаном, має глибоке історичне підґрунтя. Проте, питання полягає не лише у повноцінному «входженні» етносу до територіальних меж однієї з держав, а сепаратистських настроїв – утворення державного утворення «Великий Пуштуністан», що у разі реалізації поставить під сумнів територіальну цілісність як Пакистану, так і Афганістану.

Пуштуни – іранський народ, що населяє переважно південний схід, південь і південний захід Афганістану та північний захід Пакистану. Точна чисельність пуштунів не може бути підрахована через відсутність переписів в Афганістані з 1979 р., але приблизно вона оцінюється у 42 млн. чол., з них тільки близько 30% проживає в Афганістані, де пуштуни – провідний і домінуючий етнос країни. До речі, діючий президент Афганістану А. Гані теж є за походженням пуштуном.

Пуштуни традиційно складають більшість в афганських провінціях Хост, Нангархар, Вардак, Кунар, Пактія, Пактіка, Забуль, Кандагар, Гільменд, Фарах. Значне число пуштунів у Газні та Кабулі. Пуштунські племена активно освоюють північ країни, де уряд їм виділив землі. Число їх особливо сильно зросло в Гераті та Кундузі.

У Пакистані пуштуни населяють долину Кабула з його притоками та район Сулейманових гір, аж до Кветти. «Серце» землі пуштунів займає федерально-керована Зона племен, в значній мірі контрольована рухом «Талібан». На захід розташована населена переважно пуштунами провінція Хайбер-Пахтунхва (раніше Північно-західна прикордонна провінція), нова назва якої означає «земля пуштунів». До речі, зміну назви провінції було здійснено у результаті поправок до Конституції Пакистану у 2010 р. за якими держава стала парламентсько-президентською республікою, а президент втратив низку повноважень. Центр провінції Хайбер-Пахтунхва – стародавнє місто Пешавар – одне з найголовніших пуштуномовних міст у Пакистані. Пуштуни також основне населення півночі провінції Белуджистан. Всього у Пакистані проживає більше 25,6 млн. пуштунів, що становить 15% населення країни.

Як правило, коли по території розселення однієї народності проходять державні кордони декількох країн, це підриває стабільність держав і регіону, особливо якщо ці держави мають нестабільні політичні системи. Не є винятком і проблема пуштунів. Однак ця ситуація має і низку особливостей.

Боротьба за вплив на пуштунські племена завжди була найважливішим елементом зовнішньої політики не тільки Афганістану та Пакистану, а й використовувалася у політичних іграх великих світових держав. Так, ще за часів колоніальної імперії Великобританія протягом декількох десятиліть неодноразово робила дипломатичні та військові спроби підпорядкувати пуштунів.

У 1947 р. в результаті національно-визвольного руху у колишній «Перлині Британської Корони» – Індії та розділу її за релігійно-общинним принципом на політичній карті світу з'явилося дві суверенні держави – Індія та Пакистан. Між ними відразу ж почалось протистояння, в основному, через приналежність Кашміру, що доходило до відкритих військових конфліктів. Однак серйозні протиріччя склалися у Пакистану і з іншою сусідньою державою – Афганістаном. Зіткнення інтересів відбулося через питання приналежності населеної пуштунами Північно-Західної прикордонної провінції (ПЗПП).

Ця провінція була створена британською адміністрацією у 1901 р. з територій східних пуштунів, які до завоювання їх Великобританією входили до складу сикхської держави Пенджабі, а до цього – до складу першої об'єднаної афганської держави – Імперії Дуррані, створеної у 1747 р. Після розпаду цієї Імперії на її території виникло декілька самостійних держав, у тому числі і держава сикхів Пенджабі, яка у 1818 р. почала завоювання територій східних пуштунів й у 1838 р. глава цієї держави махараджа Ранджит Сінгх став повним сюзереном Пешаварської області. У 1845-1849 рр. влада Британської Ост-Індської компанії поширилася на державу сикхів Пенджабі, і на землі східних пуштунів, а в 1858 р., після поразки Великого індійського повстання, Індія перейшла під пряме управління Британської Корони. У 1878 р. почалася друга англо-афганська війна, що закінчилася у 1881 р. перемогою англійців. Їх влада над землями східних пуштунів закріпилася і навіть поширилася на смугу гірських пуштунських племен. У 1893 р. відбулася подія, яка позначилася на долі пуштунів. Емір Афганістану Абдуррахман-хан був змушений погодитися на підписання з Великобританією договору, що встановлював кордон Британської Індії з Афганістаном на так званій «Лінії Дюранда» (за іменем британського полковника М. Дюранда, який проводив демаркацію кордону). За цим же договором Афганістан

позбавлявся права проводити самостійну зовнішню політику. Половина пуштунського населення опинилася за межами Афганістану.

З середини XIX і до початку XX ст. територія східних пуштунів складалася з адміністративних округів (дистриктів), що входили до складу англо-індійської провінції Панджабі, і зони «вільних пуштунських племен», безпосередньо підпорядкованим владі Британської Індії. У 1901 р. адміністративні округи були об'єднані в окрему Північно-Західну прикордонну провінцію, а територія племен залишилася у підпорядкуванні політичного радника віце-короля Індії в якості особливої території зі своїм кодексом правосуддя. До речі, і зараз пуштуни, що мешкають у Зоні племен на пакистанській території, не підпорядковуються законам Пакистану, у них діє своя правова система – закони пуштунвалі.

У 1919 р. почалася третя англо-афганська війна. Афганські війська вторглися на територію ПЗПП і східні пуштуни надали їм повну підтримку. У результаті Афганістан під керівництвом еміра Аманулла-хана повністю відновив свою незалежність.

Після закінчення Першої світової війни в Індії розгорнувся антиколоніальний рух. У цей же час на політичну арену в ПЗПП вийшов видатний діяч індійського та пуштунського національного руху Хан Абдул Гаффар-хан. У 1921 р. він, його брат Хан Сахіб та їх союзники створили першу у ПЗПП політичну організацію «Ан-Джуман-і Іслах-і афагіна» – «Товариство освіти афганців». У 1926-1927 рр. ними була створена нова організація – «Пахтун Джирга» – «Пуштунська Конференція» (або «Пуштунська Ліга»). У 1929 р. було створено загопи «Худай Хідматгар» («Божі Слуги»), яких колоніальна влада за кольором їх уніформи називали «червоними сорочками».

У той же час в ПЗПП було створено провінційне відділення Індійського національного конгресу (ІНК). «Пахтун Джирга» об'єдналася з ним. У 30-і рр. XX ст. у ПЗПП під керівництвом Абдул Гаффар-хана та його союзників почалася жорстка антиколоніальна боротьба, що переросла у Пешаварське повстання. У 1935 р. парламент Великобританії прийняв новий Закон про управління Індією, згідно з яким 1937 р. відбулися вибори до провінційних законодавчих зборів. У результаті в ПЗПП було створено перший уряд, який очолив лідер провінційного відділення ІНК Хан Сахіб.

23 березня 1940 р. сесія Загальноіндійської мусульманської ліги у Лахорі прийняла резолюцію й оголосила основною метою індійських мусульман – створення окремих державних утворень в Індії, де мусульмани складають більшість. Незабаром прихильники єдиної Індії назвали її «пакистанською», хоча саме слово «Пакистан» у ній відсутнє. У квітні 1943 р. в ПЗПП було утворено уряд Мусульманської ліги на чолі з Аурангзеб-ханом. Однак до початку 1945 р. він отримало вотум недовіри на Провінційних Законодавчих Зборах, і новий уряд знову сформував Хан Сахіб.

Тим часом лорда Лінлітгоу на посаді віце-короля Індії змінив лорд Уейвелл. На провінційних виборах 1946 р. Законодавчі Збори ПЗПП, ІНК здобули значну перемогу. Знову уряд очолив Хан Сахіб. Однак після виборів в ПЗПП, як і у всій Індії, почалася жорстока боротьба між ІНК і Мусульманською лігою, яка особливо посилилася після кривавих зіткнень 16 серпня 1946 р. Калькутті. Призначений у лютому 1947 р. новий віце-король лорд Маунтбеттен остаточно прийшов до висновку про неможливість збереження єдності Індії.

Розглянувши його пропозиції, парламент Великобританії прийняв план створення на субконтиненті двох домініонів – Індійського Союзу і Пакистану. Цей план увійшов в історію як «План третього червня» (за датою звернення по радіо віце-короля і керівників провідних політичних сил до народу Індії з викладом цього плану або «План Маунтбеттена»). Згідно з планом питання про приналежність ПЗПП мало вирішуватися на провінційному референдумі. Мешканці ПЗПП прийняли рішення про зі складу ІНК та розгортання руху «Вільний Пуштуністан». Передбачалося, що ця держава або залишиться самостійною, або приєднається до Індії, або до Пакистану. Абдул Гаффар-хан і його сподвижники зажадали від віце-короля включення у бюлетень референдуму пункту про «Вільний Пуштуністан».

Віце-король відповів, що він включить цей пункт тільки зі взаємної згоди лідерів ІНК і Мусульманської Ліг. Керівництво ІНК на чолі з Дж. Неру погодилося, але керівник Мусульманської Ліги А. Джинна згоди не дав. На референдумі, таким чином, повинно було бути вирішене питання тільки про приналежність ПЗПП Індії або Пакистану. В таких умовах, явно передбачаючи результат референдуму, Абдул Гаффар-хан закликав своїх прихильників бойкотувати референдум. У результаті референдуму адміністративні округи ПЗПП увійшли до складу Пакистану.

Пізніше, після візиту М.А. Джини, населення «зони племен» також визнало себе частиною Пакистану, хоча управління місцевих вождів на цій території збереглося.

Політична боротьба, яка проходила в ПЗПП, знайшла свій відгук в Афганістані. «Лінія Дюранда» в якості державного кордону з Пакистаном не була визнана афганським урядом і не визнається досі. Лінія Дюранда – межа між Індією (з 1947 р. – Пакистаном) й Афганістаном, встановлена у 1893 р. за угодою секретаря у закордонних справах англо-індійського уряду М. Дюранда з афганським еміром Абдуррахман-ханом. Варто зазначити, що при встановленні «лінії Дюранда» не враховувалася національна приналежність населення, велика частина території афганських «незалежних» племен передавалася в англійське володіння, у той час як лише незначна частина увійшла до складу афганської держави. Топографічне проведення лінії на місцевості зустріло запеклий опір афганських племен, які відповідали на перехід їх земель в англійське володіння низкою великих повстань.

Отже, входження територій східних пуштунів до Пакистану стало підґрунтям того, що відносини Пакистану з Афганістаном з самого початку були напруженими. Історично, пуштуни мали свою незалежність і зараз деякі племінні угруповання не є підпорядкованими встановленій владі як в Афганістані, так і Пакистані. Проблема Пуштуністану має подібні історичні корені з проблемою Кашміру, коли при встановленні кордонів не було враховано етнічний і релігійний чинники. Тому, невизнання існуючого кордону афганською владою та великий вплив в Афганістані терористичного угруповання «Талібан» ще більше дестабілізує двосторонні афгансько-пакистанські відносини, хоча, якби етнічний чинник було враховано при поділі Британської Індії – можливо проблеми не було б, або на політичній карті світу існувала б держава «Великий Пуштуністан», а кордони Афганістану та Пакистану мали б інше топографічне визначення.

УНР І БНР: ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Михайло Федоренко

Національний університет Кораблебудування імені Адмірала Макарова,
кандидат історичних наук, доцент
Україна, 54025, м. Миколаїв, пр. Героїв України, 9
e-mail: m.o.fedorenko@gmail.com

Історичні події, що відбувалися на територіях сучасних України та Білорусі 100-років тому, і сьогодні є такими, що потребують всебічної уваги істориків. Процес утворення, існування та поразки тогочасних українського і білоруського державних формувань, має загальні й особливі властивості, розуміння яких суттєво допомагає з'ясувати сучасний політичний шлях обох держав. Своєрідні паралелі історичного розвитку українського та білоруського народів вимагають вивчення спільного й окремого, специфіки даного процесу.

Метою нашої розвідки є за допомогою порівняльного аналізу, виявити передумови чинників, які вплинули на поразку спроби державотворення двох народів на початку ХХ ст. та їх специфіку.

Натомість слід відзначити, що більшість дослідників розглядає, насамперед, чинники утворення та причини поразки вказаних державних формувань під час їх існування. Далеко не завжди звертається увага на особливості процесу етнічного розвитку українців і білорусів у ХІХ ст., а саме вони первинно вплинули на фатальні помилки керівництв УНР і БНР під час випробувань, саме вони сприяли швидкому розчаруванню та байдужості українців і білорусів у своїх молодих державах і попаданню під вплив пропаганди російських більшовиків. Утворення у 1917 р. Української народної й у 1918 р. Білоруської народної республік та їх поразка, мало ґрунтовні передумови, які склалися не під час революційних подій 1917 р. у Російській імперії, а у ХІХ ст. Вони були пов'язані з особливостями розвитку національної самоідентифікації українців і білорусів у процесі формування їх націй.

Територіально у ХІХ ст. білоруські землі повністю входили до складу Російської імперії. Щодо українських земель, то вони знаходилися у складі двох імперій – Російської й Австро-Угорської. Подібне колоніальне становище безумовно гальмувало процес національного розвитку. При тому, якщо білоруси й українці, що знаходилися у складі Російської імперії відчували на собі майже однаковий комплекс національного придушення, то становище українців в Австро-Угорщині мало деякі відмінності.

Як було сказано, з кінця ХVІІІ ст., вся територія розселення білоруського народу була включена до складу Російської імперії. Царський уряд не визнавав існування білоруського етносу і роз-

почав політику русифікації білорусів. Особливо цей процес активізувався після поразки Польського повстання 1863-1864 рр. Головними каналами русифікації були: а) Московська церква; б) освіта; в) державні установи. Головною тезою русифікаційної політики було твердження, що білоруси є насправді руськими, але зіпсованими польсько-католицьким впливом. Їм пояснювалася необхідність позбутися «хамської», «мужицької» мови. Сама мова була заборонена у використанні освітніми закладами, державними установами, друком (крім етнографічних творів).

У 1864 р., царським урядом було закрито єдину на всю Білорусь установу вищої освіти Гори-Горнацький землеробський інститут. Усі подальші спроби відкриття на білоруських землях вищих навчальних закладів не мали успіху до кінця існування Російської імперії. У російських університетах та інститутах, вихідцям з Білорусі та Литви, які мали католицьке віросповідання, було встановлено обмеження на навчання. Таке становище дуже негативно сказалося на процесі формування національної білоруської інтелігенції, на розвитку соціально-політичного, культурного руху, не сприяло національному прогресу та вносило суттєві деформації у процес утворення білоруської нації.

Подібне становище складалося і на українських теренах, що належали до складу Російської імперії. Але існували і деякі відмінності. Російські правлячі кола так само не визнавали права на існування українців, називаючи їх «малоросами» у принизливому значенні цього етнічного ідентифікатора. Також українцям, пояснювалося, що вони є руськими, але зіпсованими польським впливом. Канали русифікації були аналогічними тим, що діяли у Білорусі. Російські історики, філологи, політичні та суспільні діячі докладали багатьох зусиль до перекручення української історії, доказу про неіснування української мови й ін. На вищому рівні заборонялася і сама українська мова – Валуєвський указ від 20 липня 1863 р.

Але на відміну від Білорусі в Україні царський уряд був змушений розвивати систему вищої освіти. Так в Україні у XIX ст. діяли три університети у Києві, Харкові й Одесі, Київська духовна академія, Історико-філологічний інститут князя А.А. Безбородька й ін. Подібна «ласка» з боку російських правлячих кіл була обумовлена великою кількістю українського населення, бурхливому економічному розвитку України, особливо на півдні та сході. Були потрібні кваліфіковані кадри у галузі управління, промисловості, освіти, духовного життя тощо. Крім того, перед закладами освіти ставилося завдання русифікації українській інтелігенції, що народжувалась. Але незважаючи на русифікаційні потуги, перераховані виші навпаки сприяли поширенню українофільства та поповнювали лави національної інтелігенції, що безумовно сприяло національному розвитку українців.

Ситуація, яка склалася на території Галичини, Буковини та Закарпатської України, що входили до складу Австрії, а пізніше до Австро-Угорської імперії, мала деякі відмінності. Уряди Австро-Угорщини проводили більш толерантну політику по відношенню до українців «русинів». По-перше, українці розглядалися як фактор стримування польського сепаратизму. По-друге, Австро-Угорщина в етнічному плані була клаптиковою імперією й її правлячим колам приходилося балансувати між національними інтересами її народів. По-третє, на відміну від росіян, австрійці не співали споконвічну пісню про єдність братнього австро-українського народу, що українці, то є ополячені австрійці. Подібне твердження було б безглуздом. Тому процес української етнічної самоідентифікації в Австро-Угорщині проходив за більш сприятливих умов, але й вони були далекі від ідеальних. Дуже серйозним було протистояння з поляками, особливо у Галичині, що негативно сказалося під час національних змагань 1917-1921 рр.

У XIX ст. основна маса білоруського етносу мешкала у сільській місцевості. Причина невеликого відсотку білорусів, що мешкали у містах, була обумовлена перенаселеністю білоруських міст і містечок євреями та росіянами. Штучне перенаселення міст єврейським населенням пояснюється політикою Російської імперії, яка передбачала концентрацію євреїв у межах осілости, до котрої було включено території Білорусі й України. У самих містах не існувало потужної промисловості, темпи індустріалізації були дуже повільними, робочих місць українці не вистачало.

Кількість білоруського населення у 1866 р., яке мешкало у містах 5-х західних губернії, коливалося від 0,9% до 7,2%, дець 3,6 тис. чоловік. Але хоч і повільний індустріальний розвиток довів їх чисельність у кінці XIX ст. до 43,1 тис. чоловік, у Менську – 8,2 тис., Вітебську – 8 тис., Гродні – 5,4 тис., Гомелі – 6,5 тис., Могильові – 12,9 тис. У той час у Петербурзі мешкало 66,5 тис. білорусів, Москві – 15,9 тис., Одесі – 16,9 тис. Всього міське населення Білорусі наприкінці XIX ст. налічувало 12,5% від загальної чисельності населення. Селянство утворювало основне ядро білоруського етносу, але воно було розрізненим, слабо освіченим та інертним. Національ-

на буржуазія у другій половині ХІХ ст. знаходилася у стадії становлення і значною мірою поступалася єврейським, російським і польським підприємцям, які зосередили у своїх руках земельний, промисловий, банківський і торговельний капітал. У відсотковому відношенні соціальна стратифікація Білорусі наприкінці ХІХ ст. виглядала наступним чином: велика буржуазія, поміщики та чиновники – 2,3%; середня буржуазія – 10,4%; дрібні господарі – 10,4%, напівпролетаріат і пролетаріат – 56,5% (показники про інтелігенцію відсутні). Таким чином ми бачимо, що за вказаний період, соціально-демографічні чинники у краї не сприяли до бурхливого, динамічного, сталого етнічного розвитку.

У Російській імперії українці склали 79,6% від всього населення України; у Криму – 11,6%; Бессарабії – 34,6%; Полтавській губернії – 98%; Харківській – 80,6%. Як і Білорусь, Україна у другій половині ХІХ ст. залишалася аграрною країною. Сільське населення складало 84% від загального складу. У той же час сільське господарство бурхливо розвивається, з'являються нові сільськогосподарські культури (цукрова революція, соняшник), зростає врожайність. Розпочинається соціально-майнове розшарування селянства. У Наддніпрянської України 25% селян володіло 40% земель, 50% всієї худоби. Але 75% селян знаходилося на межі зубожіння. Завдяки реформі 1861 р., протягом наступних двадцяти років на південно-східних землях здійснюється промисловий переворот. Як наслідок, утворюються найбільші у Східній Європі Дніпровський і Донецький промислові регіони. Також динамічно розвивався український південь.

У той же час міське населення до 1900 р. складає 13% населення. З нього єврейське населення складало – 33%, а на Правобережжі – 80%. Взагалі українці склали всього третину міського населення, більшість якого було представлено росіянами та євреями.

На українських землях Австро-Угорщини, у вказаний період, українці складають 95,5% сільського населення. У селі відбувається перенаселення та брак землі, міста й містечка не зазнають промислового розвитку, що не дозволяє українським селянам працевлаштуватися у них. Тому розпочинається процес масової еміграції українців на Захід, що позбавляє український етнос великої кількості етнічно свідомих і соціально активних громадян. Подібні еміграційні процеси відбувалися і в Російській імперії, тільки у східному напрямку.

На відміну від Білорусі українська національна буржуазія, що формувалася у той час, мала національне відчуття і жертвами сприяла процесу національного розвитку. Надзвичайно важливим є факт, що у другій половині ХІХ ст. в Україні було сформовано національну інтелігенцію. Всього вищі навчальні заклади в Україні за вказаний термін випустили 13 тис. спеціалістів різного фаху. У самому складі інтелігенції відбуваються зміни. Дворянство повільно поступається різночинцям і складає 20-25% від її складу. У той же час, на жаль, переважна більшість інтелігенції в Україні не мала українського етнічного походження, або була зрусифікована. У 1897 р. українцями були 18% – юристів, 25% – учителів, 10% – письменників. Більшість інтелігенції було розпорошено й слабо організовано.

Таким чином, виходячи з усього вищесказаного, можна зробити наступні висновки:

– Процес утворення української та білоруської націй у ХІХ ст. був досить повільним і деформованим. Одним з головних чинників того є відсутність власної національної держави. Російська влада всіма засобами намагалася знищити прояви національної ідентифікації українців і білорусів. Політика Австро-Угорської імперії по відношенню до західних українців була не багато толерантніша.

– Незважаючи на розвиток капіталістичних відносин, національна буржуазія у Білорусі була незначна і не мала суттєвого впливу. Дещо інша ситуація складалася в Україні, де формується досить впливова національна буржуазія, яка приймає участь у національному житті свого народу та має хоч і «скромні», але претензії на владу. Однак вона не була достатньо потужною силою.

– Національний пролетаріат, як соціально активний і здатний до самоорганізації прошарок, не складає в українських і білоруських містах більшості та знаходиться під впливом тотальної русифікації.

– Українське та білоруське селянство, як носій національної самобутності, було слабо організовано та знаходилося у стані національної апатії. Його більше турбував процес соціально-майнової диференціації, що відбувався у той час, а не справа національного відродження.

– Білоруська інтелігенція у той час знаходилася у стадії формування та мала дуже слабкий вплив на свій народ. Хоч в Україні справи у інтелігенції були набагато кращими, але вона так само перебувала під російськими впливами, була досить слабкою та розпорошеною.

Все це фатально сказалося на потужності національного ресурсу і поразці УНР та БНР у період національних революцій 1917-1921 рр.

КРАЄЗНАВСТВО

ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛАЇВСЬКОЇ «ПРОСВІТИ» У НАПРЯМКУ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ 1907-1917 РОКІВ

*Оксана Апостолова**

Миколаївський юридичний ліцей Миколаївської міської ради
Україна, 54056, м. Миколаїв, проспект Миру, 23-Г
e-mail: apostolovaoksana03@gmail.com

Тема діяльності Миколаївської «Просвіти» у культурному житті та національному відродженні краю багато років залишається однією з найпривабливіших і найцікавіших. Етап національного відродження, одним із складових якого було заснування Аркасівської «Просвіти» на початку ХХ ст., й досі знаменує силу українського просвітницького руху. Упродовж всієї історії України, у критичні моменти її існування, інтелігенція відроджувала, засинаючи під тиском українофобів, українську націю. Одним з щаблів відродження національної свідомості, під час падіння Російського самодержавства у 1905 році, стало заснування, елітою культурно-просвітніх осередків «Просвіт» в Україні. У наш час історією життя Миколаївської «Просвіти» захоплюється чимало дослідників.

Ідеї українського національного відродження поступово поширювалися по різних містах України, та й події революції 1905 р. створювали умови, що сприяли організації національно-культурницьких об'єднань. У листі від 8 травня 1906 р. М. Аркас повідомляв Є. Чикаленка про можливість створення українського гуртка у Миколаєві: «У нас у Миколаєві тепер наче осягну спроможність скласти хоч невеликий гурток українців, дуже вже боязкий і наляканий народ... Бувайте ж здорові, високоповажний добродію, щиро вітаю Вас і від усього серця бажаю Вам здоров'я. Бережіть себе для рідного краю, у котрому таких діячів як Ви не густо. Щиро прихильний до Вас і від усього серця поважаючий Вас Микола Аркас».

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у повен голос заявили про себе в Україні, та й на Миколаївщині, національно зорієнтовані просвітницькі організації й об'єднання.

Миколаївська «Просвіта» – українське культурно-освітнє громадське товариство, яке засновано з ініціативи М. Аркаса та діяло у Миколаєві в 1907-1924 рр., поставивши собі за мету масове поширення освіти, пропаганди української культури та піднесення національної свідомості серед населення Миколаївщини. Проте, ще до появи «Просвіти» у 1880 р. тут діяла «Інгульська громада», про яку дуже мало відомо. Хоч вона проіснувала і недовго, проте залишила помітний слід в українському духовному житті краю, свідчила про його існування, пробудження національної свідомості в особливо зрусіфікованому Північному Причорномор'ї.

Товариство «Просвіта» народилося на противагу антиукраїнським течіям у культурному житті: колонізаторській, підтримуваній цісарською владою, – з одного боку, й русофільській, – з іншого. Так у 1868 р. у Львові виникло своє товариство «Просвіта». Галицькі громадські діячі поставили перед собою мету довести, що українці – народ з культурними традиціями, який відрізняється як від поляків, так і від росіян. У цьому році виповнюється 151 рік з дня заснування «Просвіти» на Галичині.

Урочисте відкриття Миколаївської «Просвіти» відбулося 25 лютого 1907 р. і було присвячене 93-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Після панахиди за Т.Г. Шевченком у Старо-Купецькому храмі (Різдвяна, 10) у залі відділу Російського технічного товариства (Таврійська, 46, приміщення збереглося, тепер це вулиця Шевченка, 64), відбулися збори, на яких було понад 150 осіб. З травня 1907 р. це приміщення протягом трьох років орендувала Миколаївська «Просвіта». Саме у будівлі по вул. Шевченка 64 і був прийнятий статут товариства, офіційно зареєстрований 16 лютого 1907 р. Зміст статуту полягав:

- а) сприяти утвердженню української мови, як єдиної державної мови в усіх сферах суспільного життя;
- б) сприяти органам державної влади у здійсненні контролю за юридичними особами щодо використання ними у своїй діяльності української мови як державної, а при ігноруванні її впливати на них через відповідні державні та судові органи;

* Науковий консультант: Варшавська Майя Єфимівна, вчитель вищої категорії, Миколаївський юридичний ліцей Миколаївської міської ради Миколаївської області.

в) своєю діяльністю утверджувати у суспільстві принципи національної демократичної держави, духовних і культурних цінностей української нації, всебічної підтримки національного виробника як головних фундаментальних засад будівництва економічно сильної та духовно й культурно багатой Української держави;

г) брати участь у вихованні дітей і молоді на засадах українського патріотизму, духовності та культури;

г) сприяти розвитку й утвердженню національної свідомості, національної гідності всього народу та кожного громадянина;

д) всебічно сприяти розбудові та зміцненню Української держави, її економічному зростанню;

е) сприяти піднесенню авторитету та значення української мови й культури в інших країнах та інше.

Одним із засновників, ініціатором і незмінною головою «Просвіти» у Миколаєві був Микола Миколайович Аркас – український культурно-освітній діяч, письменник, композитор, історик. Микола Аркас, як сповістила «Николаевская газета» 27 лютого 1907 року у замітці «Товариство «Просвіта», «...зробив історичний нарис культури українського народу до з'єднання його з Росією, періоду занепаду після цього періоду, відпадання вищих шарів українського суспільства від народу, польський і московський періоди історії, систематичну заборону української мови, боротьбу з нею; переміщення української літературної діяльності в закордонну частину України, в Галичину (Львів); визвольний рух Росії, виникнення «Просвіти», українська мова». Ідея служіння справі піднесення української національної культури, а через неї свідомості всього народу, стала домінантною у діяльності М. Аркаса. Він посідає чільне місце серед провідних діячів українського національного відродження. Все його свідоме життя було присвячене служінню українській ідеї.

Просвітницький гуманістичний світогляд, ідея піднесення української національної свідомості природно підштовхнули М.М. Аркаса до організації у 1907 р. у Миколаєві товариства «Просвіта». Напередодні він відвідав Одесу й ознайомився з роботою одеської «Просвіти», давши їй дуже високу оцінку. Під враженням від одеських просвітянських вечорів він написав: «Історія призначила нашим «Просвітам» зробити тепер таке саме велике діло на користь нашої вітчизни, яке робили колись наші братства у 17 ст.».

Отже, історія розвитку та діяльності, заснованої у 1907 р. відомим українським громадським діячем М.М. Аркасом, Миколаївської «Просвіти» була цілим етапом у суспільно-політичному та, перш за все, культурному розвитку Миколаївщини. Цілий прожитий період, який взяла у свої руки культурно-просвітня організація. У діяльності Аркасівської «Просвіти» було багато плюсів, одним словом, головна мета організації – допомагати розв'язати культури українського народу рідною мовою, була цілком досягнута. Можна твердо говорити, що помилок у діяльності «Просвіти» не було.

На закінчення нам залишилося підтвердити те, що Миколаївське товариство «Просвіта», своєю активною діяльністю мало значний вплив на формування українських національних традицій і культури Миколаївщини на початку ХХ ст. Завдячуючи товариству «Просвіта» культура миколаївської громади набувала українського національного забарвлення, що сприяло піднесенню інтересу до українських традицій, різних проявів національної культури та мистецтва серед поліетнічного та зрусифікованого населення південноукраїнського регіону.

Заснування легального товариства «Просвіта» було важливим здобутком українського національно-культурного руху у період революції 1905-1917 рр. Поразка революції позначилася новою хвилею урядових репресій проти демократичних сил. Ці репресії не обійшли українофілів. У цих умовах «Просвіта», на основі набутого попередніми поколіннями українофілів досвіду, намагалася перетворити українську народну культуру, пов'язану із сільським устроєм життя, у сучасну культуру, привабливу і для освічених прошарків населення. В умовах відзначення сторіччя української революції 1917-1921 рр., учні Миколаївського юридичного ліцею пропонують встановити на згаданих місцях діяльності організації меморіальні дошки: вул. Шевченка 64 – у цій будівлі відбувалися Установчі збори «Просвіти» і був прийнятий Статут цієї організації; вул. Мала Морська, 15 – будинок, в якому відбувається засідання «Просвіти» та її діяльність у 1910-1913 рр.

АНАЛІЗ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРІОДУ ЗАСНУВАННЯ СЕЛА МИГІЯ

Вадим Артамонов

Національний природний парк «Бузький Гард», в.о. директора
Україна, 55223, Миколаївська область, Мигія, вул. Первомайська, 85
e-mail: ava2008@ukr.net

Метою цього дослідження є визначення періоду та найдавнішої достовірної дати заснування с. Мигія Первомайського району Миколаївської області. Тут слід зауважити, що інших населених пунктів з назвою Мигія в Україні невідомо.

Методом дослідження є опрацювання текстових документів ХІХ-ХХІ ст., розміщених в електронних бібліотеках, а також карт ХVІІ-ХІХ ст.

Назва Мигія вперше згадується на спеціальній карті України Гийома Левассера де Боплана видання 1650 року. Під цією назвою позначений острів Мігий – *Mihyi O.* Текст на карті написаний латинською мовою, однак географічні назви наведені у польському написанні. Можливі варіанти української транскрипції – Міхий, Міхії, Мігий, Мігії. Населений пункт на карті не позначений. На генеральній карті України того ж автора 1648 р. між гирлом р. Синюха та гирлом Романівської балки позначені лише два безіменних острови.

Урочище Мигія згадується у документах від 3 серпня 1705 р., як місце збору та переговорів комісарів російського думного дяка Омеляна Українцева та турецького ефенді Кочь-Мегмет-паши для складання межового запису про кордони Задніпровських місць, тобто про розділення степу: «От реки Бога от урочища Мигии, или Скалы Каменья».

Найчастіше у джерелах згадується *річка Мигійський Ташлик*, по якій неодноразово встановлювалися межі, або яка була пов'язана з якимось подіями.

Так при розслідуванні боєзіткнення гайдамаків з драгунами та козаками у березні 1760 року виявилось, що у верхів'ях Мигійського Ташлику отаборились до 200 гайдамак. Д. Яворницький неодноразово згадує Мигійський Ташлик в описах Вольностей Запорозьких. Там же він наводить існування *Мигійського перевозу*, проте без датування.

Священик Іоанн Філіпович у 1901 році у своїй роботі «Літопис приходу Петропавлівської церкви с. Мигія» висловив припущення, що село було засноване у 1763 році, проте жодного підтвердження цьому не надає, посилаючись лише на наявність в архіві храму окремих церковних документів датованих 1765 роком, хоча далі пояснює, що з 1775 року документація вже ведеться безперервно.

За даними досліджень О.П. Мірущенка дуже гострі суперечки точилися з Новослобідським (Слобідським, Новокозацьким – В.А.) полком з приводу риболовецьких місць. У 1761 р. комендант фортеці Св. Єлисавети Муравйов у листі кошовому від 30 квітня скаржився на гардовських козаків, які забрали рибу в сотника Черниченка (більше 8 тис. вирезубу та до 400 тис. рибцю), який зробив затор для риболовлі коло містечка Орла на р. Бузі, навпроти устя Мигійського Ташлика. 3 травня був виданий наказ Коша Бугогардівському полковнику про заборону пускати Черниченка на територію Гарду та розібрання його загоронок. Іншими словами сотник Новослобідського полку встановив риболовецький гард неподалік від впадіння Мигійського Ташлика в Буг, на землях, які запорожці вважали своїми вольностями й які належали до Гардової (Буго-Гардової) паланки. У цьому повідомленні не вказано про наявність населеного пункту Мигія, хоча і згадується містечко Орел, яке на той час належало до 20-ї сотні Новослобідського полку.

Цей український козацький полк був сформований у 1753 році за ініціативою російського сенату та проіснував до 22 березня 1764 р., після цього значна частина його була реорганізована в Єлисаветградський пікінерний полк, який, на відміну від Новослобідського, відносився вже до регулярних російських військ. Під час реорганізації поселенська сотенна структура сіл (шанців) й їхнє територіальне розташування зазнали змін, зокрема поділом на роти, а західні поселення у районі Єкатерининського шанця на деякий час втратили підпорядкування.

В «Історії міст і сіл Української РСР. Миколаївська область» (1981) згадується про заснування села від *форпосту Мигей*, який у 1765 р. був у списку російських воєнних укріплень. Це співпадає з періодом формування Єлисаветградського пікінерного полку, зокрема 17-ї Орлинської роти. Про *аванпост* на запорізькій землі «у Мигеи», який утримувався регулярними військами,

згадує відомий історик Запоріжжя Аполон Скальковський. Там же він дає приблизний опис такого «радута». Проте така військова караульна споруда не може вважатись населеним пунктом і часто такі будівлі влаштовувались на значній відстані від них. Тому датувати заснування населеного пункту від тимчасового військового об'єкту некоректно.

Важливим фактором був активний дипломатичний і силовий супротив запорожців російській колонізації. Так на великій військовій раді 3 січня 1765 року було прийнято чолобитну до імператриці Катерини, де серед територіальних утисків, зокрема, вказувалось, що захоплення земель просувається далі на південь від Новосербської та Новослобідської меж «начав от *Мигейского острова* по вершинам *Мигейскаго Ташлыка* до Лысых Гор...». Про заснування поселення колонізаторами тут також не вказується.

На дуже детальній карті Річчі Заноні 1767 року Мигія відсутня. При цьому на креслення нанесені інші поселення, які дотепер не збереглися. Наприклад, Корабельне неподалік від гирла однойменної річки.

А. Скальковський у книзі «Наїзди гайдамак на Західну Україну в XVIII сторіччі. 1755-1768» наводить документ гардового полковника Мусія Головка про його зустріч із людиною, яка назвалась Максимом Залізнякам. У цьому повідомленні говориться, що полковник їхав з паланки своєї у річки Мертвих-Вод в Орлик сам і з ним два компанійця, «и как минул *Мигейській остров*, то на той (Турецькій – В.А.) стороне Буга, видел как до 30 чел. гайдамак, выгоняли жителей из Голты в Ханское село Гидирим и скот их занимали». Тобто з даного уривку повідомлення видно, що 27 червня 1768 року гардовий полковник М. Головка, проїжджаючи лівим берегом Бугу вверх за течією повз Мигійський острів, не бачить ніякого населеного пункту на місці сучасної Мигії – форпосту, хутору, зимівника, села, слободи, – проте чітко бачить ханське село Гидирим на протилежному березі Бугу (сучасне с. Грушівка – В.А.). Також полковник чітко ідентифікує населені пункти Орел (Орлик) і Голту. Таким чином, у 1768 році під час Коліївщини Мигії, як населеного пункту, не існувало. Форпост також вже був відсутній.

У 1768 р. спалахнула чергова російсько-турецька війна, спровокована діями гайдамаків у Балті. Під час останнього в історії набігу татар на Україну, який розпочався у другій половині січня 1769 р., татарська орда переправилася через замерзлий Буг широким потоком від Орлика до гирла Мертвих Вод (сучасних Первомайська та Вознесенська), та спалюючи все на своєму шляху дійшла до Єлисаветграду.

Очевидно, що під час розміщення в урочищі Мигія та його околиць гайдамацьких загонів аж до початку російсько-турецької війни 1769-1774 років умови для заснування населеного пункту були відсутні. Головним чином, це було викликано постійним фактором небезпеки як від дій гайдамаків, так і від дій загонів польських і російських військ, територіальних суперечок запорожців з поселенськими полками, вірогідності нападів з турецького берегу татар і т.п.

Слід також враховувати і природні фактори, про які повідомляє академік Дмитро Яворницький у фундаментальній праці «Вольності запорозьких козаків». У 1768-69 роках були дуже суворі та сніжні зими, від яких у Запоріжжі загинуло багато людей і худоби більш половини всієї чисельності. Протягом 1770-72 років у запорозькому краї був неврожай і голод, чума, морова язва, руйнівні повені. Наслідком цього було обезлюднення багатьох слов'яно-сербських шанців та Єлисаветградського краю.

Відомий німецький вчений, академік Гільденштедт Йоган-Антон у своїх путьових замітках «Подорож Єлисаветградською провінцією» повідомив, що відвідав 2 червня 1774 р. Єкатерининський шанець, а також оглянув місцевість по Бугу до річки Мигія, або Мигійський Ташлик. Ним було зауважено, що при організації Молдавського гусарського полку (2-го формування, на базі західних поселень Слобідського полку – В.А.) у 1769 році планувалось при гирлі річки *Мигії* заснувати 16-ту роту, або *Мигійський шанець*, проте задум цей не здійснений, – напроти запорожці заснували тут свою слободу. Він також повідомляє, що Єкатерининський шанець знаходиться у нежилому стані, а зі слободи Орлик поселяни перейшли до запорожців у Мигію.

Це підтверджується даними архівної справи Нової Січі, де йдеться про скарги Коша на полковника Молдавського гусарського полку Василя Зверева за «осаду слободи на *Мигійському Ташлику*». Запорожці під час «походу на Очаків» натрапили на цю оселю та зруйнували її. 31 травня 1772 року Січовий Кіш висловив задоволення Похідному Кошу з цього приводу.

Також у замітках Гільденштедта говориться про розташування у Голті табору 2000-го загону російських регулярних військ, а в Гарді до 5000 запорожців, що підтверджує наявність фактору безпеки, який створює передумови для заснування поселення.

Відсутність умов для будівництва російського шанцю у Мигії у 1769-1770 роках також підтверджується даними А. Скальковського, де він повідомляє про розташування понад 10,5 тис. запорожців уздовж Бугу від Орлика до гирла Мертвоводу та їхні походи в «Очаківську землю». Присутність запорожців в околицях Орлика знизилася лише у 1771 році, коли основні їхні сили були задіяні набагато південніше Гарду на Бузі.

Таким чином, умови для заснування Мигії як слободи виникли лише після припинення дії як військових факторів, так і негативних природних не раніше 1771-1772 років.

На карті Річчі Заноні 1774 року північної частини Отаманської імперії вже Мигія позначена як населений пункт *Migaja*, який розташований південніше річки, яка впадає у Буг з лівого берега, тобто Мигійського Ташлика. Позначка на карті по формі нагадує невелике чотирикутне укріплення, що мало відповідати редутам. Про наявність редутів у районі Мигії по двох берегах Бугу згадує і Гільденштедт. Також чотирикутною у плані може бути йогорожа зимівника.

Починаючи з цієї карти, Мигійська слобода, а згодом і село Мигія, позначається на всіх без винятка картах крупного масштабу.

У цьому ж році інженер-підполковник Роман Томілов підготував документ, відомий як «Топографічний опис добутих від Отаманської порти у володіння Російської Імперії земель, 1774 року». У ньому, зокрема, зазначено, що річка Буг «прерывая часто течение порогами и камнями столь делается узка и камениста, что чрез всю ширину у *Мигейской слободы* мельница на каменье построена». Також він згадує і річку *Мигейську*, відміряючи від неї відстань до Гарду.

Цей опис супроводжується детальною «Картою течії річок Дніпра та Бугу 1775 року», відомої також, як карта Томілова. На карті позначено «*С. Мигия*». Згідно умовним знакам на легенді карти – слобода без церкви. Також позначена «*р. Мигейской Ташлык*» і водяний млин вище за течією від слободи. Це підтверджує припущення, що сама слобода заснована до 1774 року, адже будівництво водяного млина не може бути швидкоплинним і здійсненим далеко від поселення. Крім того, це вказує на початок землеробства в околицях Мигії й отримання таких врожаїв, для переробки яких потрібен був млин.

А. Скальковський у своїй «Історії Нової Січі» зазначає, що під кінець «історичного життя запорозьких козаків», тобто до 1775 року, в Бугогардівській паланці був ряд зимівників, однак серед яких він не згадує Мигію. Про наявність запорозького *зимівника в Мигії* повідомляє Д. Яворницький. За його даними, станом на 1772 рік, по Бугу в межах запорозьких вольностей було 7 зимівників.

У квітні 2017 р. М. Біляшівський оприлюднив фотозображення рукописної безіменної карти невідомого авторства ділянки р. Буг від сучасного Первомайська до сучасної Олександрівки. Ця детальна карта зберігається у фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею. На ній чітко позначений населений пункт між «*б. Мигейская*» та «*б. Очеретяной Ташлык*» розташований вздовж однієї вулиці у два ряди з позначками п'ятнадцяти будівель. Також позначений млин на місці сучасної Мигіївської ГЕС і «*б. Мигейской Ташлык*». Напис на карті «*сл. Мигея генерал-порутчика Текеля*» дозволила Біляшівському датувати карту 1775-1776 роками, коли П.А. Текелі володів Мигією. Ця карта дійсно проливає світло на такі подробиці як розташування вулиці, будівель, сучасних тоді назв балок, розташування островів, скель і доріг. Балці Мигійській відповідає сучасна балка Компанійська. Острів Великий Мигійський на цій карті відсутній, так як ще не утворився – на той період це заплава правого берега. На карті Томілова також Великий Мигійський острів відсутній. Це дозволяє ідентифікувати острів, або групу островів під назвою Мигія, як сучасні острови Компанійський, Мамаїв та інші.

Висновки.

1. Під назвою Мигія, Мигей, Мигей, Мигея, Мигія і т.п. у різні часи були відомі острів, група островів, урочище, річка – тобто так називалась місцевість. Достовірного джерела походження цієї назви невідомо.

2. Влаштування й утримання постійного форпосту Єлисаветградського пікінерного полку у Мигії можливо було лише у період 1764-1767 і без заснування населеного пункту.

3. Існує вірогідність існування у Мигії, як на обох берегах Бугу, так і на Мигійському острові, а також у балці Мигійського Ташлика, невеликих тимчасових сезонних поселень типу шалашів, куренів, землянок у період з 1761 по 1768 роки. Дані поселення могли використовуватись запорожцями, гайдамаками, слобідськими козаками як сторожові, рибальські або табірні. Археологічних знахідок, які підтверджують ці припущення, невідомо.

4. Заплановане будівництво Мигійського шанця Молдавського гусарського полку не здійс-

нено станом на 1774 рік.

5. Заснування Мигійської слободи, як великого населеного пункту, стало можливим лише за умови відсутності постійного гайдамацького табору на Мигійському острові (островах) і долині Мигійського Ташлика і лише після останнього нападу татар на Єлисаветград взимку 1769 року. Тобто починаючи з 1770 року.

6. Існування запорозького зимівника на території сучасного села Мигія протягом останніх років Нової Січі (1770-1775) згадується Д.І. Яворницьким.

7. Село Мигія виникло у період 1772-1774 років з Мигійської слободи, яка утворилась навколо запорозького зимівника Мигія.

8. Першою достовірною письмовою згадкою про існування населеного пункту Мигія являється подорожні замітки «Подорож Єлисаветградською провінцією», автором яких є Гільденштедт Йоган-Антон, який відвідав Мигійську слободу 2 (15) червня 1774 року.

9. Першими картографічними документами з позначенням с. Мигія є «Карта північної частини Османської імперії» Річчі Заноні 1774 року та «Карта течії Дніпра та Бугу» інженер-підполковника Р.Н. Томілова 1775 року.

10. Наявність у 1774 році побудованого водяного млина вказує на те, що населений пункт виник щонайменше на один рік раніше.

11. Для встановлення точної дати заснування населеного пункту Мигія необхідно провести додаткові дослідження в архівних установах для опрацювання матеріалів, які відсутні у відкритих джерелах.

«РУССКИЙ МИР» І СЕПАРАТИЗМ ЯК КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ: ДО 5-ОЇ РІЧНИЦІ БОРОТЬБИ З СЕПАРАТИСТСЬКИМИ ВИСТУПАМИ У МИКОЛАЄВІ

Олег Бобіна

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова,
директор Навчально-наукового гуманітарного інституту
Україна, 54055, м. Миколаїв, пр-т Героїв України, 9
e-mail: oleg.bobina@nuos.edu.ua

Контрреволюція є невід'ємним етапом революційного процесу. Особливо, коли революційний процес розтягнутий у часі та має т. зв. «відкладені» наслідки. Контрреволюція може набувати різних форм: від повернення та консервації інститутів (етап Януковича – прем'єр-міністр і президент), до громадянських конфліктів і зовнішньої інтервенції (окупація Росією Криму й окремих районів Донбасу).

Влада Росії з початку 2000-х рр. мала суттєвий вплив на велику частину українського суспільства, у тому числі через відповідні структури, які стали основою контрреволюційного руху. Ці структури створювались Росією, використовуючи демократичні основи українського суспільства. Вони мали бути основою антиукраїнського руху на випадок політики «декомпозиції» (розколу) України. Рух по створенню відповідних структур посилювався після 2004-2005 рр. Саме тому, ціла низка організацій, після антикримінальної революції, виступили основою контрреволюційного, а згодом і сепаратистського руху.

В лютому 2015 р. за даними Всеукраїнської координаційної ради організацій російських співвітчизників входило 153 організації. В АР Крим – 19, Миколаївській обл. – 8, Одеській обл. – 5, Херсонській обл. – 4, м. Севастополь – 11. До проросійських організацій належали культурні товариства, ветеранські організації, молодіжні організації, організації з захисту прав людини, релігійні організації, історичні товариства, літературні організації, козацькі організації. Діяльність цих товариств забезпечували близько десятка потужних сайтів, проводились щорічні збори, конкурси, виїзди – подорожі до Росії. Більшість організацій заявляла своєю метою збереження та популяризацію «русской» культури, виходячи із «насильницької» українізації.

У Миколаєві в 2014 р. було зареєстровано вісім організацій. Всі ці організації ніколи не працювали активно. У «мирний» час було достатньо небагатьох. Серед них «Російська національна община «Русичь–Миколаїв». Організація була зареєстрована у 2001 р. Основними цілями організації проголошувались: 1) популяризація історії, культури, традицій «русского» народу; 2) сприяння консолідації всіх моральних, духовних і фізичних людських ресурсів російського і

російськомовного населення Миколаївської області для збереження та захисту його інтересів. Реалізація означених цілей йшла через постійну роботу із вчителями російської мови та літератури, постійна критика влади, за закриття «русских» шкіл, утворення культурних центрів «Русский мир», передача бібліотекам літератури відповідного змісту, участь у масових заходах присвячених русько-російській тематиці.

Із самих відомих «акцій-досягнень» проросійських співвітчизників можна назвати такі: рішення міської ради про відмову відключати російські канали під час російської агресії в Грузії (серпень 2008 р., ініціатива фракції Н. Вітренко); надання російській мові статусу регіональної за законом Колесніченко-Ківалова (у міській раді 60 депутатів голосували за, 4 – проти, 4 – утримались, 4 – не голосували); відкриття у Педагогічній бібліотеці Миколаєва центру з вивчення російської мови; відкриття у Російському художньому драматичному театрі центру т. зв. «Русского мира»; акції з передачі художньої літератури у міські та шкільні бібліотеки; підтримка Партії регіонів, КПУ, Прогресивної соціалістичної партії України Н. Вітренко на виборах, як місцевих так і загальнодержавних; утворення проросійського наметового містечка під час т. зв. «Русской весни» (лютий-квітень 2014 р.); організація Антимайдану, підтримка антиєвропейських акцій у Миколаєві; блокування полігону Широкий Лан під час міжнародних навчань. Як бачимо діяльність «соотечественников» була направлена, перш за все, на збереження, під прикриттям російської мови і культури, російського політичного простору в Миколаєві; формування ідеї та практики боротьби за т. зв. Новоросію (2014 р.). Після невеликого спаду в 2015 р. активісти «русского мира» знову починають діяти. У лютому 2016 р., у літературній вітальні (колишній центр «русского мира») Російського художнього драматичного театру відзначають «свято» 23 лютого та закликають до боротьби з «фашизмом».

Під час подій на майдані (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.) проросійські організації однозначно виступили на боці Партії регіонів і В. Януковича. Але внутрішньо-громадянський конфлікт (революція), який міг перерости у громадянську війну, прийняв вид зовнішньої агресії та боротьби за незалежність. Внутрішній конфлікт переріс у війну на захист революції та боротьбу з сепаратистськими заколотами, що підтримуються зовнішнім ворогом. 23-24 лютого 2014 р. поширюється повідомлення від імені т. зв. Південно-східного фронту України, що від 22.02.14 р. Київ не столиця України, а влада переходить до органів місцевого самоуправління. 25.02.14 р. встановлюються палатки біля пам'ятника «ольшанцям». Сам пам'ятник закутують у російський триколон, над палатками здіймається прапор РФ, із динаміків звучить «Неприступний Севастополь».

Таким чином, до кінця лютого проросійські організації, які складали основу антимайдану, відкрито проголосили ідеї розколу України. 1-2.03.14 р. починається блокування військової техніки з усіх напрямків. Жінки перекривають дороги. Блокуються військові частини й аеродром. 5.03.14 р. керівники проросійських сепаратистів заявили, що їх треба ввести до складу виконкому міської ради. На 5.03.14 р. планувався і перший штурм ОДА. 16.03.14 р. лідери сепаратистів провели т. зв. «референдум» про утворення «федеративного округу Новоросія» у складі України. 28.03.14 р. на 70-тиріччя визволення Миколаєва від нацистів, сепаратисти планують чергові акції. У Миколаїв прибувають проросійські сепаратисти з Одеси, активісти «Одеської дружини». Вони приїхали з прапорами Росії, Російської імперії, щитами. Їх оглядала міліція та пропускала на мітинг. На 6.04.14 р. містом поширилась інформація про штурм сепаратистами ОДА. 7.04.14 р., ввечері, поширюється інформація, що проросійські сепаратисти зібрались біля ОДА та намагаються захопити будівлю. О 23:00 з'являються новини про сутички між українцями та сепаратистами. У 23:50 з'являється звістка про те, що «майданівці» погнали прихильників Росії з головної площі міста та знесли їх наметовий табір.

Таким чином війна й окупація Росією Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей виявили суть т. зв. культурницьких «русских» організацій. Російська державна машина «творчо» опрацювала досвід США у просуванні «soft power». Але якщо США пропагує цінності модерного та постмодерного суспільства, то проросійські організації пропонують «велич Росії, її особливий дух, особливий шлях і месіанство». Більше того, вони розглядаються ФСБ як «бойові одиниці», що здатні спровокувати та підтримувати конфліктні ситуації. Випадок Миколаєва у 2014 р. показав, що українська влада була слабко підготовлена до такого розвитку подій. Провідну роль у придушенні сепаратизму відіграли громадські проукраїнські організації, рух «майданівців» і, можливо, СБУ. Більшість населення у силу різних причин не виявили своєї активності.

У СТИЛІ ХУДОЖНИКА ДМИТРА ЄРЕБАКАНА

Оксана Дорошенко

Первомайський краєзнавчий музей
Україна, 55200, Миколаївська область, м. Первомайськ, вул. Театральна, 10
e-mail: doroshenko_oksana_mik@ukr.net

Дмитро Дмитрович Єребакан – художник, який є репрезентантом сучасного українського та болгарського живопису. Творчий доробок митця потребує детального вивчення та збереження, адже є унікальним.

Дмитро Єребакан народився 19 жовтня 1948 р. у м. Болград, що на Одещині. Після закінчення середньої школи здобував освіту в Одеському сільськогосподарському інституті. Через декілька років залишив навчання та вступив до Ленінградського вищого художньо-промислового училища імені В.І. Мухоміної (Санкт-Петербурзька художньо-промислова академія імені О.Л. Штігліца). Згодом перевівся до Кишинівського республіканського училища імені І.Є. Рєпіна (Кишинівський республіканський коледж художнього мистецтва імені О.М. Племядяле). Соціокультурне середовище (родина, в якій гарно малювала мати, викладачі художніх училищ, волелюбне студентське оточення) сформувало освіченого, ціннісно насиченого художника.

Дмитро Єребакан якийсь час жив у Молдові у м. Чадир-Лунга, де 5 років працював директором художньої школи(нині художня школа ім. Д. Єребакана).

У середині 70-х рр. минулого століття повернувся на батьківщину та приїхав до м. Первомайська. У 1978 р. організував дитячу художню школу, в якій був директором до 1986 р. У цілому ж присвятив Первомайській дитячій художній школі 20 років життя, реалізував себе як талановитий педагог, адже виховав плеяду художників, які продовжили справу майстра.

Друзі та знайомі згадують, що Дмитро Єребакан був частиною культурного та громадського життя міста, він підтримував громадські об'єднання «Жайвір», «Меморіал», допомагав відроджуватися християнській громаді, співпрацював із поетами та письменниками. Із поетесою Галиною Педченко створив книгу «Намалюй мені сонце...», в якій поряд із поезією вміщено репродукції картин художника. Збірка розпочинається віршем-посвятою «Дмитру Єребакану»:

Намалюй мені сонце, художник,
та таке, щоб сіяло в очах,
щоб до серця дістав кожен промінь,
в трясині темних душ не зачах.
Намалюй мені, друже мій, щастя,
та таке, щоб зіграло серця,
щоб ні ранить його, ані вкрати,
лиш молитись... Во ім'я Отця...

У 1997 р. Дмитро Єребакан переїхав до Болгарії, де реалізував себе як вільний художник. Він брав участь у міжнародних симпозіумах і пленерах художників, що проходили у Бельгії, Німеччині, Італії, Франції, Греції, Туреччині, Румунії, Молдові, Македонії. Разом із тим, весь час повертався в Україну до Первомайська. У 2004 р. митець організував перший міжнародний симпозіум художників у с. Грушівка Первомайського району, на базі відпочинку «Дубровка». Живописців із Болгарії, Молдови, Румунії та Німеччини унікальна природа краю і р. Південний Буг надихали й дивували.

Популярності Дмитра Єребакана у Болгарії сприяв письменник і літературно-науковий критик Кирило Попов, який у каталозі «Dimitar Erebakan» зазначив: «Дмитро далекий від примхливих, модних уподобань, що робить його творчість популярною в усі часи... Його почерк одночасно є традиційним і сучасним. Останнім часом художник працює в жанрі абстрактного мистецтва: предмети реального світу, трансформовані крізь призму особистого світогляду художника, набувають фантастичного життя». У 2013 р. Кирило Попов видав книгу «Сторінками картин», присвячену болгарському живопису, в якій вказав, що Дмитро Єребакан надзвичайно талановитий і неординарний митець. Разом із тим, у творчості художника простежується вплив французьких експресіоністів Клода Моне, П'єра Ренуара, Камеля Піссарро.

В одному з інтерв'ю для газети «Всесвіт» Дмитро Єребакан сказав, що портрет є найскладнішим жанром художнього мистецтва і що ідеалом для художника може стати будь-яка добре знайома людина, в якій художник бачить втілення всіх людських якостей, тому що у картині передається все: душа, характер. Однак можна писати і лише за зовнішніми даними.

Живописець зумів реалізувати себе і як портретист. Відомими є портрети: «Лікар Весела Хаджи-Анатасова», «Юля», «Наталія», «Ростислав», «Євген Кривоніс», «Художник В. Молокотін» та ін. Всі образи є індивідуальними та належать конкретним людям, що оточували художника. Риси обличчя натуралістичні із чітко вимальованими устами, очима, волоссям. З кожного полотна можна зчитати характер людини, емоційний стан і настрій. Портрети реалістичні, вони правдиві та відповідають дійсності життя.

За кордоном Дмитра Єребакана вважають художником натюрмортів. Яскравими та реалістичними є «Натюрморт з айвою», «Натюрморт з гарбузом», «Натюрморт з чайником», «Натюрморт з глечиком» «Натюрморт «Червоні яблука». Композиції з фруктів, овочів, посуду є чітко змодельованими, цілісними, завершеними та барвистими.

У стилі імпресіонізму виконані «Натюрморт з рибою», «Натюрморт з баклажкою», «Натюрморт вечірній». Ці полотна віддзеркалюють враження митця, його суб'єктивне бачення предметів, їхньої форми, кольору. На картинах домінує синя фарба, що робить полотна спокійними, стриманими, меланхолічними.

У художника є багато картин з квітами: «Гладіолуси», «Півонії», «Зів'яла троянда», «Цикламени», «Бузок», «Зів'ялі соняхи», «Соняхи в банці», «Чортополох», «Кульбаби», «Польові квіти» та чимало петуній, які є улюбленими квітами майстра. Зображення квітів виконане у реалістичному та модерному стилі. Білі, лазурові, сині, лілові «Петунії в горщику» майже ботанічні, листки та пагони динамічні, а вимальований глечик викликає бажання взяти букет до рук. Модерним і авангардним є «Бузок». Стилізовані, незвичної форми бузкові китиці, які треба розгледіти за нанесеними мазками, ваблять відтінками фіолетової барви.

Дмитро Єребакан є пейзажистом. Природа степової землі та річкового прибережжя Південного Бугу та Кодими робить полотна майстра впізнаними. Річка – свідок тисячолітнього життя нашого прадавнього степу присутня на більшості пейзажів. Життєдайна вода є на полотнах «Літній день», «Дубровка. Літній день», «Літній дощ», «Поблизу Грушівки», «Дубровка». Художник не намагається фотографічно зобразити гранітно-степове Побужжя. Він, швидше, передає свої спостереження та враження від дикого різнотрав'я і гранітних глиб, які природа «розкидала» берегами річок. Більшість пейзажів є імпресіоністичними, дерева і трави втрачають натуралістичність. Безфігурні образи дозволяють зосередитися не на сюжетній лінії картини, а на емоціях, почуттях, настрою. У техніці неоімпресіонізму створена картина «Осінній мотив. Грушівка». Природний ландшафт написаний мазками-крапками, які породжують оптичний ефект цілісного пейзажу. Зблизька глядач бачить сотню крапок синього, блакитного, лілового, коричневого, жовтого кольору. Однак з відстані мазки фарби перетворюються у цілісний пейзаж, де є ріка, закута у гранітні береги.

Значне місце у творчості художника посідає архітектурний пейзаж. Відомо, що час руйнує все, що створюють люди із каменю, глини, дерева. Однак завдяки таланту художників колосальна кількість будинків, сакральних споруд, пам'яток архітектури зберігається у полотнах. Картини «Залізнична лазня», «Залишений будинок» сповнені тихим смутком, розумінням плинності часу, сентиментальністю. Полотна із зображенням церков, селянських хат, залишених будинків зберігають унікальні краєвиди Кам'яного Мосту, Катеринки, Кримки, Петрівки і, звісно, Первомайська.

Митець також має низку полотен виконаних у стилі абстрактного живопису. В картинах із серії «Фентезі» в абстрактно-кольорових плямах кожен може побачити ті образи, які намалює уява. На багатьох роботах майстра домінують холодні кольори. Синя та фіолетова барви перетікають у чорну, червону, вишневу, гранатну, брунатну. Але завжди у «потоках холоду» є «горіння» теплого й яскравого кольору.

У наш час багато картин Дмитра Єребакана зберігаються у приватних колекціях поціновувачів живопису, які живуть в Японії, Греції, Німеччині, Туреччині, Молдові, Гагаузії, Росії, Канаді, Сполучених Штатах Америки, а також у Національному музеї в Софії та посольстві Франції у Болгарії.

СІЛЬСЬКИЙ НЕКРОПОЛЬ. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

*Віктор Дробний**

Голова правління ГО «ОКМР» «Світовид», краєзнавець
Україна, 57121, Миколаївська область, Миколаївський район, с. Кринички
e-mail: drobnuj@ukr.net

Дослівне значення слова «некрополь» розуміє під собою місто мертвих. Традиційно прийнято називати некрополями великі міські цвинтарі, зокрема, де було поховано багато видатних людей. При цьому необхідно зазначити, що зазвичай назва «некрополь» закріплюється лише за великими міськими цвинтарями. На відміну від них сільські некрополі традиційно іменуються у літературі «цвинтар», хоча часто можна зустріти як поховання видатних людей різних історичних періодів, так і досить цікаві поєднання комплексів пам'ятників з виконанням їх з різних матеріалів.

Перші спроби вивчити некрополі на теренах Нижнього Побужжя були зроблені вченими ще у XIX ст., коли після приєднання Північного Причорномор'я до складу Російської імперії, в них з'явилася можливість обстежити новоосвоювані землі й опублікувати результати досліджень. Найбільш значущими з них стали праці: Д. Яворницького, Б. Фармаковського, В. Ястребова, В. Гошкевича.

У подальшому значну роль у дослідженнях некрополів і публікації їх результатів, поряд із археологами, відігравали співробітники Миколаївського обласного краєзнавчого музею, історики та краєзнавці. Зокрема, серед краєзнавців ми можемо відмітити О. Шарафанова та його багаторічні дослідження цвинтарів сіл Миколаївської області. Окрім цього необхідно зазначити, що у 2014 р. у Миколаєві було видано працю старшого наукового співробітника Миколаївського обласного краєзнавчого музею Т.М. Губської «Миколаївський некрополь: сторінки історії», в якій докладно, на високому науковому рівні проводиться аналіз і вивчення старого некрополя міста Миколаєва.

Одним з наймасштабніших досліджень сільських цвинтарів на сьогодні є праця І.В. Сапожнікова, Ю.О. Слюсар і Р.О. Шувалова «Типологія Кам'яних надмогильних хрестів Південно-Західної України». У вказаній праці авторами було запропоновано класифікацію хрестів зафіксованих ними на цвинтарях Одеської області, серед яких близько 220 різновидів надмогильних хрестів на більш як 50 цвинтарях.

Метою даної статті є висвітлення специфіки дослідження сільського некрополя Півдня України у контексті малої кількості досліджень специфіки їх вивчення та зафіксованості.

На півдні України сільський некрополь традиційно розташовувався на певній віддаленості від населеного пункту, часто на природному узвишші. Часто цвинтар організовували біля курганів. Курган, у такому випадку, розташовувався у центрі некрополя, а поховання розташовували біля нього або на його схилах. Окрім цього на схилах могли розміщувати й окремим сектором поховання знатних жителів села, як-то представників старшини для часів існування козацького стану.

Важливим атрибутом сільського цвинтаря є встановлення великого хреста в його умовному центрі, котрий показував, що саме ця земля виділена громадою для некрополя. Наявність такого хреста встановленого у XIX ст. ставала причиною конфліктів між сільськими громадами у другій половині XX ст. Зокрема автору відомий випадок коли озвучений хрест було неузгоджено, переміщено з першопочаткового місця встановлення на цвинтарі німецької колонії Гальбштадт (нині село Новоселівка) на цвинтар села Ульянівка (нині Михайлівка). Основним аргументом жителів Михайлівки виступала ідея про те, що якщо в їхньому селі існує церква, то на цвинтарі відповідно має розташовуватися спеціальний хрест. У даній ситуації – хрест з цвинтаря села Новоселівка.

Символ хреста – важливий складник у системі вірувань як українців, так і представників інших національностей, що проживають на Півдні України. Згідно з цими віруваннями, під час другого пришествя Спасителя, над кожним гробом просіяє дивним світлом хрест. Це сіяння буде

* Науковий консультант: к.і.н., доцент кафедри історії та археології Хрящевська Л.М.

чудесним знаком воскресіння. Без хреста, поза освяченим місцем, ховали здебільшого самогубців. У цьому аспекті необхідно зазначити, що їх могили розміщувалися за цвинтарним муром, але треба зазначити, що вони знаходилися максимально близько до нього.

Однак останнім часом ця традиція трохи трансформувалася. Під впливом різних зовнішніх факторів, зокрема таких як антирелігійна боротьба у роки СРСР, встановлення хреста на могилі трансформувалося у встановлення постаменту увінчаного шпилем, зіркою або серпом і молотом. Також на могилах не ставлять хрести члени певних релігійних організацій, наприклад Свідки Єгови.

Щодо матеріалу з якого виготовляли надмогильні пам'ятники, то тут необхідно виокремити певні етапи зміни матеріалу. У XVIII – другій половині XIX ст. першість віддавали каменю. При цьому різноманітність форм і стилістичних зображень вирізьблених на пам'ятниках варіюється від декількох одиниць, найімовірніше виготовлених одним майстром, до кількох десятків, як, наприклад, на цвинтарі села Усатове Одеської області виявлено 32 типи кам'яних хрестів.

У другій половині XIX ст. на місці традиційних кам'яних хрестів починають з'являтися хрести виготовлені з металу. Щодо металевих хрестів, то різноманітність форм і велика кількість орнаментованих прикрас не дає сьогодні можливості визначити точну кількість їх різновидів і типів.

На сьогодні автором визначено кілька типів металевих хрестів за способом виготовлення. Серед них: ковані, литі та гнуті. Кожен з них можна розділяти на підтипи за формою, стилістичними особливостями та типом напису або його відсутністю. Найпоширенішими з вказаних типів залізних хрестів на півдні України, загалом на території Миколаївщини, зокрема є ковані хрести з вичеканим написом або його повною відсутністю.

Своїми художніми формами та виразністю тодішні ковані хрести часто являли собою витвори мистецтва. А хрести виконані вже у другій половині XX ст., у колгоспних майстернях з арматури помітно відрізняються від хрестів виготовлених раніше ковалями з цільного металу. Цим хрестам вже не притаманна та художня виразність, що була характерною для кованих і литих хрестів XIX ст.

Окрім визначеного вище напрямку, дослідження сільського некрополя у контексті вивчення стилістики надмогильних пам'ятників, автор вважає доцільним виділити ще щонайменше два напрямки досліджень.

Першим напрямком, який необхідно визначити, є біографістика. Основою досліджень у цьому напрямку є зняття та дослідження написів на могильних пам'ятниках. Цей напрямок досліджень дозволить отримати більш розгорнуту інформацію, котру, у свою чергу, доцільно використати у майбутньому для більш розширеного дослідження історії населених пунктів біля яких розташовується досліджуваний некрополь.

Другим напрямком досліджень сільського некрополя є вивчення поховального обряду. Необхідно зазначити, що при детальному вивченні поховальних обрядів можливо виділити, як загальні риси характерні для Півдня України, так і риси, що характерні лише для кожного окремого населеного пункту чи групи населених пунктів, пов'язаних етнічно чи релігійно. Також необхідно зазначити, що при дослідженні деяких сільських некрополів можливе виділення деякої етапності у розвитку поховального обряду, чи якщо точно, у зміні поховального обряду разом із зміною титульного етносу в конкретному поселенні.

Таким чином, розглянуто специфіку вивчення сільського некрополя, визначені деякі основні аспекти, за якими найімовірніше доцільно проводити озвучене дослідження. Першим з них вважаємо доцільним виділити стилістичні особливості надмогильних пам'ятників і різноманітність матеріалів з яких їх виконано. Окрім цього, важливими при дослідженні некрополя є біографістичний аспект, що, як зазначено, дозволяє більш ширше дослідити особливості історичного розвитку населених пунктів біля яких розташовані цвинтарі. Вивчення ж поховального обряду дозволить надати дослідженню сільського цвинтаря, окрім власне некрополістичного аспекту більш точний етнологічний аспект, що в умовах комплексності сучасних історичних досліджень дозволить створити більш точне й обширне дослідження.

**К ВОПРОСУ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СВЯТО-НИКОЛАЕВСКОГО ХРАМА
СЕЛА ТРОИЦКОГО БЕЛЯЕВСКОГО БЛАГОЧИННОГО ОКРУГА ОДЕССКОЙ ЕПАРХИИ**

*Евгений Забиянов**

краевед

Украина, 67641, Одесская область, Беляевский район, с. Троицкое

e-mail: j_zb@ukr.net

Одним из самых почитаемых святых в православном мире является Святитель Николай Чудотворец. Невозможно перечислить количество посвященных ему храмов и написанных икон.

Величественный храм в честь Святителя Николая села Троицкого является неотъемлемым украшением Беляевского благочинного округа Одесской епархии. Возведен он из красного кирпича. А окончательная стоимость церкви после построения составила почти 100 000 рублей. Со временем аналогичный проект был применен при строительстве Свято-Покровского храма села Староказачье Бессарабской губернии.

5 июля 1908 г. состоялось торжественное освящение Николаевского храма, а 9 июля 1908 г. в газете «Одесский листок» были напечатаны снимки фотографа-любителя священника С. Фащевского, освещающие это столь значимое для села событие.

Важную роль в жизнедеятельности церкви играл ее причт – каждый представитель, служащий в приходе, внес значительный вклад в ее историю.

Так, Определениями Херсонской Духовной Консистории в период 30 июня – 11 июля 1908 г. крестьянин Леонтий Чебан утвержден старостой Николаевской церкви села Троицкого на первое трехлетие, в дальнейшем еще дважды избиравшийся на эту должность в 1911 и 1915 гг.

В 1910 г. постепенно сформировался и штат церковнослужителей. 21 октября к Свято-Николаевской церкви был причислен священник Иоанн Васильченко, а 28 ноября – псаломщик Кодрат Панченко.

Также храму были выделены 34 десятины 550 квадратных саженей земельных владений, из них 33 десятины – пахотной, оставшиеся – усадебной земли.

В 1911 г. появляются первые сведения о рождаемости, смертности и брачности Николаевского прихода. Согласно записям в метрической книге родилось 186 детей (из них 97 мальчиков и 89 девочек), браком сочеталось 38 пар и умерло 95 жителей. Общее число прихожан пафтии составляло 2685 человек.

В течении этого же года при Николаевской церкви председателем попечительства избран Николай Чебан, а членами – Иван Деревлев, Феодор Катырев, Иван Кузьмин, Феодот Моисеев, Иван Маковецкий и Симеон Корнецов.

В годы Первой мировой войны (1914-1918) от причта Николаевской церкви на нужды раненых и больных воинов, неоднократно перечислялись материальные средства, собранные по подписным листам. Помимо того священник Иоанн Васильченко и его прихожане: Агафья Полянская, Феодосия Корнецова, Акилина Тампазан, Анастасия Моисеева, Синклитикия Опря, София Полянская, Ирина Корнецова, Евдокия Опря, Ксения Клокарь, Мария Тоня, Параскева Пирогова, Матрона Моисеева, Харитина Тоня, Пантелеимон Корнецов, Татьяна Моисеева, Феодора Корнецова, Екатерина Федорчук, Онисия Чувакова, Олимпиада Бежан, Александра Ефременко, Евдокия Колесниченко, Параскева Власова, Александра Варлам, Ксения Николаева, Наталия Калиберда, Агафья Николаенко, Матрена Берневеко, Параскева Берневеко, Акилина Бабеева, Елизавета Ефременко, Домникия Иванова, Дария Моисеева, Александра Малаева, Фекла Бурдиян, Агафия Попова, Харитина Катарева, Параскева Пергик, Феврония Владыка, Наталья Н, Ирина Шрибантович, Матрена Опря, Феодора Чебан, Феодора Мунтиян, Татьяна Тоня, Иван Опря, Василиса Тоня, Мария Опря, Ефросиния Иванова, Анна Кирияченко, Агрипина Тоня, Епистилия Корнецова, Анастасия Корнецова, Никита Корницов, Марианна Чебан, Мария Берневек, Екатерина Владыка, Евдокия Божежар, Мария Скрыбантович, Анастасия Попова, Мария Катерева, Агафия Опря, Евдокия Иванова, Екатерина Иванова, Татьяна Скюторенко, Анастасия Опря, Елена Скюторенко, Агафия Моисеева, Феодосия Скюторенко, Татьяна Васильченко, Мария Божежар, Феодосия Цынцарь, Иулита Божежар, Мария Власова, Евдокия Мариано, Пелагея Власова, Еф-

* Научный консультант: к.и.н., доцент кафедры истории и археологии Хрящевская Л.М.

росинія Тоня, Елена Чебан, Анна Чебан, Анастасія Варламова, Софія Полящук, Ірина Іванова, Евдокія Власова, Марія Сасова, Александра Бурдіян, Софія Іванізова пожертвовали 16 ковриков, 90 полотенець, 14 кусков полотна, 3 скатерти, 21 подушку, 11 рубаш, 4 пари кальсон, 2 наволоки, 3 одеяла і 2 платка.

23 лютого 1915 г. настоятелем Свято-Николаєвського храму стає священник Николай Коробчанський. І в той же рік головою Церковно-приходського попечительства при церкві обирається крест'янин Евдоким Проскурин, а членами попечительства – крест'яне: Федор Тамазам, Федор Моїсеев, Константин Тоня, Даниїл Тоня, Гавриїл Полещук, Іоанн Деревлев, Митрофан Проскурин, Тимофей Пирогов, Никифор Толмазан, Іоанн Нипомнящий, Федор Мырза, Федор Власов, Митрофан Лаковецкий, Григорій Попов і Ефрем Кириченко.

Із року в рік Николаєвський храм продовжував виконувати значительную роль в збереженні духовних основ жителів села.

В травні 1916 року приход посетил Высокопреосвященный Архиепископ Херсонский и Одесский Назарий. Во время посещения прихода Владыка, проезжая очень живописные места по течению Днестра, не раз выходил из экипажа и любовался чудным видом на реку и всю окружающую местность, сплошь покрытую садами. Посещение Архиепископом для всех было событием радостно-волнующим и желанным. По прибытии его встречали хлебом-солью, а путь от ворот ограды и до входа в храм был устелен зеленью и усыпан цветами. Видя прекрасный храм и услышав от священника об усердии прихожан к храму Божию, Владыка выразил свою радость и призывал Божие благословение его прихожанам.

В сентябре 1918 г. община Николаевской церкви стала свидетелем величайшего события духовной жизни Херсонской губернии – крестного хода с Касперовской чудотворной иконой Божьей Матери. Тогда эта святыня побывала в селе Троицкое.

Также оживил и обновил церковно-общественную жизнь прихода храма и миссионерский крестный ход в Антониевский монастырь с. Осиповка Тираспольского уезда, разоренный, но усилиями Митрополита Херсонского и Одесского Платона быстро восстановленный.

Пришло время суровых испытаний. Не обошли беды стороной и нововыстроенный Божий дом в Троицком. Последствия гражданской войны и годы советского атеизма оставили свой след в истории церкви.

Так, декретом о земле от 26 октября 1917 г. монастырские и церковные земли «со всем их живым и мертвым инвентарем, усадебными постройками и всеми принадлежностями» становятся всенародным достоянием и переходят в пользование всех трудящихся на ней. А декрет о свободе совести, церковных и религиозных обществах от 20 января 1918 г. провозглашал, что «Никакие церковные и религиозные общества не имеют права владеть собственностью. Прав юридического лица они не имеют».

23 лютого 1922 г. вышел декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета об изъятии церковных ценностей. В связи с неурожаем и голодом в Одесской губернии, для закупки хлеба были изъяты храмовые ценности церквей и монастырей, в том числе и из Николаевской церкви. В присутствии от верующих Котарева, Чебана и Пирогова, а от духовенства Машкевича и Бондаря реквизированы: Евангелие, потир, звезда, дискос, 2 блюда, 2 ручных креста, 5 лампад.

Действия советской власти привели к тому, что храмы края начали приходить в упадок. И если одни церкви были просто заброшены, то другие переделывали в склады, клубы, колхозные конторы или вовсе сносили. Трагическая судьба тотального уничтожения минула Свято-Николаевскую обитель.

Во времена румынской оккупации и после окончания Второй мировой войны в церкви во имя Святого Николая правили службу, и она была открыта для прихожан. Тем не менее, в начале 1960-х гг. храм закрыл свои двери для верующих.

И лишь в 1970-е годы община села начала ходатайствовать о необходимости открытия и обновления святыни. Целью общины было отворить двери священного храма для всех верующих, наполнив души людей любовью и милосердием, опираясь на Божье благословение. Общественное движение возглавила тогда человек высокой христианской нравственности, врач – Ольга Ивановна Шматова. Нелегко было активистам села в достижении своей цели, но они не отступились и отстаивали свое убеждение в необходимости возрождения храма.

26 сентября 1988 г. Свято-Николаевская церковь снова открыла двери своим прихожанам. Первым настоятелем вновь открытого в селе храма стал Архимандрит Антоний.

Некоторыми жителями села в храм были возвращены старинные иконы, спасенные ими в период его закрытия. Также восстановлена звонарня, в которой находится 4 колокола, самый большой весом более 1 тонны. Немало материальных средств было найдено на реставрацию и новый иконостас, который был сделан по образцу Одесского Свято-Успенского мужского монастыря и расписан одесскими художниками-иконописцами.

И снова, как в былые времена, люди жертвовали на благо церкви. Один из прихожан подарил паникадило, а также подсвечники, которые освещают и делают церковь еще более лучезарной. Много сил, труда и душу вложил в Свято-Николаевский приход, уважаемый всеми жителями села, человек глубокой морали и нравственности, настоятель церкви Иван Викторович Дикун, возглавивший приход к 1 января 1992 г.

Свято-Николаевский храм с. Троицкого на сегодняшний день является одним из красивейших в Приднестровье. Он входит в список культовых сооружений-памятников архитектуры и градостроительства местного значения, расположенных на территории Беляевского района Одесской области. Его звоны будят добро в душах людей, призывая к милосердию, любви и добропорядочности.

Свято-Николаевская церковь 1908 и 2014 гг.

МАХНОВЩИНА НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Ганна Іванова

Державний архів Миколаївської області,
провідний спеціаліст відділу інформації та використання документів
Україна, 54001, м. Миколаїв, вул. Московська, 1
e-mail: mail@mk.archives.gov.ua

Селянський повстанський рух на Півдні України у 1918-1921 рр., який отримав назву у сучасників та істориків за прізвиськом його керівника – Нестора Івановича Махна, є одним із ключових для розуміння суті та наслідків Української революції 1917-1921 рр. Махновщина – важливий чинник Української революції, яка своїми коріннями виходить у дореволюційну епоху, ферментована німецькою окупацією, більшовицькою експансією, загрозою білої контрреволюції, «воєнно-комуністичною політикою» більшовиків.

Успіх справи значною мірою забезпечується силою впливу лідера, його особистими рисами. Саме у цей складний час до України, у рідне Гуляйполе повертається Н. Махно. Тут він створює «Чорну гвардію» та приступає до практичних дій щодо розв'язання аграрних проблем. У серпні 1917 р. він розігнав поміщиків та колоністів і поділив землю між селянами. За це він отримав заслужений авторитет у середовищі трудового люду. Селяни обирають його «батьком». Гуляйполе та вся Південна Україна стали потужним осередком селянської революції, яка охопила територію з населенням у 2 млн. осіб. Тут змогли протистояти як «білим» так і «червоним» і створити вільну «Махновію». Її учасники проявили ефективну політичну активність, селянську самодіяльність і воєнну винахідливість.

Діяльність деяких махновських загонів можна простежити за матеріалами Державного архіву Миколаївської області.

Зі спогадів очевидця Макушева про єврейський погром у с. Добре Баштанського району Миколаївської області, у травні 1919 р. загони Григор'єва вчинили там погром, грабіж і вбивства євреїв. Вся операція тривала не більш ніж 6 годин, після чого григор'ївський загін склав награбоване у свій ешелон на станції Явкіне та попрямував у напрямку станції Долинська. Другий напад на с. Добре стався, коли радянські війська повели наступ на повсталих явкінських селян. У той час туди прибув махновський загін, під керівництвом матроса, на вигляд 35 років, темно-го, вище середнього зросту, якого називали «батьком». Махновський загін об'єднався з повсталими селянами проти радянських військ, та останні були розбиті, а відступаючих переслідували аж до с. Добре, але чи були жертви – невідомо. Після повернення до с. Явкіне махновці почали розпродавати награбоване у с. Добре.

А зі спогадів очевидця єврейського погрому в с. Новополтавка, новополтавського мешканця Мозіаса, у липні-серпні 1919 р., коли червоноармійські війська відступали з України, на станції Новополтавка Новобузького району Миколаївської області з'явилися кінні та піші загони. Місцеве населення не знало, хто вони такі, вони ж називали себе червоними. Увечері кінний загін заїхав у село і після сходки наказав знести зброю. Місцеве населення прийняло загін Н. Махно за невелику банду та прийняло рішення зранку вигнати бандитів за допомогою місцевого єврейського загону самооборони. На початку силами місцевої самооборони вдалося відтіснити махновців, але не надовго. Згодом з'явилася піхота, яка оточила село з трьох сторін і повільно наступала, а на залізниці з'явився бронепоїзд, з якого вівся обстріл південної сторони села. У результаті погрому село було розграбоване, вбито 130 місцевих жителів, а ті що залишилися в живих протягом тижня ще ховалися у скиртах соломи та голодували.

Особливо проявили себе загони Н. Махна у боях проти денікінщини. У серпні 1919 р. Н. Махно почав війну з білогвардійцями. Він організував залишки розбитих червоноармійських частин і повстале селянство. Таким чином, під командуванням Н. Махна виявилися чотири корпуси, які були зведені у Революційно-повстанську армію України (махновців).

У середині вересня 1919 р. армії Н. Махна, за допомогою петлюрівців, вдалося вирватися з денікінського оточення у районі Голти – Умані. 20 вересня 1919 р. на ст. Жмеринка між ними була підписана угода. З боку махновців її підписали О. Чубенко та С. Волін, а від петлюрівців – С. Петлюра й Ю. Тютюнник. Однак угода була недовгою, бо обидві сторони не довіряли одна одній.

У жовтні 1919 р. під контролем махновців була велика територія – від Перекопа до Маріуполя і від Каховки до Синельникове. Це був район степової України – Катеринославська, Херсонська та Таврійська губернії з районами найбільш розвинутої промисловості та сільського господарства, з населенням у декілька мільйонів чоловік. На звільнених від денікінців територіях земля передавалася селянам, фабрики та заводи – колективам робітників. Оголошувалося, що населення для регулювання господарської, культурної, санітарно-медичної й інших сторін суспільного життя створить Вільні Ради. Все життя будувалося на принципах самоорганізації. Це був анархо-комунізм – ідеал суспільного устрою махновців, який підтримували широкі селянські маси.

Для боротьби з махновщиною А. Денікін був змушений задіяти свої найкращі війська: армійський корпус під командуванням генерала Я. Слащова, майже увесь кінний корпус генерала Шкуро та резервні частини, які мала у розпорядженні Ставка. Регулярні військові частини не змогли розгромити махновців, проте потіснили їх. Н. Махно був змушений залишити Північну Таврію та відступив у катеринославському напрямку. 29 жовтня 1919 р. махновці вибили білогвардійців з Катеринослава й утримували його до початку грудня того ж року. Повстанська Армія налічувала 40000 бійців, 10000 кавалеристів, 1000 кулеметів, 20 гармат, а за боєздатністю перевищувала найкращі з'єднання денікінських військ. Деякі джерела доводять, що військові сили махновців налічували до 100000 бійців. Цьому можна вірити, коли враховувати велику кількість загонів промахновського напрямку, які діяли у Південній Україні. Деякі з них мали тісні зв'язки з штабом Революційно-повстанської армії України, а частина скочувалася до пограбувань.

Червона армія з січня 1920 р. розпочала боротьбу проти махновців, при цьому досить часто червоноармійські частини переходили на бік загонів Н. Махна. Восени 1920 р. більшовики у черговий раз використали махновців у власних інтересах – у війні з армією генерала

П. Врангеля. Але відразу ж після розгрому білогвардійських військ П. Врангеля більшовики у режимі таємності розгорнули нову операцію зі знищення повстанців.

27 лютого 1921 р. начальник гарнізону м. Новий Буг звернувся до голови революційної трійки Олійникова з пропозицією прибути із загонами до м. Новий Буг у зв'язку тим, що він отримав термінове повідомлення політкому с. Володимирівка про те, що в ніч на 26 лютого 1921 р. загонами Н. Махна зайняті: Велика Олександрівка у кількості 2000 осіб при 12 кулеметах і с. Гаврилівка – у кількості 50 кінних і 100 піших осіб. Про це також було повідомлено у м. Николаїв, села Володимирівку, Березнегувате та військовим частинам, розквартированим у Новобузькому районі.

З відомостей про рух загонів Махна по Єлисаветградському повіту за 1921 рік: 18 серпня Махно був на станції Зелена, а 19 серпня – на станції Куцівка-Чечеліївка чисельністю 70-80 шабель при 5 кулеметах і попрямував до с. Сасівка, де махновці обеззброїли червоноармійські батареї, зняли 2 замка з гармат, спалили мотоцикл, відібрали у селян 80 коней і вирушили далі у південному напрямку та були наздогнані у с. Дмитрівка загonom 406 полку, що змусило їх бігти на с. Ганнівка, а далі, через Інгул – на південь. У районі Николаївки вони наткнулися на сплячі частини 38 полку, у котрих відібрали кілька кулеметів і пішли у напрямку м. Новий Буг.

Остання поява Н. Махно на Півдні України датується кінцем липня – початком серпня 1921 р., коли він перетнув Херсонщину та Николаївщину і приєднав до себе частини загонів Марусі та Іванова. З села Снігурівки штаб «батька» відступив у напрямку Кіровоградщини до кордону з Румунією. 28 серпня (за деякими відомостями – 6 вересня) 1921 р. Н. Махно опинився у Румунії.

КОНТАКТЫ ГУСТАВА АЛЕКСАНДРА ЭЙФЕЛЯ С НИКОЛАЕВСКОЙ ГОРОДСКОЙ ДУМОЙ ПО ВОДОПРОВОДНОМУ ВОПРОСУ И БАШНЯ ШУХОВА В НИКОЛАЕВЕ

Геннадий Коваль

Новосафронівська ЗОШ І-ІІІ ступенів Новоодеського району Николаївської області,
вчитель історії та географії
Україна, 56620, Николаївська область, Новоодеська район, с. Новосафронівка
e-mail: genkoval0805@gmail.com

История не имеет сослагательного наклонения – это утверждение имеет универсальный смысл. Интересно, что если бы Николаевская городская дума в 1906 году приняла другие решения, то в Николаеве появилась бы водопроводная железобетонная башня Густава Александра Эйфеля – творца символа Парижа – Эйфелевой башни. Автор раскрывает ряд вопросов: о контактах Г.А. Эйфеля с Николаевской городской думой по водопроводному вопросу и о великом инженере Владимире Григорьевиче Шухове, по проекту которого и была построена башня в Николаеве.

15 марта 1907 года в Николаеве на Курьерской улице, на пункте, имеющем нивелировочную отметку 22,5 саж. над уровнем воды в реке Южный Буг, было окончено сооружение железной водонапорной башни. От обреза фундамента до основания железного клепанного бака башня имеет в высоту 25,6 м (84 фута). Сетчатый остов башни представляет собою однополюый гиперболоид вращения. Диаметр нижнего кольца 12,8 м (42 фута), а верхнего – 6,8 м (23 ф.). Бак вмещает 50 000 ведер воды и окружен железным балконом. С этого балкона открывается великолепный вид на весь город. Удовольствие от созерцания этого вида с избытком покрывает неудобство подъема по очень крутой винтовой лестнице и даже вызываемую последним боль в ножных мышцах. На вершину бака ведут две стремянных лестницы: по наружной стенке и в клепанной центральной трубе.

Шуховская башня в Николаеве – водонапорная башня, выполненная по проекту инженера Владимира Шухова и впервые в мире установленная и использованная в системе городского водоснабжения. Сложно переоценить вклад Владимира Григорьевича Шухова. Среди прочих его достижений – проектирование крупных систем водоснабжения городов. С 1896 по 1930 годы по проектам Шухова было построено свыше 200 стальных сетчатых гиперболоидных башен. Впечатляющая прочность и надежность конструкций в сочетании с легкостью, грациозностью, изяществом линий являлись отличительной особенностью разработок Шухова. При

этом и стоимость конструкций Шухова оказывалась в разы дешевле обычных, традиционных технических решений. Стоимость и стала определяющим фактором того, что удивительная по тем временам башня, в форме металлического гиперboloида, появилась в Николаеве.

В октябре 1906 г. началось сооружение каменного фундамента под основу башни. Металлические конструкции привозили из Москвы, первоначально собирая их на болтах, позднее заменяя их заклепками. Установка башни закончилась в январе 1907 г., в марте ее подключили к городской водопроводной сети. Она была основным сооружением городского водопровода, обеспечивая многотысячное население Николаева водой из подземных источников. Первое название башни – водогонный Шуховский гиперboloид. Построена она без единого гвоздя, методом клепки (использовано 1 млн. заклепок). Шуховская башня находится на самом высоком месте – Спасском холме. Ее высота – 32 метра, до основания бака – почти 26 м, ширина его 6,4 м. Когда-то бак вмещал 50 тыс. ведер и до 1950 года обеспечивал город водой. Сейчас, потеряв первоначальное практическое назначение, башня остается памятником талантливому инженеру В.Г. Шухову. Башня Шухова внесена в знаменитую энциклопедию Эфрона-Брокгауза и давно стала визиткой города Николаева. В Украине было 11 гиперboloидных конструкций Шухова. Сейчас осталось только 8. Именно гиперboloидная конструкция больше всего подходила для водонапорных башен – несложная в сборке, могла удерживать тяжелый бак с водой и при этом не портить городской пейзаж.

Очень интересной, содержательной, даже программной была статья инженера Густава Александра Эйфеля «К водопроводному вопросу» 5 августа 1906 г. В ней инженер Эйфель уверенно, самоотверженно доказывал читателям, Николаевской городской думе свой проект водонапорной башни в городе Николаеве. Дума действовала по пословице «Семь раз отмерь и один раз отрежь». Николаевская дума обговаривала проект башни семь месяцев, в работе были неоднократные экстренные и неэкстренные заседания. Проследим эволюцию вопроса о постройке башни.

Додуматься до проекта каменной башни никому из состава думы не стоило усилий, – все они были домовладельцы и все на своем веку были причастны к строительству. В уме обсуждающих промелькнули все положительные стороны каменной конструкции, – неразрушимость от действий внешних влияний температуры, простота возведения, отсутствие сложных приспособлений и специальной рабочей силы. Предложение было ординарно, всем понятно, и решение было принято без всякой более или менее серьезной и компетентной оценки. Проект составлялся полгода. За это время было найдено (неизвестно кем), что камень в этом случае несколько непригоден. И на одном из заседаний синклита городской думы также скороспело пришли к новому решению: «Да будет башня железная»!

Далее инженером Эйфелем приведено другую пословицу «Из огня да в полымя». Эйфелю казалось, что если не отцам города, то городским инженерам должно быть известно, что из железа и камня наиболее предпочтительным материалом при возведении таких сооружений, как водонапорные башни, дымовые трубы, маяки, считался до сего времени камень. Если для некоторых в перечисленных случаях и применяли иногда железную конструкцию, то нельзя не признать, что железо, по сравнению с камнем, для подобных построек не представлял никаких видимых преимуществ. Положим, соглашаясь с Думой, что каменная конструкция башни имеет много своих недостатков: во-первых, массивность сооружения и происходящий отсюда большой объем; во-вторых, она в сильной степени нагружала бы основание, что заставило бы подводить под башню усиленный фундамент, и в-третьих, все это вместе естественно делает каменную башню дорогой и неэкономичной. Несмотря на это, Густав Эйфель не видел мотивов, которыми могло бы руководиться городское управление при новом выборе железной конструкции башни.

Как и в первом случае с каменной башней, решение было сделано поверхностно без критического к нему отношения. Железо, прежде всего не может быть названо материалом долговечным, от соприкосновения с воздухом, – в особенности с влажным, железо покрывается ржавчиной, которая не ограничивается только его поверхностью, а проникает до внутренних слоев металла; с целью предохранения железа от окисления приходится прибегать к покрытию его масляными красками, которые являются временными средством, паллиативами и в виду этого требуют постоянного возобновления. Поэтому содержание и текущий ремонт железных сооружений оказывается сложным и дорогим. С точки зрения конструктивности железо в применении в строительном деле представляет также некоторые недостатки; на первом

плане следует поставить отсутствие жесткости. Колебания, вызываемые нагрузкой в железных сооружениях, бывают значительны и продолжаются сравнительно долгое время после прекращения ее действия, колебания эти вызывают различные перемены в состоянии молекул железа и изменяют его технические свойства; с другой стороны, заклепочные соединения, которые связывают отдельные части железной конструкции, как бы они ни были тщательно исполнены, с течением времени расстраиваются. Наконец, для возведения железных построек, приходится прибегать к помощи сложных приспособлений – подмостей; работа по сборке и склепке требует большой тщательности, опытных мастеров и хорошего технического надзора. Все это удорожает работу, и нет ничего удивительного, что ее стоимость превышает в 2-3 раза стоимость самого железа в сыром виде.

Результат заседания Николаевской городской думы по водопроводному вопросу 30 мая 1906 г. был не особенно утешителен по своим последствиям для инженера Г.А. Эйфеля. Им в своей статье подчеркнута, что дума израсходует единовременно 25000 рублей на постройку водонапорной башни и за эти деньги вместе с тем приобретет себе неприятную болячку в виде периодических дорогостоящих ремонтов башни. Городу необходимо заблаговременно исправить ошибочность и второго своего выбора конструкции башни. К каменной конструкции возврата нет и не должно быть, железная неудовлетворительна, – остается, освободившись от рутинерства, сделать еще шаг вперед – остановить окончательный выбор на железобетоне, который соединяет в себе отдельно взятые достоинства, присущие железной и каменной конструкции, не заключая притом в себе их недостатков. Лишь в этом случае вопрос будет решен наиболее рационально.

Целесообразность употребления железобетона была доказана помимо лабораторных испытаний и исследований и помимо теоретических рассуждений, также путем чисто практическим в обширном размере при возведении самых серьезных сооружений, которые были всесторонне исследованы и оправдали надежды, возлагающиеся на эту конструкцию. В России система эта была с успехом применена на юге в Екатеринославе, Керчи, Новороссийске, и других местах. В Николаеве на Черноморском заводе построена водонапорная башня с баком на 108 куб. метров воды. Инженером Эйфелем приведены данные о его творении – Аджарском маяке: высотой 17 сажень, стоивший всего 11000 рублей, построен также из железобетона. Весьма красноречиво говорят сравнительные данные, относящиеся к проекту Аджарского маяка, в предположении, что материалом для его постройки послужили бы камень или железо.

Данные	Железобетонный маяк	Каменный (кирпичный)	Железный
Высота маяка, считая от обреза фундамента до огня	17 сажень	17 сажень	17 сажень
Весь маяк	Железобетонных частей 21000 пуда загрузка 6700 пуда	Полностью 83300 пуд.	Металлических частей 3290 пуд., основания 22500 пуд.
Всего	27700 пуд.	83300 пуд.	25790 пуд.
Наибольшее давление на грунт в пудах на квадратный дюйм	0,25	0,80	0,30
Время необходимое для возведения	2 месяца	5 месяцев	для изготовления железных частей 5 месяцев, для сборки и установки 2 месяца, – всего 7 месяцев
Стоимость (в равных условиях)	10500 рублей	17000 рублей	18000 рублей
Экономия в пользу железобетонного маяка		6500 рублей или 38%	7500 рублей или 42%

Приведенные данные показывают, что все преимущества, как в техническом, так и в экономическом отношении принадлежат железобетонной конструкции и при возведении сооружения, и при службе его в будущем, потому, что она не требует ни окраски, ни других текущих ремонтов, неизбежных при других конструкциях. Приняв экономию в пользу железобетонной башне сравнительно с железной в 40%, город сделает сбережение в сумме 10000 рублей, эти деньги конечно стоят того, чтобы вновь поднять вопрос о башне, отложив до поры до времени в сторону проект железной башни. Инженер Эйфель в своей статье полагал, что строитель Аджарского маяка и каботажного мола инженер господин Поддерегин не откажет дать городу свой компетентный совет в этом деле.

Таким образом, мы видим насколько интересной, напряженной была борьба за осуществление строительства водонапорной башни в городе Николаеве. Проект Г.А. Эйфеля не был воплощен в жизнь, а победил проект водонапорной башни инженера Владимира Григорьевича Шухова.

СПОРУДИ НА СІВЕРСОВОМУ РЕДУТІ*

Юрій Ковальський

краєзнавець

Україна, 54018, м. Миколаїв, а/с 126

e-mail: yaslav@mksat.net

У часи Кримської війни в Миколаєві була збудована система фортів з проміжними артилерійськими позиціями. Англо-французькі війська силами флотилії зайняли фортецю на Кінбурнській косі та почали здійснювати рейди вверх по Бугу, обстрілюючи берегові батареї.

Як вказано в «Рапорте главнокомандующего военными сухопутными и морскими силами в Крыму Николаю I о принятии мер по обороне Николаева на случай нападения неприятелями» від 4 квітня 1854 р. в районі Сіверсового маяка, на тодішньому Сіверсовому хуторі, була збудована одна з п'яти батарей поза містом: «На левом берегу р. Буг устраиваются 5 батарей именно за городом: батарею на хуторе Сиверса строит за свой счёт с помощью от казны потребными инструментами николаевский купец Водолагин». Систему батарей планували під керівництвом Тотлебена Е.І. Сіверсів редут будувався в місці, де найближче до берега проходить фарватер. На півдні від Сіверсового маяка в ті часи існувала важка для проходу берегова смуга очерету; на півночі – берег крутий і високий. Тому місце ймовірної висадки десанту теж знаходилось на теперішньому урочищі Сіверсів маяк.

Про характер батареї у рапорті вказано: «на косе перед хутором Сиверса (Сомкнутая)», тобто для ведення кругової оборони – редут. Далі за документом: «Постройка батареи только что начата и на действие ее в непродолжительном времени рассчитывать нельзя по причине недостатка вольных рабочих. Предполагают же ее соорудить 17 короткими 24-фунтовыми пушками. Работы на батарею у хутора мещан производятся адмиралтейскими поселянами и нижними чинами рабочих экипажей. Постройка начата 11 марта 1854 г. В настоящее время на фасах встречном и речном земляные работы окончены; амбразуры одеты турами, платформы и орудия установлены; так что в случае надобности батарея может уже действовать...».

У наш час збереглися фрагменти такого фортифікаційного укріплення – земляного, з валом і ровом. Судячи із залишків валів таке укріплення не призначалося для кругової оборони із застосуванням артилерії у всіх напрямках, а тому було розімкнутого виду. Назва редут є умовною, а по суті це берегова фортифікаційна лінія оборони для ведення артилерійського вогню по плавзасобам противника або проти можливої висадки десанту. Така фортифікаційна лінія складалася із зовнішнього рову, вала із земляною сходинкою з тильної сторони. Відстань від гребня бруствера до гребня переднього вала до 9 м; глибина рову перед бруствером до 3 м. Причому на правому фланзі вал закінчувався болотяною балкою шириною до 60 метрів зі струмком посередині. За болотом починався пагорб. Через болото продовжити вал до пагорба не було можливості. Для зустрічного вогню і на випадок, якщо противник намагатиметься використати прохід, щоб обійти оборонний вал, на схилі пагорбу, перпендикулярно берегу, була влаштована окрема фортифікаційна лінія з валом і ровом. Така лінія за правилами фортифікації могла вести артилерійський вогонь під кутом вздовж берегової лінії. По суті ми маємо недобудований редут з береговим і зустрічним фасом, як вказано у рапорті (або, з тилу редут мав периметр з окопів для ведення лише рушничного вогню). Тилова частина редуту зруйнована земляними роботами та забудовами. Із загальної довжини ліній можна вирахувати, що десять гармат розміщувались на береговому фасі і сім на зустрічному.

З лівого флангу берегового фаса, перпендикулярно берегу, виявлено заглиблення у вигляді окопу глибиною 1 м і шириною 1 м. Такі траншеї, замасковані зверху перекриттям, використовувались для ведення підземної війни. Вони давали змогу здійснювати скритні вилазки за межі

* Автор вдячний Н.А. Кухар-Онишко за консультацію.

редуту при осаді. Також була необхідність обслуговування мінних полів, щоб ускладнити противнику атаку на берегові батареї використовувались підводні міни.

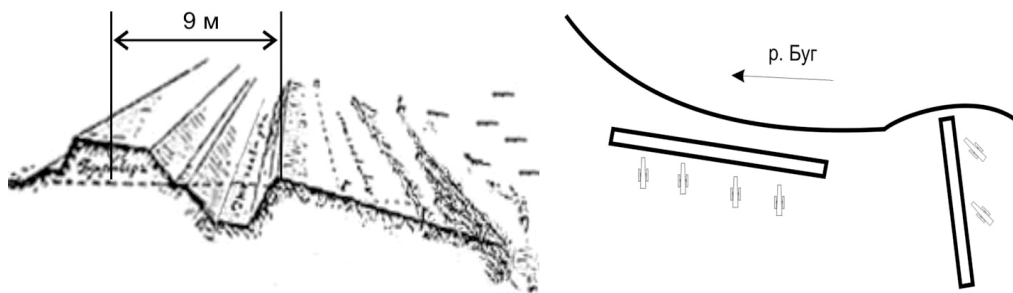

Рис 1. План батареї

Уздовж валу на дні уступу були знайдені ржаві залізні стержні діаметром 2 см і довжиною 30 см – до 7 штук, монети Російської імперії, гачкові захвати військової одежі, смола, стара голка. З часом рови були засипані сміттям. Пошуки картографічних джерел не дали результатів. Збереглися плани лише тих батарей, які безпосередньо примикали до міста.

Берег уздовж берегової фортифікаційної лінії постійно обвалюється та підмивається хвилями лиману. Довголітні спостереження за зрізом берега виявили фундамент споруди. У західній частині фундаменту каміння було відсутнє, а заглиблення траншеї виділялися дрібним гравієм. У 2019 р. виявилася східна ланка фундаменту зі збереженою кладкою каменем-дикарем. У лівому куті фрагменту фундаменту виявлено кусок цегли дорадянського виробництва.

Рис 2. Зріз берега 2013 р. і 2019 р.

На старій карті місцевості позначена будівля на Сіверсовому хуторі, який існував з 1820-х років і належав Сіверсу К.Д. Її розміщення приблизно відповідало координатам цього фундаменту. Тобто цей фундамент не належить до фортифікаційної споруди та може бути будівлею хутора. Ширина знайденого фундаменту 3,7 м, а довжина орієнтовно до 5 м. Оскільки цей кут ділянки хутора був найближчим до води, то ймовірно будівля служила для збереження плавзасобів і як вихід до причалу.

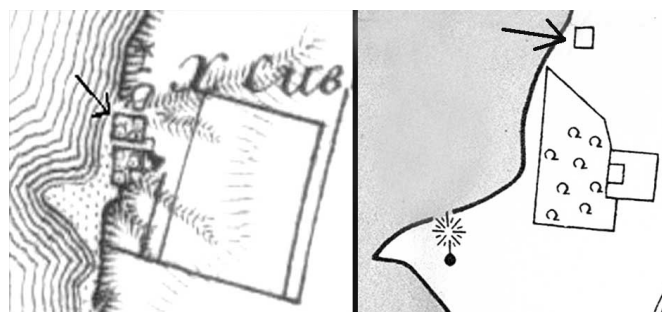

Рис 3. Фрагменти карти Сіверсового маяка 19 ст. і 20 ст.

Висновок: Фортифікаційні споруди під назвою Сіверсів редут ретельно пристосовані до місцевості та складаються з двох ліній – зустрічного й берегового фасів; одна лінія уздовж берега з орієнтовною довжиною 185 м; а інша перпендикулярна берегу – 52 м. Перпендикулярна лінія редуту на північному схилі забезпечувала кут обстрілу вздовж ріки на зустрічному курсі та захищала основний редут від обходу з правого флангу. Фактично, Сіверсів редут повинен був першим зустріти ворога, зав'язати бій і втримувати просування флотилії у Миколаїв. Виявлений фундамент ймовірно належав будівлі Сіверсового хутора. Доцільно таку історичну пам'ятку у межах збережених фрагментів взяти під охорону від знищення земляними роботами, вивчати із залученням археологів, демонструвати як об'єкт екскурсій.

ЖІНКИ У МЕДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ МІСТА МИКОЛАЇВ)

Лариса Левченко

Державний архів Миколаївської області
директор, доктор історичних наук
м. Миколаїв, вул. Московська, 1
e-mail: mail@mk.archives.gov.ua

Участь жінок у соціально-економічному, культурно-освітньому та громадському житті Миколаєва дотепер залишається малодослідженою темою. Досі вважається, що головна роль жінок у Миколаєві впродовж ХІХ – початку ХХ ст. визначалася лише веденням домогосподарства. Розвіяти цей міф допомагають архівні джерела.

Дійсно, насамперед, народження та виховання дітей було головним обов'язком жінки у суспільстві. Однак, у процесі народження дитини участь брала не лише та жінка, котра народжувала, а ще й та, яка допомагала дитині з'явитися на світ, а саме – «повивальна бабка» (у місті), або «повитуха» (на селі). Ці терміни не повинні викликати посмішку, оскільки саме так у дореволюційний період офіційно називалися акушерки. Слово «акушерка» спершу використовували у народній мові та лише згодом – в офіційній медицині.

Діяльність акушерок у Російській імперії вперше регламентовано Указом імператриці Єлизавети Петрівни від 29 квітня 1754 року № 10.214 «Об учреждении школ в Санкт-Петербурге и в Москве для обучения повивальному искусству; о снабжении столиц и городов испытанными в сем искусстве бабками под именем присяжных». Із цією пропозицією до Сенату звернувся таємний радник і лейб-медик Кондоїді, яким було представлено подання від Медичної канцелярії щодо проведення досвідченими лікарями іспиту всім бабкам, які практикували у Москві та Санкт-Петербурзі. Тим бабкам, котрі склали іспит, видавався атестат від Медичної канцелярії, їх приводили до присяги та започатковували на них формулярні списки щодо просування по службі. Поліція мала публікувати відомості про присяжних бабок (саме таке звання вони отримували після присяги) для повідомлення населення. У Москві чисельність присяжних бабок встановлювалася на рівні 15 осіб, у Санкт-Петербурзі – на рівні 10 осіб. У разі наявності більшого числа бабок, які склали іспит, у столиці, їх направляли на службу до інших губернських міст, а також у провінційні міста Російської імперії. Указом встановлювався розмір винагороди, яку повинні були сплачувати сім'ї за отримання медичних послуг від бабок під час пологів. Із державної скарбниці бабкам виплачувалося жалування у розмірі до 200 руб. на рік більш досвідченим акушеркам Москви, та до 150 руб. – початківцям цієї справи; у Санкт-Петербурзі – досвідченим акушеркам виплачували до 300 руб. на рік, молодшим – до 200 руб. на рік. Кожна присяжна бабка повинна була навчати двох учениць.

Цим же Указом засновано школи у Москві та Санкт-Петербурзі. Викладали там досвідчені «доктори», яких іменували «професорами баб'ячої справи», або «лікарі», котрих називали «акушерами». На утримання кожної школи з державної скарбниці виділялося по 3000 руб. на рік. Ця сума формувалася за рахунок зборів, котрі сплачувала кожна родильниця або її чоловік відповідно до їхнього рангу, а також рангу присяжної бабки, яка обслуговувала пологи. Тим, хто відмовлявся сплачувати ці збори, зараховувалася недоїмка казенних зборів. За рахунок казни також утримувалася бібліотека медичної літератури з баб'ячої справи. Книги виписувалися з «чужих країв» або «з-за моря» і видавалися ученицям. За користування книгами учениці спла-

чували із власного жалування. Викладання у школах відбувалося російською і німецькою мовами. Вся баб'яча справа перебувала у віданні Медичної канцелярії.

1890 року «Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона» повідомляв, що в Російській імперії число акушерських шкіл зросло за період від 1754 року до 35 навчальних закладів, які утримувалися не лише за рахунок державної скарбниці, а й різними відомствами, установами та благодійними товариствами. Отримати освіту повивальної бабки дівчата могли в 4-х повивальних інститутах, два з яких знаходилися в Санкт-Петербурзі, один – у Москві, та один – у Тифлісі; у 2-х повивальних школах Санкт-Петербурга; школах сільських повивальних бабок у Петербурзі, Москві та Тифлісі. Крім цього, функціонували школи при акушерських клініках університетських міст і при родильних відділеннях міських лікарень в Астрахані, Варшаві, Вільно, Вологді, Воронежі, В'ятці, Гродно, Кам'янці-Подільському, Кишиневі, Мітаві, Могилеві, Пензі, Самарі, Саратові, Сибірську, Тамбові, Томську, Тулі, Харкові, Херсоні, Чернігові та Читі.

В інститутах вивчали такі дисципліни: анатомія та фізіологія жіночого організму, вчення про перкусію та аускультацию в акушерстві, теоретичне і практичне акушерство, хвороби новонароджених, гінекологію, гінекологічну хірургію, кровопускання та віспощеплення, вчення про пов'язки та лікарські засоби в акушерській практиці. Проводилися практичні заняття з консультування, обстеження та лікування вагітних, рожець, родильниць, новонароджених дітей і хворих жінок. У повивальних школах медичні дисципліни вивчали в меншому обсязі: обмежувалися анатомією та фізіологією жіночого організму, курсом акушерства, загальної патології, фармакології, гігієни та вчення про сифіліс. У місцевих повивальних школах викладали ще вужче коло медичних предметів, замість них дівчат навчали закону Божому, російській мові, латині, фізиці, арифметиці, геометрії. Тим бабкам, які, крім гінекології та акушерства, прослухали курси з лікування венеричних захворювань та педіатрії, дозволялося лікувати хворих на ці хвороби жінок та дітей.

Дипломовані повивальні бабки належали до привілейованого медичного персоналу і, беззаперечно, скористатися їх послугами бідне населення не завжди було в змозі. На 1890 рік таких «учених акушерок» у Російській імперії налічувалося до 7 тисяч осіб. Бідні люди частіше послуговувалися допомогою жінок, котрі набули досвіду на собі або під час спостереження за іншими.

У Миколаєві першу повивальну школу засновано при Миколаївській єврейській лікарні в березні 1902 року. Вона випускала повивальних бабок 2-го розряду. Курс навчання тривав 2 роки, тобто 4 семестри. Перший набір мав 18 учениць. Статус цієї повивальної школи затверджено Медичним департаментом Міністерства внутрішніх справ 12 вересня 1903 року. Школа функціонувала під наглядом Миколаївського градоначальника, загальний медичний нагляд здійснювало Лікувальне відділення Херсонського губернського правління, а безпосереднє – старший лікар градоначальства. Господарські питання вирішувала опікунська рада лікарні. У школі було засновано педагогічну раду на чолі з директором.

Дівчата вивчали теоретичні дисципліни, правила допомоги хворим на 1-му курсі, практичні заняття з акушерства та гінекології проводилися на 2-му курсі. До школи приймалися не лише юдейки, а й дівчата всіх звань та віросповідань не молодші 18 років і не старші за 35 років. При вступі вони складали іспити приймальної комісії та подавали такі документи: метричне свідоцтво про народження, медичну довідку про щеплення від віспи, ще одну медичну довідку про стан здоров'я та відсутність фізичних перешкод для виконання обов'язків повивальної бабки, свідоцтво поліції про поведінку, вид на жительство, дві фотографії, письмовий дозвіл від батьків (якщо дівчина була незаміжня), дозвіл від чоловіка (якщо жінка вже перебувала в шлюбі), довідку про смерть чоловіка від вдовиць. На закінчення 1-го курсу учениці складали іспит, від якого залежало їх переведення на 2-й курс.

Викладачами у школі працювали лікарі-ординатори: Абрам Мойсейович Комаровський, Володимир Осипович Вольфензон, Володимир Ізраїлович Бродський, Климентій Григорович Сობоль, Абрам Манусович Винокуров. Головою опікунської ради Миколаївської єврейської лікарні на час відкриття повивальної школи був Я. Камінський, медичною частиною лікарні завідував статський радник Мойсей Якович Кальварський. Рівень викладання та успіхів учениць був настільки значним, що вже 14 грудня 1906 р. Я. Камінський, зважаючи на доповідну записку М.Я. Кальварського, звернувся до Миколаївського градоначальника з проханням сприяти отриманню дозволу на підготовку у школі повивальних бабок 1-го розряду. М.Я. Кальварський писав, що до школи вступають абітурієнтки, рівень освіти яких відповідає повному курсу шестикласної гімназії. У школі викладають анатомію, фізіологію, акушерство, гінекологію, педіат-

рію та інші дисципліни, які відповідають курсам шкіл для підготовки повивальних бабок 1-го розряду. Тож з січня 1907 р. школу було переведено до 1-го розряду.

31 серпня 1902 р. Миколаївський міський голова А. Соковнін звернувся до градоначальника про відкриття жіночої повивально-фельдшерської школи 2-го розряду при родильному відділенні Миколаївської міської лікарні. Листом від 14 вересня 1903 р. Медичний департамент Міністерства внутрішніх справ, розглянувши проект Статуту майбутньої повивально-фельдшерської школи Миколаївської міської лікарні, запропонував Миколаївському градоначальнику відкрити 4-річну школу для підготовки повивальних бабок 1-го розряду та фельдшерниць. Урочисте відкриття школи відбулося 14 жовтня 1906 р. за участю головних лікарів міської лікарні, шпиталю та гласного міської думи Е.П. Францева. Вона також мала опікунську та педагогічну ради і перебувала у віданні Управління головного медичного інспектора Міністерства внутрішніх справ. Безпосередній нагляд за школою здійснювало Медичне відділення Херсонського губернського правління. До школи вступали абітурієнтки від 17 до 40 років, які закінчили державні жіночі гімназії чи мали атестати від домашніх або сільських учительок рівня чотирирічної гімназії. Іспити проводилися на закінчення кожного семестру. Учениці 3-го та 4-го курсів під наглядом старшого медичного персоналу чергували в палатах лікарні, амбулаторії, родильному відділенні й аптеці. Після закінчення школи випускниці повинні були відпрацювати 4 роки фельдшерницями або повивальними бабками 1-го розряду в медичних закладах на території Херсонської губернії. Це обмеження запроваджено через відсутність потрібної кількості повивальних бабок зі спеціальною медичною освітою, що викликало високу смертність серед роженець, родильниць і новонароджених.

Першим директором Миколаївської повивально-фельдшерської школи був лікар С. Самохоцький; викладачем анатомії і фізіології – І. Гутштейн, зоології і ботаніки – кандидат природничих наук М. Твирибин, фізики і геометрії – кандидат математичних наук – С. Верьовський, фармакології – провізор Л. Жураковський, зубних хвороб – лікар Є. Харик, хірургії – доктор медичних наук В. Уваров, внутрішніх хвороб – лікар О. Гіпнус, ЛОР-хвороб – доктор медичних наук Е. Мандельштам, венеричних хвороб – лікар І. Сомов, хвороб очей – доктор медичних наук О. Ерберг, інфекційних хвороб – лікар Д. Архипов, педіатрії – лікар С. Лігін.

Перші відомості про повивальних бабок у Миколаєві маємо від 1850 року: городовою повивальною бабкою була А. Ходикова, а повивальною бабкою при Морському відомстві – Ф. Штоляв[ська – ? Л.Л.]. Очевидно, вони мали високий рівень освіти, оскільки міська поліція залучала їх до обстеження хворих на венеричні захворювання жінок. Від 1869 року маємо відомості про Параску Балашову, котра пропрацювала у Миколаєві позаштатною повивальною бабкою 27 років поспіль, однак через хворобу була змушена просити про відставку, звільнення її від обов'язків члена Комітету з лікування сифілісу, про надання їй пристойної квартири та виплату заборгованого жалування.

У місто Очаків позаштатною повивальною бабкою 1870 року була призначена Марія Василівна Петрова. Саме її викликали за розпорядженням Миколаївського військового губернатора Б.О. фон Глазенапа до Миколаєва та призначили на посаду городової повивальної бабки в серпні 1870 року [можливо замість П. Балашової – ? Л.Л.]. Марія Петрова мала дворянське походження, але, очевидно, була з бідної родини, оскільки навчалася за державний кошт. Вона закінчила Санкт-Петербурзький імператорський повивальний інститут і за розпорядженням Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ повинна була відпрацювати 5 років за призначенням. У Миколаєві дівчині виділили квартиру, однак на жалування в 7 руб. 86 коп. на місяць (94 руб. на рік) прожити вона не могла. Тому в червні 1871 року М. Петрова поскаржилася Миколаївському військовому губернатору М.А. Аркасу: «При неслыханной дороговизне на все в здешнем городе, таким ничтожным содержанием нельзя прожить, при всех лишениях. На вознаграждение за практику я не могу рассчитывать, потому что как служащая, я не имею права ценить свой труд, а должна ограничиваться тем, что дадут, а в таком случае вознаграждение бывает ничтожно и в большей части случаев оканчивается обещанием благодарить, что не всегда исполняется; при том же я состою при городской больнице, куда по требованию должна являться во всякое время дня и ночи и потому и временем свободно располагать не могу. ...может со временем мне удастся зарекомендовать себя через какой-нибудь влиятельный дом, но до того времени мне остается ограничиваться казенным довольствием, которое так ничтожно, что его не станет на один хлеб с водою, не говоря об обуви, одеянии и квартире, поэтому я прожила все, что имела, даже скудный мой гардероб, задолжала и нахожусь в крайне

безвиходном положенні...». Фактично, Марія Петрова отримувала менше жалування, ніж сторожа міської лікарні. Слід віддати належне миколаївським купцям і міщанам, які 27 липня 1871 р. написали колективного листа Миколаївському військовому губернатору М.А. Аркасу на захист М. Петрової і тільки він врятував дівчину від голодування (їй підвищили жалування, щоправда лише до 120 руб. на рік). Вражає кількість підписів під листом – 98 чоловік, очевидно, що молода лікарка гідно виконала обов'язки у кожній родині: малюки були здорові, а батьки – щасливі! Звільнилася М.В. Петрова з посади городової повивальної бабки 18 травня 1882 р. (за губернатора О. Пещурова). Їй ще не раз доводилося просити губернатора й міського голову про виплату заборгованого жалування.

Щоправда, наприкінці 70-х років XIX ст. у Миколаєві працювали й інші акушерки. У жовтні 1877 р. звільнилася з посади городова акушерка Григор'єва [ім'я не встановлено]. На цю посаду заяви подали Олімпіада Федорівна Некрилова, випускниця Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії, Марія Пупченська [відомості про освіту відсутні, працювала помічницею лікаря у Морському шпиталі], Марія Бородинна [відомості про освіту відсутні, мала чотирирічний стаж роботи у Миколаївській міській лікарні], Тетяна Сумцова, випускниця акушерського відділення Київського університету [працювала помічницею лікаря у Миколаївському морському шпиталі], дружина прапорщика Миколаївської кріпосної артилерії Троянова [відомості про освіту відсутні]. Не вдалося встановити, хто саме з них був призначений на посаду городової акушерки. Однак, маємо відомості, що в цей час у Миколаєві з'явилася ще одна городова акушерка – Мінадора Александрова [відомості про освіту відсутні], яка також частенько скаржилася на невиплату їй жалування.

У списках городових акушерок за 1892 рік вже 14 осіб: Мінадора Іванівна Александрова (Рождественська, 7), Анна Василівна Андрієвська (Спаська, 39), Анастасія Миколаївна Бологовська (Таврійська, 18), Валентина Іванівна Беверлей (Велика Морська), Євгенія (Євлампія) Володимирівна Вознесенська (Фалеєвська), Ізабелла Григорівна Галицька (Нікольська, 28), Анна Борисівна Гогис (Глазенапівська), Марія Мойсеївна Массенини (Потьомкінська), Леоніда Василівна Прокопович (Глазенапівська), Марія Миколаївна Петрова (Потьомкінська, 28), Єлизавета Ісааківна Рудницька (Бульварна, 27), Софія Абрамівна Скляр (Католицька, 25), Олександра Савелівна Сакісчі (Потьомкінська, 47), Ольга Костянтинівна Федосєєва (дача в Лісах № 96). У цей же рік в Миколаєві зареєстровано перших жінок-масажисток.

Перших жінок – сестер милосердя ми фіксуємо у Миколаєві ще за часів Кримської війни (1853-1856 рр.). У 1901 р. в Миколаївській міській лікарні працювала фельдшерлицею Єлизавета Ладиніна, акушерками – Валентина Ратнер та Валентина Семенова, сестрами милосердя – Ольга Кекуатова, Емілія Пашкевич, Марія Загороднева, Марія Мершавцева, Тетяна Законова, Анна Курапова, Тетяна Ерих, Марфа Дюміна, Марія Горшанина, Олександра Парахина, Олена Попельковська. Їхня заробітна платня складала 30 руб. на місяць. Для порівняння чоловік-фельдшер отримував 45 руб. на місяць.

У 1904 р. в лікувальних закладах Російського товариства Червоного Хреста в Миколаєві працювало 67, у Морському шпиталі – 6, у міській лікарні – 8 сестер милосердя. У 1904 р. Російська імперія вступила у війну з Японією, тому була сформована команда сестер милосердя, яких з Миколаєва відрядили до діючої армії на фронті Далекого Сходу. Членами цієї команди стало 16 сестер милосердя. Крім того, для лікування поранених вояків на дому лікувальні заклади Миколаєва направили ще 8 сестер милосердя. Жінки в цей час вже працювали в миколаївських лікарнях на посадах лікарів [ще 1896 р. лікарем в Одеській частині міста Миколаєва була жінка Дар'я Павлівна Симанович], акушерками, масажистками, прачками, ремонтували білизну та одяг, виконували інші обов'язки. Аналіз документів приводить до висновку, що вже на початок XX ст. увесь середній і молодший медичний персонал миколаївських лікарень був жіночим.

На 1904 рік у Миколаєві було 49 акушерок: Анна Василівна Андрієвська, Іта-Фейга Мойсеївна Абрамова, Надія Володимирівна Беймарн, Надія Григорівна Вербицька, Клара Давидівна Весела, Серафима Яківна Вул, Рахіль Міхелівна Вонська-Рудовська, Розалія Ісааківна Вайсблат, Емалія(?) Ісааківна Гринберг, Зінаїда Марківна Габис, Євдокія Матвіївна Гейлих-Мазуровська, Марія Юделівна Гуревич, Мерисманія Геселевна Гордон-Юфан, Анастасія Григорівна Гладштейн, Віра Лазарєвна Дукельська, Єлизавета Іванівна Дуброва, Лея Езргелевна Дунаєвська, Ольга Володимирівна Звенченко, Зінаїда Федорівна Конерт, Муся Давидівна Крепс, Марія Кир'янова, Маріам-Доба Меєр-Берковна Ковадло, Іуліанія Іванівна Корейша-Клеменс, Лідія Христофорівна Лимаренко, Розалія Марківна Менделєва-Брун, Розалія Яківна Монт, Марія Семенівна Моссені-

на, Рахіль Янkelівна Маршак, Тетяна Давидівна Маргуліс, Олександра Борисівна Медведєва, Хана Беровна Марголівна, Олімпіада Федорівна Некрилова, Берта Борисівна Оречкина-Леменьман, Марія Василівна Петрова [очевидно вона залишилася в Миколаєві і займалася приватною практикою – Л.Л.], Леоніда Василівна Прокопович, Олена Семенівна Прокопович, Софія Онисимівна Прокопович-Грозенштейн, Валентина Григорівна Ратнер, Валентина Іванівна Семенова-Бевєрлей, Наталія Петрівна Степанова, Софія Абрамівна Скляр, Меня Марківна Слуцька, Валентина Василівна Семенова, Марія Мойсеївна Хейфец, Варвара Василівна Цупрій [або Чупрій – Л.Л.], Раїса Миколаївна Чернопольська, Хана Ісааківна Штейнман, Лідія Василівна Шаманська-Акимович. Саме їм завдячували своїм життям і здоров'ям миколаївські жінки та діти.

Населення Миколаєва на межі ХІХ-ХХ ст. дорівнювало приблизно 100 тисячам. За статистичними даними, опублікованими в оглядах Миколаївського військового губернатора та Миколаївського градоначальника, у Миколаєві народилося: у 1880 р. – 2724 дитини (1370 хлопчиків / 1354 дівчинки), у 1890 – 2942 дитини (1528/1414), у 1891 – 3001 дитина (1588/1413), у 1894 – 3097 дітей (1594/1503), у 1895 – 3214 дітей (1634/1580), у 1898 – 3926 дітей (2014/1912), у 1899 – 4225 дітей (2195/2030), у 1900 – 4081 дитина (2120/1961), у 1901 – 3852 дитини (1975/1877), у 1902 – 3820 дітей (1967/1853), у 1903 – 3830 дітей (1937/1893), у 1905 – 4001 дитина (2026/1975), у 1906 – 3948 дітей (1993/1955), у 1907 – 4288 дітей (2234/2054), у 1908 – 3877 дітей (1933/1944), у 1910 – 4065 дітей (2089/1976), у 1911 – 4076 дітей (2042/2034), у 1912 – 4104 дитини (2107/1999), у 1913 – 4600 дітей (2381/2219), у 1914 – 4716 дітей (2427/2289).

У цей час смертність дітей у віці до 1 року була доволі високою. Так, у 1880 р. з 1370 новонароджених хлопчиків померло у віці до 1 року – 310 дітей, а з 1354 новонароджених дівчаток – 235 дітей. 1895 р. із 1634 новонароджених хлопчиків померло у віці до 1 року 347 дітей, а з 1580 новонароджених дівчаток – 331 дитина. Проте, смертність залежала часто не від акушерок, які приймали пологи, і не від педіатрів, а була результатом недостатнього рівня розвитку медицини та виробництва лікарських засобів на той час.

Адрес-календар м. Миколаїв на 1912 рік повідомляв, що мешканці міста можуть звертатися до таких лікарів-жінок: Гедульд Е.А. (Глазенапівська, 15), Гіппіус А.Н. (Набережна, 5), Горохова-Волова М.Л. (Інженерна, 5), Ємельянова Ю.М. (Московська, 1), Симонович-Варшавська Д.П. (Пушкінська, 7). Зубними лікарями були: Винокурова Е.Ф. (Велика Морська, 38), Дульцина М.І. (Одеська, 104), Яковлева О.С. (Потьомкінська, 86), Співак-Кобринська А.Г. (Пушкінська, 19). Акушерками, фельдшерицями та масажистками зазначено: Тарновську А.Я. (Севастопольська, 121), Медведєва А.Б. (Московська, 3), Лейбензон Н.Л. (Потьомкінська, 39), Масанжинова (Адміральська, 22), Хмельницька Р.Л. (Адміральська, 22), Прохорова Е.Н. (Нікольська, 5) [жінок виявлено за прізвищами, ініціали наведено *рос. м.*]. У водолікарні Кенігсберга відвідувачів приймала жінка-лікар Симанович Д.П.

Адрес-календар на 1915 рік надає більш детальні відомості про жінок-лікарів, акушерок, масажисток, медичних сестер. Так, у Миколаївському морському шпиталі помічниками лікарів працювали Марія Миколаївна Костюшко, Евеліна Йосипівна Жураковська, повивальною бабкою – Леоніда Ксенофонтівна Соколузובה, сестрами милосердя: Любов Георгіївна Кушинова, Марія Дмитрівна Аркадьєва, Олександра Георгіївна Ставрова, Меланія Георгіївна Бурлакова та Марія Йосипівна Чолокова.

У Миколаївській єврейській лікарні 1915 р. мала практику сестра засновника Миколаївської водолікарні й головного лікаря Михайла Григоровича Кенігсберга, Ганна Григорівна Кенігсберг, фельдшерем-акушеркою працювала Сарра Борисівна Спектор, акушерками: Сара Борисівна Лібман, Ципа Михайлівна Райхман, Рейза Янkelівна Меднікова, Хана Нахманівна Фельдман, Малка Ізраїлівна Гранатур. У хірургічній лікарні В. Л. Броуна акушеркою була Клара Яківна Елькінд. У амбулаторії-диспансері Миколаївського відділення Ліги для боротьби з туберкульозом орденатором працювала Віра Олександрівна Златопольська, фельдшерицею Рина Солломонівна Цейгер, реєстратором Розалія Борисівна Соболев.

У списку лікарів м. Миколаїв 1915 р. зазначено Зінаїду Рафалівну Барг, Бейлу Гершевну Браїлевську, Софію Олександрівну Гедульд, Юлію Максимівну Ємельянову-Шермеревич, Віру Олександрівну Златопольську, Олександрю Іванівну Ільїнську, Розалію Акимівну Куперман, Беллу Юхимівну Любарську, Дарію Павлівну Симанович-Варшавську; серед зубних лікарів – Хану Лейбівну Айзенберг, Сару Абрамівну Барг, Раїсу Осипівну Браун, Фрейду Солломонівну Вайнгурт-Вольфензон, Єфросинію Федорівну Винокурову, Марію Іллівну Дульцину, Марію Григорівну Кантор, Хаю Аронівну Водяну, Гісю Мовшевну Каплан, Росю Абрамівну Комаровську, Рахіль Мордкі-

вну Косу-Кигель, Зельду Борухівну Лисневську, Матрону Іванівну Лобанову, Віру Олексіївну Лук'янову, Марфу Миколаївну Мирошину, Марію Борисівну Найденську, Есфірь Соломонівну Погребецьку, Марію Абрамівну Рабинер, Розу Марківну Розенберг-Малишевську, Ельку Берківну Слуцкер, Адель Гершівну Співак-Кобринську, Песю Соломонівну Тимень, Хаю Тевелівну Гополянську, Фейгу Несівну Харик, Мусю Абрамівну Харитонову, Песю Ізраїлівну Шнейдер, Ганну Григорівну Епштейн-Шерман, Фейгу Мошківну Камінську-Тімон, Надію Борисівну Копп-Адлер.

У списку фельдшерниць м. Миколаїв 1915 р. наведено імена й прізвища Клари Яківни Брунштейн, Агрипини Георгіївни Верьовкіної-Соловійової, Матрони Афанасіївни Воцакіної-Сухоцької, Ізабелі Григорівни Галицької, Марії Євсейвни Глассь, Ольги Іллівни Дульциної-Зарциної, Поліни Олександрівни Колкар, Сусанни Ісидорівни Майер, Шейдли Олександрівни Прассь, Сарри Борисівни Спектор, Рози Хацкелівни Ушерович-Хавнинсон, Рахіль Йосипівни Фінкельштейн, Риви Соломонівни Цейгер, Варвари Василівни Цупрій, Марії Яківни Цехановської.

Список акушерок м. Миколаїв, наведений в Адрес-календарі на 1915 рік, найдовший за всі роки: Фрида Яківна Аврутина, Маня Арошківна Айзенберг, Хана Гершівна Айзенберг, І. А. Айзикович, Двойра Гершівна Аптекар, Шифра Морівна(духівна?) Бадіян, Марія Миколаївна Бадюк, Рива Пейсівна Берг, Гура Янкелівна Бердичевська, Зися Шмулівна Блехер, Сарра Марківна Блюмберг, Роза Марківна Брун-Менделева, В(Б?)ася Еллівна Буртянська, Туба Іонівна Бурштейн, Сарра Бенівна Вайншток, Анастасія Іванівна Васильченко, Неха(ма) Йосипівна Варшавська, Марія Ісаківна Вахер-Маргуліс, Крейна Давидівна Весела, Валентина Пилипівна Вернер, Біна Ісаківна Вильш(?)євська, Маха Рафалівна Виноцька, Блюма Єфремівна Войковська, Олімпія (Олімпіада-?) Володимирівна Волчанська, Туба Ісаківна Вольховська, Серафіма Яківна Вуль, Гіта Берківна Галицька, Людмила Володимирівна Гвоздецька, Миха Янкелівна Гейберг, Серафіма Йосипівна Гефт, Лея Берківна Гладштейн, Лідія Григорівна Глазкова, Параска Василівна Горбенко, Марія Францевна Грабян, Малка Ізраїлівна Гранатур, Клара Ізраїлівна Гронеман, Малка Борухівна Гуренч, Єлизавета Гурович, Поліна Володимирівна Данашевська-Шаргородська, Віра Михайлівна Денисова, Надія Павлівна Дикуше, Рива Лейзівна(зерівна?) Дукельська, Ольга Іллівна Дульцина-Зарцина, Єлизавета Григорівна Дибнер, Евеліна Йосипівна Жураковська, Іта Годівна Каган, Сара Борисівна Каневська, Марія Олександрівна Кекуатова, Хая Мордхівна Киринер-Слуцька, Гитля Гершівна Когон, Гіта Хаїмовна Кордунер, Гися Абрамівна Корсунська, Ганна Денисівна Коротаєва, Марія Мойсейівна Костяненко, Агрипина Демидівна Кочутовська, Марія Іванівна Кубишкіна, Лея Мордхівна Лавут, Софія Мойсейівна Левкович, Естер Мордхівна Леонова, Єлизавета Абрамівна Ліберман, Лідія Христофорівна Лимаренко, Роза Хаїмовна Лихтер, Рива Хаїмовна Лихтер, Лея Аронівна Мандельбаум, Марія Ісаківна Маргуліс, Туба Давидівна Маргуліс, Рахіль Яківна Маршак, Бася Борухівна Масанджинова, Олександра Борухівна Медведева-Лев(?)іна, Броня Петрівна Мілевська, Діна Борухівна Мільтер-Розенталь, Марія Іванівна Мойсеева, Ганна Семенівна Морозова, Марія Семенівна Мосеніна, Роза Яківна Меднікова, Ольга Федорівна Некрилова-Ритова, Марія Федорівна Носенко, Поліна Давидівна Охрименко, Хая Хаскелівна Позикова, Зися Ізраїлівна Покрасова, Олена Анкелівна Прохорцева, Єлизавета Марківна Рабинович, Ліза Фроїмовна Ройзман-Гурович, Ципа Мордківна Розенбейль, Сарра Іделівна Ривліна, Надія Іллівна Сациан, Анастасія Михайлівна Сердюкова, Хая Данилівна Слуцька, Бася Мирівна Слуцька-Белінська, Іта Лейбівна Соколовська, Берта Аронівна Спекторова, Елька Мойсейівна Співак, Ганна Мойсейівна Сталь, Зоя Порфірівна Степанова, Тетяна Акимівна Степанова, Неха Мойсейівна Сулькина, Миха Меєрівна Трибицова, Сіма Абрамівна Урин, Катерина Ізраїлівна Файнгольд, Фрида Зелівна Файнгольд, Хая Килманівна Фельдман, Доба Рувівна Флек-Механник, Доба Яківна Фраді(?)жна, Фейга Хаїмовна Фрейденберг, Софія Яківна Фукс, Анастасія Халтуріна, Роня Лазарівна Хайковська, Софія Давидівна Цвифель, Малка Григорівна Цейтлін, Любов Миколаївна Чеботарьова, Елка Нухівна Шамес, Ена Хаїмовна Шамес, Лея Мойсейівна Шапіро, Фрида Меєрівна Шатуновська-Медведева, Хава Самуїловна Шморган, І.О. Штамм, Клара Яківна Елькінд.

Послуги масажу в 1915 р. надавали Лея Нехівна Аспін-Меріунштейн, Хана Вулівна Барська, Олена Йосипівна Браун, Біна Ісаківна Вильз(в?)овська, Муся Давидівна Крепс, Амелія(?) Мойсейівна Краснопольська, Хіна(?) Аронівна Лейзерович, Марія Ісаківна Манишер, Хана Берківна Марголіна, Миха Олександрівна Маргуліс, Надія Павлівна Остащенко-Кудрявцева, Єлизавета Давидівна Рапутова, Золя Абрамівна Старшон(?)баум, Олена Іванівна Тарновська, Пліна Володимирівна Шаргородська, Лея Ізраїлівна Шварц.

Така велика кількість жінок у медицині пояснюється не лише емансипацією, бажанням бути корисною суспільству, а й тим, що в боротьбі за рівні можливості з чоловіками жінки, незважа-

ючи на труднощі шляху, успішно обстоювали своє право на освіту, при чому на вищу освіту, й довели спроможність працювати лікарями на практиці. Вони навчалися не лише у медичних училищах в Миколаєві, Одесі та Києві. Жінки-лікарі здобували вищу освіту в Санкт-Петербурзькому жіночому медичному інституті, заснованому у 1895 р. на приватні пожертвування. 1904 року цей інститут переведено на державне забезпечення та прирівнено до медичних факультетів університетів.

Після революції 1905-1907 рр. фемінізація вищої школи у Російській імперії вилася у відкриття вищих жіночих навчальних закладів у Петербурзі, Москві, Києві, Одесі, Юр'єві (Тарту), Варшаві, Казані й інших містах (загалом 25 вищих навчальних закладів), у 8 університетах жінки були допущені до навчання в якості вільних слухачів. Щоправда, останнє було сполучене зі значними обмеженнями, особливо в Київському та Новоросійському (Одеському) університетах, де дівчатам довелося зіткнутися з відвертою ворожістю професури.

Під час Першої світової війни, коли чоловіки були мобілізовані до армії, у вищих навчальних закладах й у медичних (а також і в інших установах) їх заміщали жінки. Деякі з них до того часу вже здобули медичну освіту за кордоном, у Швейцарії, Франції та Німеччині, проте російський уряд уважав, що там вони мали недостатню медичну практику й вимагав повторного прослуховування курсів в університетах Російської імперії (як вільних слухачів) і складання державних іспитів. 1915 року, в зв'язку з гострою нехваткою кадрів, Міністерство народної освіти Російської імперії пішло на чергові поступки у жіночому питанні та розширило коло університетів, до яких могли вступати жінки на рівні з чоловіками, однак від них вимагалось складання іспитів у обсязі восьми класів чоловічої гімназії.

Аналіз національного складу жінок-медиків початку ХХ ст. також свідчить про значну, понад 90%, кількість лікарів, медсестер, акушерок, які мали єврейське походження. Це пояснюється тим, що на тлі загальної боротьби євреїв за свої права, єврейські жінки швидше долали традиційні устої, ніж представниці інших націй. Крім того, революційні рухи і Перша світова війни суттєво пом'якшили обмеження щодо приймання абітурієнтів-євреїв до вищих навчальних закладів, у т. ч. й жінок. Миколаївський історик В.В. Щукін пише, що єврейки більше прагнули вступити до медичних навчальних закладів, ніж християнки. 1915 року Миколаївська єврейська повивальна школа ледве не закрилася через відсутність студенток-християнок. Міністерство освіти намагалось нав'язати Миколаєву процентні норми приймання єврейських абітурієнтів на рівні 10-15%. Однак, представники Миколаївської влади або ігнорували вимоги Міністерства освіти, або зверталися із листами про їх скасування, відтермінування, розширення. Так, за даними, виявленими В.В. Щукіним, у 1909-1910 рр. у повивальній школі навчалося 156 учениць, з них 121 (77,6%) були єврейками, у 1914 р. у школі навчалося 164 учениці, з них 118 (72%) єврейок. На фоні антисемітизму та єврейських погромів початку ХХ ст. здається дивним, що християни віддавали перевагу лікуванню у єврейських лікарів. Однак, насправді, це було так, на користь чого свідчить статистика. Так, за даними наведеними В.В. Щукіним, у 1912 р. в Миколаївській єврейській лікарні на стаціонарі лікувалося 1910 хворих, з них 815 (42,7%) православного віросповідання, у 1913 р. це співвідношення склало 1919 і 986 (51,4%), у 1914 р. – 1701 і 937 (55,1%). У пологовому відділенні кількість християнських пацієнток у рази перевищувала кількість єврейських.

Таким чином, почавши з баб'ячої справи, до початку ХХ ст. жінки у Миколаєві посіли чільне місце у медичній практиці та надавали лікарські послуги нарівні з чоловіками-лікарями; щодо молодшого й середнього медичного персоналу, то він уже повністю складався з жінок.

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ПРО РЕЛІГІЮ ТА РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ У 1954-1957 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПІВДЕННИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР)

Ганна Маринченко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Никольська, 24
e-mail: anya.marinchenko@gmail.com

Час, коли М. Хрущов перебував при владі, часто асоціюється з поняттям «відлига». Назва ця, звичайно, умовна, але певною мірою відображає настрої та тенденції розвитку тогочасного су-

спільства. На зміну сталінському тоталітарному режиму із властивим йому терором, репресіям та острахом прийшла нова доба, ідеологи якої оголосили про прагнення виправити помилки минулого. Однак насправді дещо лібералізований режим по суті був неототалітарним. Аналіз архівних матеріалів і зіставлення статистичних даних дають підстави стверджувати, що у державній політиці щодо релігії та церкви в умовах «хрущовської відлиги» у Південній Україні чітко простежується два періоди – лібералізації церковного життя (1954-1957) та активної антирелігійної кампанії (1958-1964). Варто зазначити, що лібералізація суспільно-політичного життя, яку вніс у радянське суспільство середини 50-х рр. ХХ ст. М. Хрущов, не мала на меті сприяти піднесенню та розвитку діяльності релігійних громад. Однак загальнодержавна атмосфера «відлиги» безпосередньо вплинула на поживлення життя різних конфесій.

В умовах міжвладдя, коли точилася жорстка політична боротьба, нові керівники держави маніпулювали настроями віруючих з метою посилити свої позиції. Особливу активність у цьому проявив Л. Берія. За його наказом на початку червня 1953 р. з Мордовії до Москви привезли митрополита Йосипа Сліпого. Розпочалися таємні переговори щодо нормалізації відносин із Ватиканом і легалізації УГКЦ у західноукраїнських областях. Однак їх раптово було перервано через арешт Л. Берії. Після того, як Й. Сліпий відкинув пропозиції КДБ зректися сану митрополита взамін на волю та високий сан у РПЦ, його ще раз засудили до адміністративного заслання у будинок інвалідів у Кузьмінці-Маклакове Красноярського краю, де він залишався у статусі напіввільного аж до нового арешту в червні 1958 р.

ЦК КПРС після прийняття постанови від 7 липня 1954 р. «Про значні недоліки науково-атеїстичної пропаганди та заходи щодо її поліпшення», зобов'язав партійні комітети покінчити із занедбаністю антирелігійної роботи, розгорнути науково-атеїстичну пропаганду, приділяючи особливу увагу її проведенню серед найбільш «відсталої» частини населення, що перебуває у полоні релігійних вірувань і забобон. Постанова закликала рішуче покінчити з пасивністю у ставленні до релігії, розвінчувати її реакційну сутність і ту шкоду, яку вона завдає, «відволікаючи частину громадян країни від активної і свідомої участі у комуністичному будівництві». РС РПЦ, РСРК, органи міліції, прокуратури, КДБ нарешті отримали повну свободу дій.

24 липня 1954 р. Всесоюзна газета «Правда» надрукувала статтю «*Ширше розгорнути науково-атеїстичну пропаганду*», в якій викладала цю постанову. А вже 4 серпня опублікувала статтю С. Крушинського «*Світло проти п'тьми*», з прикладами того, в якому занедбаному стані знаходиться науково-атеїстична робота на місцях. Висновки цих статей доволі суворі. У них вимагалось посилити контроль школи за атеїстичним вихованням шляхом поглиблення позиції матеріалізму під час навчання (історії, біології, хімії, фізики тощо), а також рішуче підвищити відповідальність партійних організацій за стан науково-атеїстичної роботи.

За аналогією з центральною газетою у республіканській пресі з'являються аналогічні замітки та статті. У газеті «Молодь України» від 7 серпня 1954 р. на першій сторінці опубліковано статтю під таким же заголовком «*Ширше розгорнути науково-атеїстичну пропаганду*». У номері від 11 серпня 1954 р. розміщено статтю наукового співробітника Інституту філософії АН УРСР І. Бражника «*Реакційна суть релігії*» подібного змісту. А вже у номері від 18 серпня антирелігійній тематиці присвячено цілу сторінку, яку виділили під рубрикою «На допомогу гурткам художньої самодіяльності». На допомогу антирелігійній агітації представлено навіть вірші, приказки та прислів'я, карикатури антирелігійної спрямованості, в яких у грубій формі висміювали як служителів культу, так і самих віруючих. Крім того, там же розміщено п'єсу на одну дію «*Кум-секретар, або сатана в бочці*» за авторства Валентина Лагоди. Суть її зводилася до критики та висміювання релігії та виконання релігійних обрядів.

Продовжувалася тематика і в наступних номерах цього видання. Так, у номері від 29 серпня того ж року опубліковано гумористичне оповідання М. Пікчевського «*Апокаліпсис*». На шпальтах «Молоді України», з'являються викривальні статті бувших сектантів, як-то «*Чому я порвав з баптистами*» М. Трубки, або ж присвячені розкриттю ставлення до релігії класиків марксизму-ленінізму (стаття О. Хабло «*В.І. Ленін про релігію*»). У подальшому на шпальтах цього республіканського видання у зазначений період кількість статей антирелігійного спрямування зростала: «*Ширити атеїстичну пропаганду*» С. Мозгового, «*Наука проти релігії*» кандидата філософських наук В. Войтка, «*Українські радянські письменники в боротьбі проти релігії*», «*Розширюється наступ на Ватикан*» М. Равлюка та багато ін.

Не відставали від центральних газет і обласні видання Миколаєва, Одеси, Херсона, Криму. Так, Миколаївська обласна газета «*Південна Правда*» нарощувала кількість статей антирелігій-

ного змісту починаючи з серпня місяця 1954 р. Статті виходили, хоч і менші за обсягом, але з більш різкими заголовками. Серед них: «За бойову науково-атеїстичну пропаганду», «Реакційна суть релігії і релігійних забобонів» М. Владимова, «За бойову антирелігійну пропаганду» О. Келюха. Проте доволі показовим є той факт, що, починаючи з листопада, доволі складно знайти на сторінках періодичних видань статті чи навіть замітки антирелігійного або релігійного змісту.

Якщо звернути увагу на щомісячний науково-популярний журнал ТППіНЗ Української РСР «Наука і життя», то починаючи з другої половини 1954 р., вводиться постійна рубрика «Наука проти релігії». У номерах з вересня починають друкуватися статті на антирелігійну тематику. Щоправда, перші статті, присвячені викриванню релігії, є передруком матеріалів більш ранніх публікацій 20-30-х рр. ХХ ст. Хоча тут варто відмітити, що у кожному номері, починаючи з вересневого, друкувалася одна стаття антирелігійної тематики у рубриці передових статей і постійно по 2-3 статті у рубриці «Наука і релігія».

З 1957 р. в Ленінграді починає видаватися «Щорічник музею історії релігії та атеїзму» обсягом 400 сторінок (1-й том присвячено походженню релігії, 2-й – виникненню християнства, 3-й – історії атеїзму, 4-й – критиці ідеології православної церкви, 5-й – подоланню релігії в СРСР, 6-й – критиці сучасної релігійної ідеології, 7-й – атеїзму в СРСР). Починають виходити атеїстичні журнали «Наука і релігія», «Людина і світ».

Як бачимо, антирелігійна робота проводилася методом пропаганди, нав'язування думки про шкідливий вплив релігії на свідомість населення та будівництво комуністичної держави. Влада в атеїстичній пропаганді широко використовувала всі засоби ідеологічного впливу на маси – лекційну й усну пропаганду, друковані видання, радіо і кіно, культурно-освітні заклади, індивідуальну роботу з віруючими тощо.

Проте у цілому це їй не вдавалося. Виконати повною мірою поставлені завдання було неможливо.

ПАМ'ЯТКА ІСТОРІЇ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ – МИКОЛАЇВСЬКИЙ НЕКРОПОЛЬ. ПРОБЛЕМИ ДОГЛЯДУ Й ОХОРОНИ

*Вікторія Маркова**

Миколаївський юридичний ліцей Миколаївської міської ради
Україна, 54056, м. Миколаїв, проспект Миру, 23-Г
e-mail: nelsongarbo.vm@gmail.com

Особливу увагу в історії нашого краю займає місцевий некрополь – старе кладовище, розташоване на колишній околиці Миколаєва – перетині Херсонського шосе та вулиці Степової, вздовж берега річки Інгул. Був створений приблизно у 1790-му році як місцевий цвинтар, почав існувати майже відразу після відкриття суднобудівної верфі, (однак, перша згадка про міське кладовище відноситься до кінця XVIII ст., коли його було позначено на мапі 1795 року). Статусу місцевого некрополю набув відразу після його закриття – з 1 лютого 1972 р.

З моменту закриття цвинтаря починаються часові межі даного дослідження правового та фактичного стану некрополя. Головною метою визначено висвітлення проблем збереження (утримання, догляду й охорони) цієї історичної пам'ятки, у першу чергу, з боку державних установ, по-друге, з боку місцевих жителів (місцевої громади).

Актуальність теми дослідження зумовлена змінами у громадському, культурному, політичному житті України, у результаті яких все більшого значення у містах набуває територіальна громада, її самоорганізація, злагоджена робота між нею та державними органами. Тож суттєвою проблемою у вирішенні питань стану некрополю є рівень якості взаємодії між громадою та державними установами у питанні збереження культурної спадщини, а також процес руйнування пам'яток старого кладовища.

Некрополь, у свою чергу, є місцем, де поховано декілька поколінь місцевої громади – суспільство, постаті якого своєю діяльністю та самоорганізацією сприяли розвитку різних сфер

* Науковий консультант: Варшавська Майя Єфимівна, вчитель вищої категорії, Миколаївський юридичний ліцей Миколаївської міської ради Миколаївської області.

життя не тільки Миколаївщини, а й регіону та навіть країни: адміralи, науковці, представники релігійної та літературної еліти, військові, громадські діячі, викладачі та прості люди (дані про найцінніші поховання/об'єкти наведені у Переліку пам'яток історії монументального мистецтва та архітектури, взяті на державний облік по Миколаєву станом на 1 квітня 2018 р., складений посадовою особою Управління з питань культури та охорони культурної спадщини Миколаївської міської ради І. Бондаренко).

Також, слід зазначити, що значний вплив на стан збереження пам'яток некрополя має набуття чинності пакету законів щодо процесу декомунізації, за змістом яких певні пам'ятки історії втрачають свій правовий статус і захист з боку держави.

З-поміж цього, історичне розташування пам'ятки через розширення міста «зсунуло» її з околиці до центральної частини Миколаєва й у перспективі (при належному догляді та охороні), може слугувати як туристично привабливий об'єкт культурної спадщини (некрополь має не тільки історично, але й архітектурно-монументально цінні об'єкти на своїй території).

1 лютого 1972 р. кладовище було законсервовано Рішенням Миколаївського виконкому № 57 через брак місця для нових поховань. У додатку було зазначено: «Закрите кладовище використовувати під парк. Відповідальність за санітарне становище й охорону пам'ятників покласти на міський відділ комунального господарства». З 1973-го по 1993-й роки цвинтар поступово «заснув»: родичі припиняли відвідувати могили за різних причин, але результат був один – покинуті поховання поросли бур'яном, і згодом більша частина кладовища опинилася у «захашеному» стані.

Логічним кроком після закриття даного цвинтаря було б його дослідження та встановлення охорони як над самими пам'ятниками, так і по всій його території. Як розповідали наукові співробітники Миколаївського краєзнавчого музею, після закриття кладовища вони самостійно організувалися групою наукового штату та проводили інвентаризацію частини поховань, розцінену керівництвом як громадську активність. Щоправда, через чагарники до могил було складно дістатись, тобто, комунальне господарство через певні причини не доглядало за некрополем належним чином (можливо, через брак фінансів: територія дуже велика), що ускладнювало науково-дослідницьку роботу. Музей виділяв кошти з власного фонду на заміну пам'ятників, відновлення епітафій окремих поховань старого цвинтаря, що становили найбільшу історичну цінність.

У 1994-1995 рр. за замовленням Облуправління культури Миколаївським центром наукових досліджень вже офіційно підтверджено проводилася інвентаризація поховань Миколаївського некрополя (у результаті – 40 об'єктів претендували на взяття на облік, усього інвентаризовано близько 6000 поховань), про охорону території мови поки не йшло. Всю територію некрополя було формально визнано пам'яткою історії місцевого значення тільки 8 вересня 1999 р. Розпорядженням № 556-р Миколаївської ОДА (де затверджувались державні списки нерухомих пам'яток археології, історії і монументального мистецтва місцевого значення, серед яких Миколаївський некрополь зазначений під № 14).

Затримка у 4 роки досить сильно вплинула на фактичне становище кладовища під час «кризових 90-х» – його поховання почали знищувати, здаючи металеві хрести на металобрухт, розкрадати склепи, виносячи звідти цінні речі (монети, ювелірні вироби, медалі і т.п.). Краєзнавчий музей намагався привернути увагу спільноти до цієї проблеми через ЗМІ (Миколаївське обласне телебачення), але таке рішення лише погіршило ситуацію: журналісти робили сенсацію, показуючи шокуючі кадри залишків людських кісток, розкиданих біля розграбованих склепів, не звертаючи основної уваги на зміст проблеми. Як наслідок відбулася друга хвиля погромів. Жителі найближчих до вулиці Степової будинків поступово засмічували напівзруйновані склепи та могили. «Житло» на кладовищі влаштували й безхатченки.

Після 1999 р. більш-менш доглянутою залишилася лише центральна частина некрополя, де знаходиться церква Всіх Святих. У таких умовах працювати науковцям становилося ще складніше, але деякі з краєзнавців все ж таки не здавалися і продовжували свої дослідження. Серед відомих праць можна зазначити такі: книги Дешко Л.О.: «Каразинська каплиця», Губської Т.М.: «Місто мармурових янголів» (перша комплексна праця про Миколаївський некрополь), статті Данилюк Ю.В.: «Меморіальна пластика XIX – поч. XX ст. на Миколаївському некрополі», Кухар-Онишко Н.О.: «Миколаївський некрополь», Хаєцького О.П.: «Найдавніші поховання Миколаївського некрополя».

З 2005 року місцева громада (студенти, працівники державних установ, учні шкіл) почала проводити масові толоки за сприянням громадського діяча М. Кондратьєва, заручившись під-

тримкою КП «Ритуальні послуги» та місцевої газети «Вечірній Миколаїв». Працівники музею проводили ознайомчі екскурсії.

З першого погляду позитивні зміни у ставленні громади до некрополю мають і негативний аспект: звичайні люди, не маючи уявлення про особливості догляду за об'єктами культурної спадщини, під час прибирань подеколи порушували цілісність пам'яток, викидали важливі їх частини, не знаючи про це. А присутні працівники музею просто не могли відстежувати дії кожної людини. До того ж, звільнені від чагарнику могили й склепи ставали доступною ціллю для пограбувань, адже територія не мала охорони.

Подібні заходи тривали аж до самої смерті основного спонсора М. Кондратьєва у жовтні 2016 р. Після цієї трагічної події відома толока 13.05.2017. Останнє масове прибирання 26.04.2018 було організовано головою ГО О. Малярчук, волонтерами на чолі з Н. Яровенко, науковим співробітником О. Светляченко за участі ветеранів АТО, службовців Військово-Морських Сил ЗСУ та просто небайдужих людей. Тетяна Губська, яка, до речі, створила міні-музей на некрополі, провела невелику екскурсію. Однак, знов постало питання фінансів – директор КП «Ритуальні послуги» звітував, що заклад забезпечив людей необхідними інструментами, але бюджет КП на суботники не розрахований, щоб вистачило вивезти сміття.

Серед шляхів вирішення проблеми можна зазначити такі: подібні заходи можна перевести на регулярну основу (однак потрібно організовувати не тільки людей, а й збір коштів), залучати осіб з міської громади, які хочуть вкладати гроші у реставрацію пам'яток; співпрацювати з етнічними громадами (на некрополі чимало поховань представників різних етносів), на роботи з очищення території для проведення інструктажу запрошувати спеціалістів – працівників музею, встановити постійну охорону за пам'яткою, що дуже важливо.

Отже, проведення толок та екскурсій некрополем, з одного боку, демонструють активність громади, з іншого – погану співпрацю між нею та державними виконавчими органами й органами місцевого самоврядування. Брак фінансування й організованості заходів по збереженню даної пам'ятки історії місцевого значення на сьогоднішній день є основною проблемою правового та фактичного стану Миколаївського некрополя. На жаль, старе кладовище не єдина пам'ятка, що має таку проблему – у нашому місті є багато інших пам'яток історії, які знаходяться у поганому стані, що є показником масштабу існуючої проблеми.

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕКОНСТРУКЦІЮ НАУКОВОГО ДОРОБКУ А.В. ФЛОРОВСЬКОГО (1884-1968)

Анатолій Мирончук

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
старший науковий співробітник
Україна, 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3
e-mail: myronchuk@meta.ua

Звернення до проблеми виявлення несправедливо забутої чи втраченої наукової спадщини та її повторного запровадження до наукового обігу є одним із актуальних завдань сучасної історіографічної науки.

Величезну архівну спадщину, яка ще чекає своїх дослідників, залишив по собі відомий історик і славіст Антоній Васильович Флоровський (1884-1968) – професор Новоросійського та Карлового університету Праги, один з найбільш відомих представників південноукраїнської історичної науки, який уособлював її трагічну долю у 1920-ті – 1930-ті роки.

Наукова спадщина А.В. Флоровського була розділена на дві частини між Архівом АН СРСР (нині – Архів Російської академії наук) і Слов'янською бібліотекою у Празі (Slovanská knihovna v Praze), де збереглася велика кількість рукописів історика, які ніколи не публікувалися. Попри те, що систематичне вивчення особового фонду історика в Архіві РАН почалося ще у 1990-і рр., однак і до сих пір він зберігає виняткові за своїм змістом рукописи.

У фонді А.В. Флоровського в Архіві РАН зберігся невеликий за обсягом (28 аркушів) неопублікований нарис історика «Про Катерину II», який до цього часу не привертав уваги дослідників. Точний час його написання невідомий. Архівістам також не вдалося це з'ясувати, бо навіть на обкладинці архівної папки дата відсутня.

Дослідницький інтерес до рукопису зумовлений передусім вивченням історії Законодавчої комісії зі створення нового Уложення 1767-1768 рр. Адже саме А.В. Флоровський започаткував справу її академічного дослідження, залучивши величезну кількість неопублікованих архівних матеріалів.

Нарис «Про Катерину II» написаний у жанрі історичного портрету, до якого А.В. Флоровський неодноразово звертався при підготовці статей про відомих політичних діячів минулого. Наразі відомо більше десяти його опублікованих робіт, написаних у формі історичного портрета, а також 5 некрологів, що зберігаються у його особовому архівному фонді в Архіві РАН.

Нарис «Про Катерину II» починається короткою біографічною довідкою, яка містить основні віхи життя російської імператриці. А.В. Флоровський розглядає її на фоні епохи, країни, документів, інших осіб, подій, явищ, різноманітних ідей і думок. Намагання Катерини II якомога краще познайомитись із новою країною сформувало у неї ідеал освіченого ліберального та гуманного монарха, історичне призначення якого полягало у перетворенні російської держави у відповідності з найкращими ідеями доби Просвітництва. Однак, як зазначає автор, цей ідеал не знаходив повної відповідності у російській дійсності.

А.В. Флоровський відзначає низку заслуг Катерини II у внутрішній і зовнішній політиці Росії. Багато уваги історик приділяє ініційованій Катериною II Законодавчій комісії 1767 р. зі створення проекту нового Уложення.

Авторські оцінки щодо результатів та значення Уложеної комісії не відрізняються від наведених раніше у його спеціальних дослідженнях на цю тему. Попри те, що Комісія не завершила своєї роботи, однак її діяльність, на думку А.В. Флоровського, мала велике значення для пожвавлення суспільного руху та розвитку громадської думки.

Щодо причин невдалої роботи Комісії 1767 р., яка остаточно була розпущена у 1774 р., А.В. Флоровський називає особисте невдоволення Катерини II, яку, ймовірно, не задовольнила громіздкість цієї установи та повільність її роботи, спричинена організаційними недоліками. Головною ж причиною, напевно було те, що Катерина II стала усвідомлювати неможливість створення на абстрактних засадах європейської просвітницької думки Уложення для країни з багатонаціональним складом, з надзвичайно різноманітними умовами та нормами життя населення і, насамперед, за наявності кричущих протиріч у сфері соціальних та економічних відносин.

А.В. Флоровський не залишає осторонь питання про кріпосне право, яке піднімалось у ході роботи Уложеної комісії. Тут його оцінки досить однозначні: нічого важливого та значного не було зроблено з цього питання. Це, на думку історика, є свідченням того, як з часом Катерина II відступала від заявлених у «Наказі» ідеалів і планів зробити російський народ найщасливішим на світі, і доходить висновку, що останні роки її царювання були різким контрастом у порівнянні з першими.

Предметом уваги А.В. Флоровського є також «досить багата і різноманітна» літературна спадщина Катерини II.

При уважному читанні рукопису складається враження, що А.В. Флоровський дає ніби не власні оцінки, а послуговується точкою зору самої імператриці.

Загалом же, на переконання історика, царювання Катерини II в історії Росії мало надзвичайно велике значення, а отже піднесений їй депутатами Законодавчої комісії 1767 р. титул «великої» є, на його думку, цілком законним і справедливим.

Можемо припустити, що нарис «Про Катерину II» був написаний у Празі. Таке припущення ґрунтується на тому, що в особовому фонді А.В. Флоровського в Архіві РАН є ще один його рукопис, створений у Празі – конспект курсу лекцій у Карловому університеті «Про історію Росії в період царювання Катерини II». У ньому згадується Комісія «із курсу про Катерину II», отож, маємо всі підстави вважати, що А.В. Флоровський мав на увазі саме текст, який є предметом нашого дослідження і який мав би стати логічним продовженням лекційного курсу історика.

Очевидно, що нарис «Про Катерину II» готувався до публікації, оскільки на першому аркуші є помітка історика, ймовірно для переписувача: «Прошу переписати у двох примірниках і перед відправкою дати мені текст переглянути». Разом з тим, нарис не містить наукового апарату у вигляді бібліографічних посилань, приміток або списку використаних джерел.

Під час роботи над історичним портретом Катерини II для А.В. Флоровського не так важлива очевидна історична хроніка та логіка розвитку подій, скільки робота з перетворення очевидної реальності фактів у нову історичну реальність.

Аналізований нами нарис, можливо теж мав у своїй основі лекцію або, навпаки, повинен був послужити матеріалом для лекції, хоча він не містить навіть короткого плану-конспекту.

Створення історичного портрету Катерини II для А.В. Флоровського, з одного боку, не така вже і важка справа, а з іншого – надзвичайно відповідальна з огляду на велику кількість вже існуючої спеціальної літератури.

Однією з важливих рис А.В. Флоровського є досить вмале оперування дослідницьким інструментарієм, а також використання різних теоретико-методологічних прийомів і підходів на основі їх доповнення. Досить часто він вдається до історико-біографічного методу історичного дослідження, спрямованого на опис, реконструкцію й аналіз обставин життя, результатів діяльності, психологічного портрета історичної особистості.

А.В. Флоровський у своєму нарисі прагне розкрити особистість Катерини II у всій повноті її життєвої історії, спираючись на результати її діяльності. Однак, якщо говорити про залучення особливого корпусу джерел, які передбачає історико-біографічний метод – свідчень сучасників, щоденників, мемуарів, спогадів, то ми цього не побачимо. Теж саме можна сказати про застосування літературно-художніх прийомів викладу матеріалу (сюжетність, образність, емоційність) – вони також відсутні.

Оригінальні прижиттєві публікації праць А.В. Флоровського часто-густо недоступні через їх раритетність, оскільки виходили дуже скромними, а то й мізерними накладами, переважно у зарубіжних наукових часописах, що до певної міри ускладнює доступ до них.

Без його наукових робіт сьогодні важко уявити вивчення законодавчих перетворень Російської імперії другої половини XVIII ст., передусім Уложеної комісії 1767-1768 рр. Тому можемо прогнозувати дослідницький інтерес до рукописів А.В. Флоровського, в яких міститься інформація про Комісію 1767 р. Всі ці обставини роблять надзвичайно важливою публікацію маловідомих та неопублікованих досліджень історика, що, у свою чергу, сприятиме запровадженню їх в широкий науковий обіг.

Максимальне освоєння документальної спадщини А.В. Флоровського та запровадження її до наукового обігу дозволить значною мірою реконструювати його науковий доробок і сприятиме поглибленню знань про розвиток історичної науки.

БУДІВНИЦТВО ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ ЗА ТИПОВИМИ ПРОЕКТАМИ У СЕЛАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Віра Ревенко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: verarevenko84@gmail.com

Однією з найголовніших соціальних проблем післявоєнного села була серйозна житлова криза, що виявлялося у гострій нестачі житлової площі, дефіциті будівельних матеріалів і товарів необхідних для житла.

Хоча серед державних пріоритетів соціальна сфера, зокрема житлове будівництво, ніколи не знаходилося на першому місці, але радянське керівництво не могло не відреагувати на проблему, яка була на поверхні, все ж таки вживалися заходи з поліпшення ситуації у житлово-комунальному господарстві: готувалися відповідні нормативні акти, виділялися кошти для капітального будівництва та ремонту житлового фонду, розвитку комунальних служб.

Будівництво у післявоєнному селі, як правило, проводилося на старих місцях, згарищах, без планування, пристосовуючи при цьому віцілі господарські будівлі, без урахувань подальших змін. Тому українські села потребували термінового архітектурного оформлення та відповідного облаштування. Враховуючи нові потреби, у постанові Ради Міністрів УРСР від 27 квітня 1945 р. зазначалося, що забудова сільських населених пунктів повинна проводитися на основі складених проектів планування сіл. Згідно з цим, протягом 1946-1947 рр. покладений початок проектування вказаних планувальних у всіх областях УРСР.

У 1945-1949 рр. у сільські райони направлені різні типові проекти житлових будинків, тваринницьких споруд, зразкові схеми планування. Було створено 166 проектів житлових будинків колгоспників, які надруковані у газеті «Радянська Україна» в замітці «Типовий проект житлового будинку», зазначалося, що будинок складається з трьох житлових кімнат, кухні – їдальні, сіней, спальні та комори. Льох розміщувався під коморою, сіньми. Висота приміщень запроє-

ктована 2,8 метри. Стіни біляться білою глиною або вапном, передбачався фронтон над входом. Вікна та двері оздоблюються простою різьбою та розписуються народним орнаментом. Двір і господарські будівлі розміщуються у глибині садиби. Розрив між будинком і господарськими будівлями 10-12 метрів, між будинком і вулицею – квітник, на садибі передбачено також фруктовий сад і декоративні дерева та город. Фундаменти під стінами кладуть з бутового каменю на вапняному розчині, стіни – з сирцевої цегли на глиняному розчині. Підлога дощата, вікна з подвійними рамами, опалення пічне. На будівництво витрачалося 608 трудоднів, 140 конеднів, 10 000 крб., 7,5 м³ лісу, 18,5 м³ пиломатеріалів, 130 кг цвяхів, 22 м² скла, тисячі штук цегли.

Однак, все це було на папері, масові перевірки у 1946 р. засвідчили, що в Миколаївській області переважна більшість хат колгоспників мали дуже низьку якісну основу. Більшість будинків були однокімнатні або склалися з однієї кімнати та кухні, житло будувалося без проектів, причому багато з них мали примітивний характер як і у частині планування, так і архітектурного оформлення. У Миколаївській області в 1946 р. при плані будівництва 2500 жилих будинків на рік за п'ять місяців побудовано 204, у тому числі 170 – з каменю, 34 – з цегли, з них 20 – за типовими проектами.

ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР різко засуджували практику будівництва сіл без урахування проектною документації. Пленум ЦК КП(б)У в листопаді 1950 р. зобов'язав партійні та радянські організації «надавати укрупненим колгоспам помірну допомогу у виборі місць для колгоспних центрів і бригадних дворів, у розробці планів споруди та благоустрою колгоспних сіл, у будівництві виробничих, культурно-побутових споруд і будинків колгоспників». Все це зіграло позитивну роль. Вже тоді деякі села відбудовувалися відповідно до планів забудови. У с. Веселиново Миколаївської області за 8 місяців 1950 р. побудовано 50 типових будинків, до кінця року число нових будинків мало зрости до 100.

Практика показала, що стан будівництва житлових будинків за типовими проектами кращий, якщо будинки споруджують безпосередньо колгоспи або будівельні організації. Наприклад, житловий будинок у Генічеському районі Херсонської області побудований згідно проекту в 1951 р., розрахований на сім'ю з 4-5 чоловік і складається з 3-х кімнат. На першому поверсі спальня, орієнтована на головний фасад, кухня, санвузол і комора. «Передня кімната» запроектована так, що має «перше світло» та дозволяє зручно сполучатися з їдальнею, кухнею і санвузлом. Внутрішні сходи ведуть на мансардний поверх, де розміщувалися дві житлові кімнати. Фундамент з каменя. Стіни з каменя (черепашник), із вживанням в окремих місцях кераміки. Кріпля черепична. Вікна подвійні. Однак, такі будинки були радше виключення, ніж закономірність, і заселялися в них далеко не рядові колгоспники.

Проектними організаціями Української РСР і головним чином Укрдіпросільбудом створено в післявоєнний період велику кількість проектів різних типів будинків для колгоспників. З 26 типових житлових будинків, занесених до каталогу проектів, виданого Діпросільбудом УРСР у 1952-1954 рр., на Півдні УРСР практично застосовувались проекти Б-17 та № 107. Типовий проект Б-17 складається з однієї жилої кімнати площею 19,25 м² і кухня їдальня площею 6,12 м². Допоміжні приміщення, комора і сени винесені з основної площі і розміщуються в прибудові. Вхід у будинок запроектовано через ганок. Розміри будинку без прибудови 6×8 м. Типовий проект № 107 подібний до типового проекту Б-17, зменшено лише площу житлового приміщення і внесені деякі конструктивні зміни, з метою зниження вартості будівництва.

Характерним явищем повоєнного будівництва стала зміна проекту при забудові будинку. В одному випадку змінювали планувальне рішення, в інших – конструктивне. Так, з 1945 р. по травень 1951 р. по Генічеському району Херсонської області побудовано 35 нових будинків і 129 відновлено. Нові будинки зводили в основному по проекту Б-17. Але колгоспники не приймали цей проект у первозданному вигляді, вони вносили до нього свої зміни, а саме: обидві кімнати вони робили однакові за розмірами, розбивали їх порівно, тоді як зала та жила кімната залишалися без змін. З 35 будинків тільки 2-3 – побудовані з фронтонами, тобто по проекту.

Дуже багато змін внесено у проекти під час спорудження або експлуатації житлових будинків, це пояснюється тим, що при проектуванні не враховувалися у належній мірі специфічні умови й особливості сільського житла, а також невдалим прийомом планування. Значні зміни у типові проекти колгоспники самі вносили у рішення таких елементів житлового будинку, як стіни, перекриття, фундамент, дах та ін. Автори проектів не зважали на необхідність індустріалізації будівництва, а, відповідно, і зниження його вартості. Це пояснювалося тим, що на місцях не завжди був передбачений проектом будівельний матеріал, необхідний для спорудження та-

ких будинків, що змушувало селян використовувати підручний матеріал і самотужки споруджувати далеко не упорядковані будинки, у результаті будівництво протікало повільно, загострюючи тим самим житлову кризу.

Ситуація змінилася після вересневого пленуму ЦК КПРС у 1953 р., який прийняв низку рішень, покликаних зменшити податковий тиск на колгоспне селянство, визнав за необхідне підвищити заготівельні ціни на сільські продукти і тим самим створив умови для деякого підвищення прибутків колгоспників. Ці зміни сприяли покращенню темпів житлового будівництва на селі й переселенню багатьох колгоспних сімей із землянок у нормальні будинки. З метою надання допомоги у побутовому влаштуванні спеціалістів, направлених в МТС, Рада Міністрів УРСР протягом грудня 1953 р. та I кварталу 1954 р. дозволила купувати стандартні збірні будинки за рахунок асигнувань виділених МТС. Проект стандартного збірного будинку системи «Україна» показує додаток (з альбому проектів і конструкцій житлових індустріальних збірних будинків системи «Україна»).

Однак, житлові умови колгоспників України у повоєнні роки лишалися надзвичайно тяжкими, одна з найголовніших соціальних проблем післявоєнного села тривалий час залишалась нерозв'язаною. Будівництво здійснювалося неорганізовано, самопливом, за відсутності належної системи управління, технічного керівництва, залишковим принципом фінансування. Дуже серйозною хибою у будівництві колгоспного житла було те, що вони здійснювалися, як правило, тільки силами самих колгоспників-забудовників.

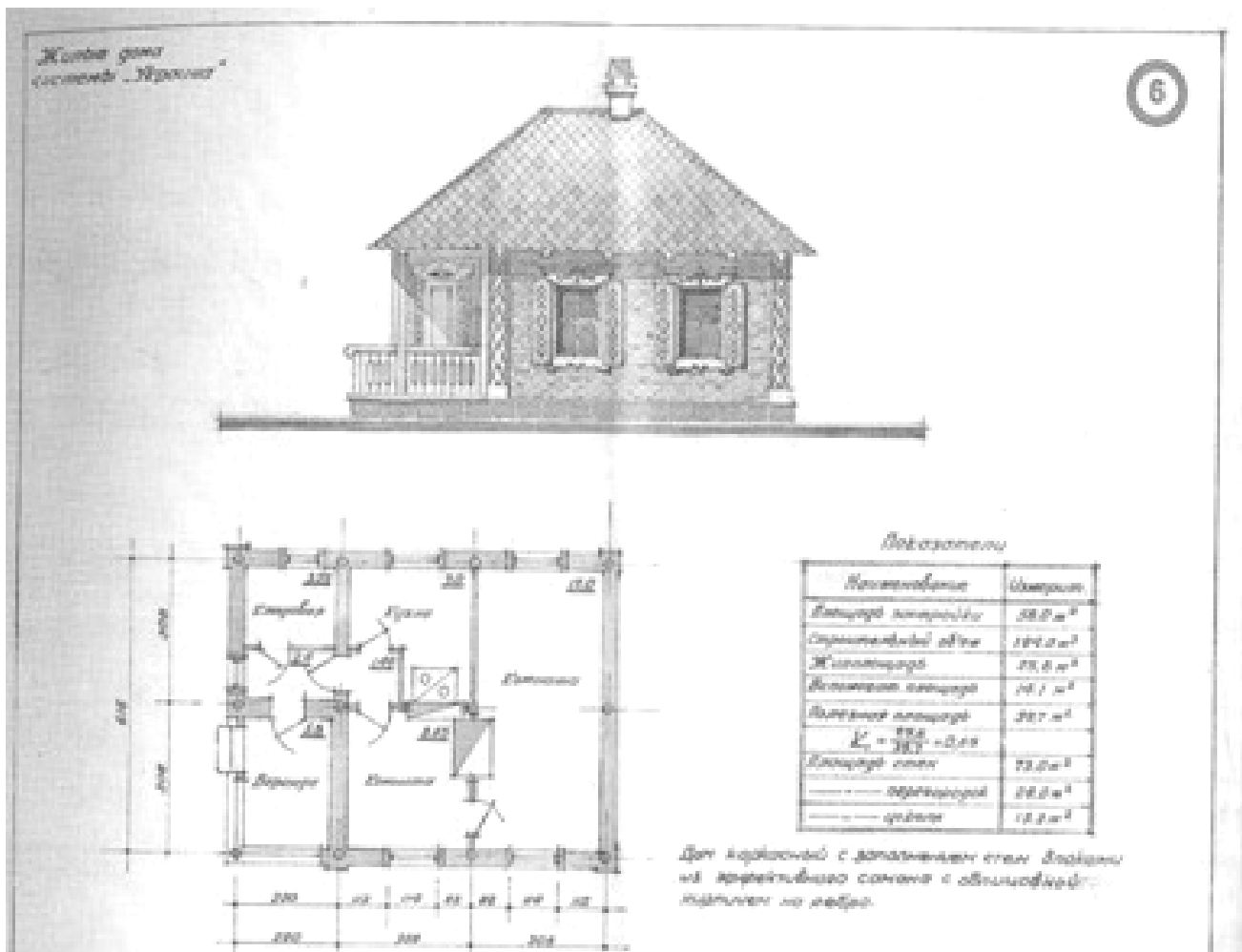

Рис. 1. Проект стандартного збірного будинку системи «Україна»

**ОПЕРАТИВНІ РОЗРОБКИ МИКОЛАЇВСЬКОГО НКВС ПО «НІМЕЦЬКІЙ ОПЕРАЦІЇ»:
РІК 1938й**

Олександр Тригуб

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: alextrigub@ukr.net

У зв'язку з територіально-адміністративними змінами, що відбулися в 1937 р. з двох областей – Дніпропетровської й Одеської, було виділено 41 район, які й утворили новоутворену Миколаївську область (на момент утворення включала значні частини сучасних Миколаївської, Кіровоградської та Херсонської областей). Відразу ж постало питання налагодження оперативної чекістської роботи на обласному рівні й у перших числах жовтня 1937 р. було організовано Управління НКВС по Миколаївській області, яке досить швидко створило відповідний апарат і вже у середині жовтня розвернуло свою роботу, здійснюючи «оперативний удар по контрреволюційним націоналістичним і шпигунським формуванням». До даної роботи миколаївські чекісти поставилися з особливою наснагою й протягом кінця 1937-го – 1938 років заарештували 6063 особи.

Головна увага приділялася «контрреволюційним шпигунським, повстанським, націоналістичним, троцькістсько-правим формуванням». Так чи не найбільшої уваги заслужила «німецька операція», за якою по Миколаївській області було заарештовано протягом другої половини 1937 – 1938 рр. 1191 особа. У результаті «виявлено»: 91 шпигун, 64 диверсанти, 25 терористів, 231 учасник національно-повстанських організацій і 520 національних контрреволюційних елементи.

Найбільш яскравими агентурно-оперативними справами по «німецькій лінії» були:

Справа «Искатели» – розкриття «контрреволюційної диверсійної організації на оборонному заводі імені Андре Марті». За даними оперативників, організація була створена «за прямим завданням німецькопідданого Мюллера – резидента німецького консульства в Одесі – слюсаря спеццеху, німцем Літке, який одночасно був зв'язаний по контрреволюційному німецькому підпіллю з керівником німецької контрреволюційної організації в місті Миколаєві – Лібеком». По справі було заарештовано 21 особу, які за дорученням німецького консульства в Одесі «готувало на мобілізаційний період диверсію по головним агрегатам оборонного заводу імені Андре Марті». Окрім того по справі «були викриті закладені повстанські осередки у національних німецьких районах Миколаївщини й Одещини, де було арештовано більше 200 повстанців». Таким чином по справі заарештовано близько 250 осіб.

Справа «Доверенные» – ліквідація існуючої з 1930 р. у Миколаєві шпигунсько-диверсійної мережі німецької військової розвідки. Згідно справі, німецький політемігрант Брундгорот (колишній офіцер-підводник), являючись резидентом військової розвідки Німеччини, створив шпигунську мережу на оборонних заводах імені Андре Марті й імені 61, отримував шпигунські відомості від завербованих ним працівників і передавав німецькій військовій розвідці через кур'єрів Оберле і Коха, які приїжджали до Миколаєва з Німеччини під виглядом туристів. По справі було заарештовано 7 осіб.

Справа «Осколки» – викриття повстанської організації у кількості 34 осіб у Калініндорфському районі. Згідно матеріалів справи, повстанці повинні були «в перший день оголошення війни здійснити терористичні акти над працівниками НКВС, напасти на склади зі зброєю та вбити відповідальних партійних і радянських працівників».

Справа «Благотворители-доверенные» – контрреволюційна німецька організація, що була створена у Херсоні «за прямою вказівкою представника Женевського Червоного Хреста в СРСР, резидента німецької розвідки Берліна». Згідно справи організація існувала з 1930 року та «проводила серед німецького населення роботу по формуванню контрреволюційних фашистських формувань та підготовці кадрів для повстання на період війни Німеччини з СРСР». Одночасно учасники організації «проводили шпигунську діяльність та передавали відомості про роботу оборонної промисловості». Усього по справі було заарештовано 14 осіб.

Справа «Рейд» – викриття повстанської організації у Тиллігуло-Березанському національ-

ному німецькому районі, яка «існувала з 1930 року», за підтримки Одеського німецького консульства. Учасники організації «проводили по колгоспам активну диверсійну діяльність, знищуючи поголів'я худоби та виводили з ладу сільгоспмашини». Окрім того «по всім селам району існували законспіровані повстанські осередки, які у період війни повинні були зі зброєю в руках повстати в тилу Червоної армії». Керівниками даної організації були колишній голова сільради Вайскербергер і заступник завідувача Райнаросвіти Беккер, які «безпосередньо здійснювали зв'язок з німецьким консульством в Одесі, отримуючи звіди вказівки та гроші на контрреволюційну роботу».

Цікавим є те, що по справі пройшла практично вся агентурна мережа району по німцям, які «виявилися двійниками та входили до складу ліквідованої к-р організації». По справі було заарештовано 35 осіб.

Справа «Кроты» – викриття німецької контрреволюційної повстанської організації у Снігурівському районі. Організатором і керівником організації був голова німецького колгоспу Бергер, який був пов'язаний з Одеським німецьким консульством і за його вказівкою створив повстанську організацію, учасники якої «проводили активну диверсійну роботу у національних колгоспах», що призвело до повного розвалу останніх. По справі було репресовано 30 осіб.

Справа «Гнездо» – виявлення контрреволюційної шпигунсько-диверсійної організації, що діяла на оборонному заводі імені Андре Марті, водогоні й ТСО-Авіахімі. Згідно справи у 1933 р. для шпигунської роботи резидентом німецької розвідки Верманом був завербований колишній штабс-капітан царської армії Голубов, який, завербувавши ще низку осіб, створив організацію, головною ціллю якої був збір інформації по суднобудівному заводу імені Андре Марті.

Справа «Телеграфист» – незавершена розробка по шпигунській діяльності на миколаївських заводах під парасолькою німецького консульства в Одесі. По справі проходили два ключових фігуранти – Ванер і Брильце.

Справа «Уход» – херсонська німецька контрреволюційна організація у кількості 10 осіб (Клейстер, Кланг та інші), які під кураторством німецького консульства в Одесі, збирали інформацію по режимним підприємствам Херсона.

Справа «Католики» – ліквідація німецької фашистської організації у м. Кірово (Кропивницький), організованої «агентом німецької розвідки» Фішмахером. Очолювали організацію Бергер і Келлер, які проводили вербувальну роботу і «серед німецьких колоній у Кірово здійснювали контрреволюційно-фашистську націоналістичну діяльність, готуючи кадри для повстання на випадок війни».

Справа «Филиал» – викриття контрреволюційної шпигунсько-повстанської організації у Фріц-Геккертівському німецькому національному районі, що була пов'язана з німецьким консульством в Одесі (Мартенс, Вітте, Вольф, Гартліб, Копп та інші). Згідно справи «за завданням німецького консула ця організація формувала повстанські кадри на військовий час та проводила шпигунську діяльність у галузі висвітлення військово-стратегічних пунктів з точки зору можливого форсування Дніпра військовими частинами противника». По справі було заарештовано 38 осіб.

Справа «Букет» – ліквідація німецької шпигунсько-диверсійної організації у Миколаївському торговому порту, яка складалася з начальника промірної партії Днобази – Сібера, техніка порту – Прохорова, начальника зв'язку та радіостанції – Функа, завідувача електропідстанції порту – Белоглазова й інших. Організація була заснована репресованим у 1935 році конструктором порту – Лисиком. Члени ліквідованої організації «добували та передавали німецькій розвідці відомості про нові укріплення на Чорному морі (особливо у районі Очакова), Севастопольському береговому укріпленню, про особовий склад Миколаївської школи морських льотчиків, чисельності і конструкції літаків, розташування аеродромів і т.д.». По справі було заарештовано 10 осіб.

Справа «Швартовщики» – ліквідована шпигунська німецька резидентура у Миколаївському торговому порту на чолі з колишнім офіцером німецьких окупаційних військ (1918 р.) Юнгом. До складу шпигунської мережі входили працівники порту – Матес, що прибув до СРСР у 1923 р., Барковський – поляк, колишній солдат австрійської армії, Шредер (прибув до СРСР з Німеччини у 1923 р.), німець Міхель.

За матеріалами слідства, з 1933 р. Юнг і Матес, тримаючи зв'язок зі співробітником німецького консульства в Одесі Герстелем, систематично поставляли німецькій розвідці шпигунські відомості про роботу Миколаївського порту й оборонних заводів.

Справа «Радист» – розробка Велле (німець, монтер радіовузла у Херсоні, колишній член РСДРП з 1917 р.), який займався «активною шпигунською діяльністю на користь англійської та німецької розвідок». Згідно матеріалів справи, Велле почав займатися шпигунською діяльністю у 1923 р., після вербування Уповноваженим Індоевропейського телеграфу, капітаном англійської армії Куком. У 1937 р. Велле був перевербований резидентом німецької розвідки Гернінгом. Протягом декількох років Велле через зв'язного Вольферта передав Куку низку цінних шпигунських матеріалів по Одеському військовому округу й оборонній промисловості міста Херсона.

Таким чином, ми бачимо, що головним обвинуваченням щодо німецького населення південної України була шпигунська діяльність на користь Німеччини, яка проводилася, переважно, під парасолькою німецького консульства в Одесі. Оскільки у 1930-х роках Третій Рейх дійсно проводив активну розвідницьку діяльність на теренах СРСР, то лише детальне вивчення зазначених оперативних розробок і кримінальних справ, які сформувалися на їх основі, дасть можливість створити більш-менш цілісну картину у даному питанні.

ПЕРШЕ (СТАРЕ) ОДЕСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Валерія Цубенко

Одеська державна академія будівництва та архітектури
завідувач кафедри українознавства
Україна, 65029, м. Одеса, вул. Дідріхсона, 4
e-mail: ukr.odaba@gmail.com

Сьогодення виокремило нагальну необхідність у відродженні духовності, історичної пам'яті, національної культурної спадщини українців, оптимізації регіональної політики, проведення реформ адміністративно-територіального устрою. Краєзнавству належить виняткове місце у процесі вивчення та збереження багатовікових культурних традицій регіонів України. Увага до проблем історичного краєзнавства сьогодні зумовлена тим, що українське краєзнавство має певний вплив на суспільну свідомість, працює на розширення меж історичного знання, виступає могутнім чинником успішного розвитку українського суспільства ХХІ ст. і сприяє прискоренню важливих процесів у різних сферах громадсько-політичного та духовного життя.

Некрополі – історичні кладовища, що зберігають пам'ятки матеріальної культури минулого. «Історичне кладовище є невід'ємною частиною культурної спадщини і являє собою комплексний пам'ятник, що вимагає комплексного дослідження...». Їх комплексне вивчення потребує ставлення до поховань як до об'єктів одночасно матеріальної та духовної культур. Саме кладовище, у цілому, є пам'яткою містобудування, а окремі могили та надгробки відносяться до пам'яток історії, мистецтва й архітектури. Вивчення історичних кладовищ дає досліднику інформацію про час виникнення кладовища, про типи і художні особливості надгробків, про людей, там похованих, про їх соціально-економічне становище.

Перше (Старе) Одеське кладовище було закладене у 90-х рр. ХVІІІ ст. на вулиці Преображенська для поховання жителів міста Одеси. Освоєння території Першого (Старого) Одеського кладовища починається з 1802 р. Воно розділялося на окремі ділянки за віросповіданням покійного на Християнське, Іудейське, Караїмське, Магометанське, а також мало відокремлені земельні ділянки для поховання самогубців, загиблих від чуми та військовослужбовців. Перше (Старе) Одеське кладовище фактично з'явилося на міських планах лише з другої половини 1820-х років. Перше (Старе) Одеське кладовище було знищено у 1935 р. На цьому кладовищі було поховано багато історичних особистостей, серед них талановиті військові: Ф. Радецький, Рібол'єр, М. Каменський, І. Сабанєєв; громадські діячі, наприклад, Фелікс де Рібас; науковці: О. Кононович, Д. Журавський; І. Бларамберг, С. Ярошенко та митці: М. Бодаревський, Ф. Боффо, В. Желіховська, кіноактриса В. Холодна.

Протягом останніх десятиліть ХХ – початку ХХІ ст. Перше (Старе) Одеське кладовище стало об'єктом пильної уваги істориків-професіоналів, громадських організацій, журналістів і краєзнавців. Територія колишнього Першого (Старого) Одеського кладовища у 1998 р. була включена до списку історичних пам'яток Одеси, тобто на цій території не можна нічого розміщувати, крім парку культури та відпочинку з меморіальним комплексом. Актуальність історіографічно-

го дослідження проблеми Першого (Старого) Одеського кладовища продиктована передусім тим, що фундаментальні роботи з комплексного вивчення майже відсутні. Аналіз історіографії дозволяє констатувати, що питання про Перше (Старе) Одеське кладовище висвітлювалося у літературі. Спроба дослідити обсяг архівних джерел здійснюється вперше. Узагальнюючі роботи, присвячені ролі некрополя у культурі та світі уявлень Європи, створені французькими вченими Ф. Ар'єсом, М. Вовелем та іншими дослідниками. Існує значна кількість досліджень, присвячених різним проблемам, пов'язаним з соціокультурною функцією некрополя. Відома дослідниця Н. Душкіна розглядає розвиток та існування меморіальних пам'ятників; поминальні традиції та проблеми увічнення пам'яті про минуле; тематику смерті у зарубіжній практиці. Однак спроби звести результати цих досліджень в єдине ціле не робилися.

У 1994 р. була видана книга, авторами якої були кандидат історичних наук, доцент В.І. Головань і Г.І. Перлов «Старе кладовище. Перший некрополь Одеси». Згодом у 1999 р. вийшла друком монографія В.І. Голованя про те ж кладовище – «Некрополь Одеси». Крім того, вийшли книги професора І.В. Дивного «Сторінки військового некрополя Старої Одеси» (кн. 1 – у 1996 р., кн. 2 – у 2000 р., кн. 3 – у 2001 р.), в яких значна частина матеріалів відноситься до Першого (Старого) кладовища Одеси.

У 2012 р. з'явилася нова праця, що має авторську концепцію щодо виникнення та функціонування Першого (Старого) Одеського кладовища. Написана книга найвідомішими істориками, одеситами – краєзнавцями Олегом Губарем і Михайлом Пойзнером на підставі матеріалів, напрацьованих з 1928 по 1934 р. Володимиром Смирновим. У книзі детально описуються формування й еволюція Першого (Старого) кладовища Одеси, на якому були поховані такі відомі у місті персони, як генерали І.В. Сабанєєв і Ф.Ф. Радецький, граф П.О. Розумовський, Фелікс Дерібас, архітектор Ф.К. Боффо, художник К.К. Костанді, зірка німого кіно Віра Холодна, сім'ї Санценбахер, Руссова, Анатра та багато інших відомих городян. Видання містить безліч документів, записів, фотографій щодо історії Християнського, Єврейського, Караїмського, Магометанського, Чумного, Карантинного, Воскресенського, Монастирського та інших старих кладовищ у межах Одеси, а також щодо градоначальства, відокремлених поховань, процедури поховання, благоустрою територій, створення притулку для бідних тощо. Автори розмістили список осіб, похованих на Першому міському кладовищі, що доповнений унікальними колекційними матеріалами.

Основу джерельної бази дослідження історичних кладовищ становлять неопубліковані джерела. Документи з нашої проблематики містяться у фондах Державного архіву Одеської області: «Одеський Будівельний комітет. 1802-1870 рр.» (Ф. 59), «Канцелярія Одеського градоначальника. 1803-1919 рр.» (Ф. 2), «Одеська міська управа. 1873-1920 рр.» (Ф. 16), «Одеська міська дума. 1795-1919 рр.» (Ф. 4). Цей комплекс документів показує землеволодіння для окремих ділянок кладовища за віросповіданнями, благоустрій, будівництво кладовищенської церкви Всіх Святих, притулку для бідних, культових та інших кладовищенських будівель, ремонт огорожі, улаштування окремих ділянок для самогубців і військовослужбовців, чумних кладовищ, кошториси будівельних робіт, матеріали судочинства, особливості організації поховального церемоніалу та ритуального обслуговування.

Дослідницький інтерес привернув увагу також до незначного комплексу картографічних матеріалів, планів, схем будівель і церков, що зберігаються у дореволюційних фондах Державного архіву Одеської області. Вони відображають планувальні особливості населених пунктів, відіграють важливу методологічну роль у дослідженні системності землекористування, дозволяють дослідити ступінь комплексності, потенціал розвитку та показати географічне розташування, розвиток будівництва у місті. Комплексне зібрання джерел і їхня інформативність дають можливість дослідити багаторівневі відносини Першого (Старого) Одеського кладовища. У документах, які зберігаються у Державному архіві Одеської області, воно фігурує як окремі кладовища: Християнське, Магометанське (мусульманське), Караїмське, Іудейське. Існувало також окреме кладовище для самогубців і ділянка для поховань військовослужбовців.

Також важливим джерелом дослідження стали етнографічні та статистичні матеріали, зібрані у періодичних виданнях «Одеський вісник», «Новоросійський календар», «Відомості міського градоначальника», «Вечірні (одеські) новини», які відіграли велику роль у донесенні до широких мас певної інформації з ритуальних послуг, організації поховання, про відведення земельних ділянок для організації місць поховання, порядок розміщення, облаштування, утримання й охорони місць виготовлення та установки намогильних споруд, припинення похован-

ня померлих (закриття) кладовища. Отже, треба відзначити існування на сьогодні достатньої за кількісними характеристиками та різнопланової історіографічної основи для розробки та створення узагальнюючого дослідження з історії Першого (Старого) Одеського кладовища. Обсяг історіографічних джерел є значним, але досліджувалися далеко не всі аспекти даної теми. Джерельна база дослідження складається з архівних і друкованих матеріалів. Архівні документи з нашої проблематики, артефакти, історичні та сучасні публікації й монографії загалом дають змогу відтворити історію Першого (Старого) Одеського кладовища. Виходячи з цього ступінь наукової розробки теми можна охарактеризувати як такий, що перебуває на стадії вивчення.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ИСТОРИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ ГРАЖДАНСКО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Марина Щербин

Мозырский государственный педагогический университет имени И.П. Шамякина
доцент кафедры истории и обществоведческих дисциплин
Республика Беларусь, 247760, г. Мозырь, ул. Студенческая, 28
e-mail: marina.sherbin@mail.ru

Современная система образования призвана решать ряд воспитательных задач, имеющих перспективную направленность, ориентирующих на развитие и укрепление общества и государства. Среди таких задач одно из ведущих мест принадлежит гражданско-патриотическому воспитанию молодежи.

Значимым принципом организации гражданско-патриотического воспитания и важным условием повышения его эффективности является преемственность. Ведь интеграция традиций и инноваций, опора на закрепленные исторически ценности и следование социокультурным парадигмам времени – залог поступательного и прогрессивного развития не только образовательной системы, но и всего социума в целом.

Система образования в Республике Беларусь наряду с общечеловеческими и гуманистическими ценностями в качестве значимых основ воспитания выделяет также культурные и духовные традиции белорусского народа, имеющие значительный потенциал в воспитании граждан и патриотов своего Отечества. Это, в свою очередь, позволяет актуализировать педагогические возможности национальной истории и культуры, традиций и обычаев белорусов, существенно обогатить методы и формы современной воспитательной работы.

Система мировоззренческих императивов народа формируется в процессе жизнедеятельности и напрямую определяет не только требования к человеку, как к представителю определенной этнической общности, но и отношение к другим людям в целом. Именно сложный конгломерат различного рода детерминант историко-культурного развития способствует формированию специфических черт национального характера, отличительного менталитета, особых форм проявления материальной и духовной культуры. А главное определяет основу воспитательных традиций, что составляют не только характерный определенной эпохе социальный заказ, но и обеспечивают необходимую социокультурную преемственность через закрепление трансвременных составляющих воспитания, воплощающихся в идеях, идеалах, ценностях. Среди основных следует отметить следующие воспитательные традиции, педагогический потенциал которых раскрывается в форме коннотативных антитез.

Свое-чужое. Обусловленность человеческой жизни рядом внешних факторов стимулировала развитие чувственного восприятия окружающего мира. Это подтверждается комплексом мифологических представлений наших предков, связывающих воедино человека и природу. Все это утвердило интуитивно-созерцательное познание действительности, которое во многом определило характер требований к человеку как члену определенного сообщества. Ведь именно родовой признак, основанный на общности происхождения, являлся главным источником разграничения «своего» и «чужого» как проявления патриотических представлений. Причем личностное находилось в подчиненном положении по отношению к коллективному началу, и было ценно только лишь через призму общего. Вот почему патриотический характер носили и подчинение общим требованиям, и выполнение определенных функций, и сохранение различ-

ных ритуалов и обычаев, и проявление элементарной привязанности ко всему окружающему человеку – все то, что поддерживало «осознание генетического и исторического единства членов общности». При этом, важно отметить, что защита всего «своего», как естественная форма сохранения своей самобытности у белорусов, не была направлена против других, не содержала ненависти или чувства превосходства над другими.

Коллективизм-индивидуализм. Условия жизнедеятельности на белорусских землях опирались на мощные традиции сплоченности и общинности, которые нашли продолжение в христианской соборности «как особой формы духовного единения людей в вере». Именно соборность рассматривалась в качестве одного из основных источников спасения человека, которое не мыслилось индивидуально. Отсюда следовало важное значение коллективизма и как ключевой идеи гражданско-патриотического воспитания, и как значимого качества христианской личности, ориентированной на общее благо. К тому же сплоченность и общая ориентация на мир и порядок были залогом формирования лучших гражданско-патриотических качеств личности и, следовательно, устойчивых общественных отношений, прочных государственных основ.

И хотя «принцип личной свободы человека» не получил широкого распространения», следует отметить, что ответственность человека перед Богом, обществом, государством, выступала важным критерием человеческого достоинства. Традиционные формы жизнедеятельности белорусов с опорой на мощные традиции коллегиальности и взаимоподдержки предопределили уважение старших, подчинение интересам общины, выполнение своих обязанностей как важное условие сохранения традиционного способа мироустройства. Поскольку традиционность для белорусов – как особая форма преемственности, по мнению Т.И. Шамякиной, носила ярко выраженный патриотический характер, была направлена на «сохранение невидимой связи поколений», как важного условия устойчивого развития народа и страны.

Мораль-право. Моральность выступала ключевым качеством личности и фундаментом развития лучших её качеств, в том числе и гражданско-патриотических. Без глубокой моральной основы, которая опиралась на традиции христианского человеколюбия, воспитать достойных сынов Отечества, согласно убеждениям наших предков, было невозможно. Нравственный закон стал превыше закона правового, поскольку апеллировал не к разуму, а к совести человека. При этом правовые ценности, развивающиеся на основе древневечевых традиций, уважение и доверие к институтам государственно-правового характера, были подкреплены общим стремлением к социальной справедливости. Развитие правовой системы на белорусских землях было тесно связано с традицией, существовавшими обычаями и устоявшимися нормами. Поскольку «обычай – сильнее закона», гласила народная мудрость.

Отсюда законопослушность и исполнение своих обязанностей стали важными гражданско-патриотическими качествами, поскольку выражали стремление к единению и сплоченности. Вместе с тем следует отметить, что представления о власти опирались на отношения взаимозависимости и уважения. И хотя белорусам присущи патерналистические настроения, отношения к князю либо государю основывались на принципе «старшего среди равных». Христианская традиция призывала государя «быть пастырем для своей паствы» – заботящимся, ответственным, справедливым. А уровни взаимной ответственности зиждились как на правовых, так и на моральных нормах. Это, в свою очередь, обусловило не только правовое развитие ряда юридических категорий ответственности – долга, чести, активности, но и придало им нравственно-этическое наполнение.

Таким образом, исторические воспитательные традиции гражданско-патриотического воспитания, способствовавшие формированию ответственности личности к определенной этнокультурной общности, рассматривались важным средством сохранения и передачи молодым поколениям ментально-мировоззренческих координат. Данные традиции и сегодня в современных условиях интеграции и глобализации имеют значительный педагогический потенциал для сохранения историчности и национально-культурной преемственности как первооснов организации воспитательного процесса.

КНИГОЗНАВЧІ ВІДОМОСТІ ЗІ СТОРІНОК ЖУРНАЛУ «KWARTALNIK HISTORYCZNY» ЯК ДЖЕРЕЛО ЗНАНЬ З ІСТОРІЇ ВОЛИНИ ТА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Тетяна Якубова

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
науковий співробітник

Україна, 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 62
e-mail : tanya.yakubova@ukr.net

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ВБЗІК ІК НБУВ) є наукові видання з фонду літератури польською мовою, які містять інформацію з питань історії України. Одним з таких видань є «Kwartalnik Historyczny».

Цей польський науковий історичний журнал був заснований у Львові в 1887 р. істориком К. Ліскім, редактором був О. Семкович. У 1846-1950 рр. журнал видавався у Кракові. З 1950 р. – у Варшаві. Створення в 1886 р. у Львові Towarzystwa Historycznego (Історичного товариства) стало важливою подією. Навколо товариства згуртувались дослідники польської національної старовини, які створили друкований орган організації – часопис «Kwartalnik Historyczny» («Історичний кварталник»). Редакція часопису розташовувалася у приміщенні університетської бібліотеки. Редакція використовувала фонди книгозбірні, котрі поповнювались шляхом обміну номерів журналу на періодичні видання інших наукових осередків.

Проаналізувавши зміст матеріалів журналу «Kwartalnik Historyczny», вдалося встановити, що його матеріали мають українознавчий аспект, розкривають питання історії Волині та Західної України, книжкової справи в Україні. Зміст матеріалів, які стосуються України, цього польського періодичного видання є критерієм визначення книжкової пам'ятки, який вказує на історико-культурну цінність конкретного примірника. Стаття В. Лозінського з цього журналу, щодо історії книжкових цін на території України у XVII ст. залишається важливою для дослідників історії України та книгознавства.

У статті Влада Лозінського «Przekupień Lwowski w XVII wieku» в журналі «Kwartalnik Historyczny» (Zeszyt III, 1888) надана книгознавча та історична інформація про книги які побували у Львові в XVII ст. У польському рукописі, який розглядається в статті, йдеться про назви та грошову вартість богослужбових книг, які знаходились на книжковому ринку у Львові в XVII ст. Там само надається інформація про те, що в рукописному відділі бібліотеки Осолінських у Львові під № 2111 зберігаються записки польською мовою львівського торговця Петра Кунащука (1663-1696), який мав власну торгівлю у Львові протягом двадцяти років. Він купив дім на Галицькій вулиці за 7 800 злотих, торгував різними речами, зокрема книгами. У його записах збереглися ціни різних книг, головним чином російських богослужбових. Так «Октоих» оцінювався в 20 та 15 злотих, «Молитвеник» – 2 злотих, «Шестоднев» – 8 та 6 злотих 15 грошей, «Псалтир» – 5 злотих, «Полустав» – 5 злотих, «Часовник» – 1 злотий 20 грошей, «Номоканон» – 2 злотих 24 гроша, «Служебник» – 9 та 10 злотих, «Требник» – 9 та 5 злотих, «Азбуковник» – 30 та 24 грошей, «Трефолой» – 28, 29 та 39 злотих, «Часослов» – 8 та 9 злотих, «Бесіди св. Макарія» – 3 злотих 15 грошей. Стаття зазначеного журналу містить книгознавчі та історичні відомості про грошову вартість богослужбових книг у Львові в XVII ст. та надає підстави для аналізу зростання грошової вартості книжкових пам'яток в історичному контексті, порівняння з сучасною грошовою вартістю таких книг, яка враховується в процесі експертизи.

Ознакою артефактної цінності є наявність унікальних провенієнцій на сторінках журналу «Kwartalnik Historyczny», що залишаються джерелом знань з історії України, зокрема з історії Волині та Західної України. На обкладинці журналу «Kwartalnik Historyczny» (Rocznik X, 1896) досліджена наліпка «Biblioteka Wołyńskiego – T-wa Przyjaciół Nauk». На форзаці у верхній частині знаходиться кругла чорна печатка: «Wołyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk». На титульному аркуші – овальна фіолетова печатка: «Бібліотека Вол. Обл. Музея». Ці провенієнції свідчать про шляхи формування комплектів цього журналу в Україні.

Найбільший внесок в організації дослідницьких робіт у вивченні історії Волині у другій половині 1930-х років у межах Волинського регіону зробило «Волинське товариство приятелів

наук» (ВТПН, «Wołyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk»), яке було створене у Луцьку в 1935 р. Його виникнення було підготовлене розвитком дослідницької історико-краєзнавчої, пам'яткоохоронної, туристичної роботи на теренах Волинського воєводства в першій половині 1930-х рр. Волинське товариство приятелів наук в Луцьку мало свій музей та бібліотеку. Одним із засновників Волинського товариства, його науковим секретарем був Юліан Нець (1908-1939) – історик, бібліограф. Він із липня 1837 р. очолював Публічну бібліотеку в Луцьку, брав активну участь у створенні бібліотеки товариства.

Бібліотека Волинського музею у Луцьку була створена в 1929 р. в часи заснування музею. Становлення і комплектування її фондів пов'язане з діяльністю Волинського товариства краєзнавців. Саме з бібліотеки цього наукового колективу були передані перші примірники книг до новоствореного музею. З 1935 р. Волинський музей було передано у підпорядкування новоствореному Волинському товариству приятелів наук. Бібліотека музею відображала широке коло зацікавлень науковців. Фонд рідкісної книги нараховував 133 примірника. У бібліотеці зберігались енциклопедії, видання польської класичної літератури, книги з нумізматики, археології, мистецтва. На базі Волинського музею у 1940 р. було організовано Волинський обласний історико-краєзнавчий музей у місті Луцьку. Дослідження провенієнцій свідчать про зберігання примірників журналу «Kwartalnik Historyczny» в бібліотеці Волинського товариства приятелів наук. У радянські часи примірники цього періодичного видання потрапили до бібліотеки Волинського обласного історико-краєзнавчого музею.

На титульній сторінці журналу «Kwartalnik Historyczny» (Rocznik XI, 1897) – овальна фіолетова печатка: «Бібліотека соціально-економічного відділення. III-й Відділ Академії. Всеукраїнська Академія Наук». Внизу сторінки – чорна чотирикутна печатка: «Skład główny w Księgarni Gubrynowicza i Schmidta we Lwowie».

Засновником книгарської фірми «Губринович і Шмідт» (1868-1939) був Владислав Людвік Губринович, а його компаньйоном – Владіслав Шмідт з Кракова. Фірма була заснована у Львові у 1868 р. Від 1908 р. фірма називалася «Губринович і Син», бо частку Шмідта викупив син Губриновича Казімеж. Фірма займалася і видавничою діяльністю – друкувала серії дешевих популярних книжок, твори класиків польської літератури. У 1935 р. частину крамниці Казімеж Губринович продав книгарю Александру Кравчинському. Досліджені провенієнції свідчать, що журнал зберігався в головному складі книгарської фірми «Губринович і Шмідт» у Львові. У радянські часи примірник польського періодичного видання потрапив до бібліотеки соціально-економічного відділу Всеукраїнської Академії Наук, про що свідчить виявлена бібліотечна печатка.

При дослідженні журналу «Kwartalnik Historyczny» вдалося атрибутувати деякі провенієнції, що дало змогу уточнити власників, шляхи комплектування різних бібліотек польським науковим періодичним виданням. Опрацювання провенієнцій висвітлює шляхи розповсюдження журналу в українських землях, зокрема на Волині та у Львові, шляхи комплектування фонду польської літератури НБУВ примірниками журналу.

Польський науковий журнал «Kwartalnik Historyczny» містить значну кількість історичних матеріалів українознавчої тематики. Матеріали журналу «Kwartalnik Historyczny» мають перспективи подальших наукових досліджень.

Наукове видання

**Аркасівські читання:
Історична наука на сучасному етапі
розвитку української державності**

Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 100-річчю Акту Злуки Української Народної
Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки

Миколаїв
10-11 травня 2019 р.

Здано до набору 22.04.2019 р. Підписано до друку 08.05.2019 р. Папір офсетний. Формат 60x84/8. Гарнітура «Cambria». Друк лазерний. Ум.-друк. арк. 13,5. Наклад 100 прим.

Віддруковано з готового оригінал-макету
на власному обладнанні Науково-дослідницького центру
"Лукомор'є" «Державного підприємства «Науково-дослідний центр
"Охоронна археологічна служба України"»
Інституту археології НАН України